

Hvordan kan marginaliserte grupperes tilhørighet
utvikles uten at det skapes disiplinering?

Av Kaia Dorothea Schultz

**Masteroppgave i Profesjonsetikk
Det Teologiske fakultet, Universitetet i Oslo
Veileder: Trygve Wyller
Høst 2006**

Forord

Jeg vil rette en stor takk til min veileder, professor Trygve Wyller, for kyndig og tålmodig veiledning i arbeidet med denne oppgaven.

Jeg ønsker også å takke mine foreldre, Cathrine og Erik, for at de har gitt meg mulighet til å gjennomføre dette studiet, og for stadige runder med korrekturlesing og tilbakemeldinger.

Mine venner og øvrig familie skal også ha stor takk for deres aksept for mitt totale fravær i den siste innspurten med arbeidet. Spesielt min venninne Johanne Garmann Gullaksen skal ha spesiell takk for uvurderlig hjelp mot slutten, og min kusine Johanne Schultz for hjelp med bildeeksemplene.

Tusen takk til alle andre som har kommet med kommentarer og innspill, som har stilt spørsmål og diskutert, eller på andre måter har vært viktige medvandrere i denne prosessen.

Disposisjon

1.0 Innledning.....	s.4
2.0 Cuartos Mundos	
2.1 Hva er Cuartos Mundos?.....	s.9
2.2 Cuartos Mundos som prosjekt.....	s.10
2.3 Bildeeksempler fra prosjektet.....	s.14
3.0 Citizenship	
3.1 Citizenship før Marshall.....	s.23
3.1.1 Førkristen tid.....	s.23
3.1.2 Renessansen, moderniteten og opplysningstiden.....	s.24
3.1.3 Det 20. århundret.....	s.29
3.1.4 A.H. Marshall.....	s.30
3.2 Thomas Humphrey Marshall.....	s.32
3.2.1 Kritikk av T.H. Marshall.....	s.36
3.3 Nye perspektiver.....	s.37
3.4 Foreløpig oppsummering.....	s.44
4.0 Villadsen og disiplinering	
4.1 Disiplinering.....	s.45
4.2 Kaspar Villadsen.....	s.47
5.0 Heterotopia	
5.1 Michel Foucaults heterotopi.....	s.57
5.2 Wyller og Larsen/Schultz.....	s.62
5.2.1 Trygve Wyller.....	s.62
5.2.2 Larsen og Schultz.....	s.63
5.3 Oppsummering.....	s.66
6.0 Drøfting	
6.1 Cuartos Mundos.....	s.68
6.1.1 Cuartos Mundos i citizenshipdiskusjonen.....	s.70
6.2 Disiplinering.....	s.81
6.2.1 Villadsen og disiplinering.....	s.81
6.2.2 Treffes Cuartos Mundos av Villadsens kritikk?.....	s.83
6.3 Heterotopia.....	s.90
6.3.1 Foucault og heterotopia.....	s.90
6.3.2 Cuartos Mundos som heterotopia.....	s.92
6.4 Konklusjon.....	s.98
7.0 Avslutning.....	s.101

Litteraturliste

1.0 Innledning

Det pågår i dag flere debatter om hva samfunnet skal gjøre for å inkludere alle borgerne som fullverdige medlemmer. Det har blitt diskutert om det er behov for flere rettigheter eller om det bør være færre. I dagens etikk- og samfunnsdebatt har man gått bort fra tanken om at det er her problemet ligger til å konsentrere seg om andre områder det kan gjøres noe på. Man har for eksempel diskutert om det i det relasjonelle mellom mennesker, eller i samhandling og gruppetilhørighet, kan ligge rom for utviklingen av citizenship for marginaliserte grupper. Thomas H. Marshalls definisjon av citizenship er at det er en status gitt alle som er fullverdige medlemmer av samfunnet (Marshall, 2003:78). Det er blant annet denne definisjonen som skal problematiseres i denne oppgave. Diskusjonen om inkludering av marginaliserte grupper er og har vært en av de største utfordringene i det moderne samfunn. Jeg vil knytte diskusjonen til den danske sosiologen Kaspar Villadsen, som i sin avhandling hevder at sosialt arbeid er en form for samfunnsmessig styringsstrategi. Dette er interessant fordi det blant annet retter et kritisk søkelys på nyere diskusjon om citizenship der nettopp disse spørsmålene om gruppetilhørighet og nærhet har kommet i sentrum. Denne oppgaven har til mål å se på nyere citizenshipteorier og diskutere noen sider av Villadsens perspektiv, ved å se på Foucaults spørsmål om disiplinering og frigjøring i noen konkrete diskusjoner om citizenship.

I oppgaven refererer jeg til et spansk prosjekt¹ gjort i samarbeid mellom sosiologer og kunstnere i Madrid som bakgrunn for og forslag til en annen måte å danne grunnlag for citizenship for marginaliserte på. Prosjektet heter Madrid: Cuartos Mundos². Et av prosjektets mål er å synliggjøre marginaliserte som de kaller den fjerde verden og deres fremmedhet på en ny måte i Madrid. Prosjektet består av fotografier av steder som brukes av den fjerde verden, det vil si installasjoner, kartografier og bilder som den fjerde verden selv har tatt med mobilkameraer. I tillegg er det gjort intervjuer, både med mennesker fra den såkalte fjerde verden, mennesker som lever i den ´vanlige` verden, og mennesker som jobber innenfor ulike tiltak og tilbud for den fjerde verden.

¹ Oppgaven bygger på boken om prosjektet, Madrid: Cuartos Mundos. All henvisning til prosjektet kommer fra denne boken, med referanse Cuartos Mundos, 2005.

² Madrid: Fjerde verdener. Jeg vil bruke begrepet i entall og mener med det hele gruppen marginaliserte, det vil si rusmisbrukere, psykisk syke, prostituerte, hjemløse, asylsøkere, innvandrere og andre grupper som av ulike årsaker ikke er fullverdige borgere i samfunnet.

Prosjektet viser oss de stedene ikke-marginaliserte, som benevnes den første verden, og den fjerde verden ferdes på, gjennom sistnevntes øyne og gjennom deres bruksområder og behov, og på deres vilkår uten å ta vekk det som er fremmed.

Jeg vil se på dette prosjektet og se om det kan bidra til en nytolkning av citizenship for marginaliserte grupper. Dette er interessant fordi Villadsen bryter ned denne nytolkningen og plasserer også den i et disiplineringsperspektiv.

I vår tid har filantropiske organisasjoner og frivillig arbeid igjen blitt svært vanlig blant marginaliserte. I denne type arbeid vektlegges ofte nestekjærlighet, fellesskap, aktiviteter og møte med menneskers nød i større grad enn i tradisjonelle, offentlige institusjoner som gjerne har en annen agenda der endring er fokus. Man tenker seg at det er i denne filantropiske type arbeid at samhandling og relasjonsbygging kan skape grobunn for at citizenship skal kunne finne sted. Kaspar Villadsen skriver om det sosiale arbeids historie og utvikling. Han skriver om utviklingen av det filantropiske arbeid på 1800-tallet, og dets gjenfødelse på slutten av det 20. århundre. Med utgangspunkt i Foucault, mener Villadsen at den filantropiske tankegangen har noe disiplinerende ved seg (Villadsen, 2004:262-265). Det trengende individ skal settes fri, men ikke til en hvilken som helst frihet. Det er hos den trengende at problemet ligger, og det er denne som skal gjøres noe med. Klienten fremstilles som et autonomt og ukrenkelig individ, samtidig som aspekter ved denne isoleres som objekt for bearbeiding og skal utsettes for bestemte kunnskapsformer og styringsstrategier. Villadsens kritikk til den nye filantropien handler om at det blir en gjentakelse av tidligere filantropisk virksomhet, og de disiplinerende elementene som følger med denne. Nærheten og det relasjonelle, som vektlegges i nyere filantropi, der den trengende står i sentrum og er premissleverandør, som trekkes frem som positiv i nyere diskusjon, er kanskje ikke tilstrekkelig for å utvikle citizenship fordi den heller setter grenser snarere enn å frigjøre (Villadsen, 2004:262-265).

Jeg vil videre se på Michel Foucaults teori om heterotopi. Den omhandler 'det andre rommet'. Jeg mener at den kan være med på å belyse citizenship på en fruktbar måte. Heterotopiske rom er rom som eksisterer i alle typer samfunn. Disse stedene er en type motsetningssteder som, i følge Foucault, er utenfor alle steder, samtidig som en kan antyde deres beliggenhet i virkeligheten. Foucault kaller disse stedene heterotopier på grunn av deres absolutte ulikhet til de stedene de omtaler og reflekterer (Foucault, 1967:3). 'Det andre rommet' har den egenskapen at det retter et kritisk blikk mot det første normale og velfungerende rommet

(Wyller, 2006:274). Det kan tenkes at det i heterotopien ligger mulighet til å skape noe for marginaliserte uten at det bli disiplinering. I slike rom kan det skapes sosial tilknytning og de som beveger seg i de rommene kan få andre roller og posisjoner enn det de vanligvis har. I dette ligger det mulighet for utvikling av ny identitet, samtidig som det kan utvikles ny sosial og kulturell kompetanse. Prosjektet Cuartos Mundos gir også materiale for en diskusjon om heterotopi.

Man har altså et skille mellom gruppene i samfunnet. Dette skillet har gjennom hele historien vært et tema. Tidvis aksepteres skillet, tidvis ikke, og ofte er det ikke skillet i seg selv, men de ulike måtene å leve på, det vil si fremmedheten, som er det største problemet. Uavhengig av hvordan problemet defineres og forståes, har samfunnets ledende grupper stadig hatt behov for å skulle gjøre noe med det. Tidligere hadde man behov for å gjøre noe med problemet fordi det var et problem for samfunnets utvikling. Man tenkte da på uutnyttet arbeidskraft, befolkningsvekst, befolkningsvekst av feil type mennesker, forstyrrelse av Guds store skaperplan og lignende (Villadsen, 2004:26-29). Etter hvert ble fokus de svake selv. Man kunne ikke akseptere at noen levde slik når samfunnet i utgangspunktet hadde ressurser til at alle skulle kunne leve godt, samtidig som gruppene fremdeles var et problem for samfunnet av mange av de samme årsakene som tidligere. Man nærmet seg problemet på ulike måter ettersom man definerte dets karakter. Nye metoder ble stadig utviklet etter hvordan man mente det var riktig å behandle mennesker, og når målet for inngripen endret seg. Hvem som grep inn endret seg også når intervensjonen endret karakter. Fra lensmann og prest gikk man via den frivillige velgjøreren og filantropiske organisasjon til profesjonelle helse- og sosialarbeidere. Det er mange grunner til at det arbeidet som gjøres i forhold til trengende og utstøtte stadig er i endring. Ofte ser man etter hvert at de tiltak som settes inn har undertrykkende aspekter ved seg. Det rettes kritikk mot at man forsøker å disiplinere målgruppen inn i rammer som passer bedre inn i samfunnets normer på tvers av disse menneskenes egne ønsker og behov.

Som borger i en moderne velferdsstat har man enkelte plikter og rettigheter. Disse rettighetene er av politisk, juridisk, sosial og kulturell karakter (bl.a. Marshall, 2003:77). Enkelte hevder at i praksis er det mange som ikke har alle disse rettighetene fordi de ikke er i stand til å benytte seg av dem eller fordi de ikke er tilgjengelige for dem. Dermed mister disse menneskene sin status som fullverdige medlemmer av samfunnet. Man snakker om at mennesker ikke har fullverdig citizenshipstatus (bl.a. Young, 1995:182).

Det er flere måter å tolke citizenshipproblematikken på. På den ene siden er det slik at rettigheter ikke bare dreier seg om hvorvidt man har citizenshipstatus eller ikke. Man kan i dag ha mange rettigheter i en stat til tross for at man ikke er statsborger. Videre kan man være tilkjent en hel del rettigheter, men likevel føle seg tilsidesatt i samfunnet. En annen måte å forstå denne problematikken på er at mennesker har rettigheter, men at mange omstendigheter svekker disse. Det kan være at det følger tilleggskriterier med rettighetene som ikke kan oppfylles, eller at man mangler kunnskap eller forståelse for å kunne utnytte disse rettighetene og så videre. Denne oppgaven handler primært om de to siste måtene å forstå problematikken rundt citizenship på. Jeg kommer til å bruke ordet citizenship gjennom oppgaven, til tross for at vi har ordene medborgerskap og statsborgerskap, men ingen av disse føler jeg at dekker det samme. Statsborgerskap refererer, i følge Korsgaard, hovedsakelig til en persons juridiske og politiske rettigheter. Medborgerskap knyttes i større grad til individets oppfattelse av egen tilhørighet og identitet (Korsgaard, 2005:7). Det engelske ordet citizenship dekker begge disse betydningene, og er derfor bedre å bruke i sammenheng med denne oppgaven. Spesielt det som kalles kulturelt citizenship eller kulturell identitet, som er nyere perspektiver innenfor dagens diskusjon om citizenship, vil vektlegges i denne oppgaven. Dette dreier seg om å gå helt bort i fra tradisjonell diskusjon om rettigheter, og heller se på om det er i dannelsen av egen identitet og i inkludering og tilhørighet at citizenship kan utvikles.

Det er i den fjerde verdens heterotopi, som kontrast til den første verden, at endring for de marginaliserte kan skje. Sosiologene og kunstnerne bak Cuartos Mundos viser oss den fjerde verden som heterotopi, deres verden og hjem midt i den første verden. De retter kritikk mot den første verden på en slik måte at den fjerde verden selv får en stemme i den første verden. Den fjerde verden kan ikke bli heterotopisk dersom den ikke taler for seg selv, og i følge Foucault er det i heterotopien at endring skapes. Jeg vil diskutere prosjektet Cuartos Mundos som citizenship gjennom heterotopien for å se om det er en måte som kan fremme citizenship for marginaliserte uten at det blir en annen form for disiplinering. Heterotopien gir et innspill til diskusjonen om citizenship. Ved å diskutere Cuartos Mundos som citizenship og trekke inn heterotopien, kan den kaste lys over nyere citizenshipdiskusjon.

Fordi Villadsens kritikk også rammer de nye elementene i citizenshipdiskusjonen, vil jeg diskutere forholdet mellom disiplinering og frigjøring gjennom citizenshipteori med prosjektet Cuartos Mundos som case. Villadsen har på den ene side, med Foucault, påstått at gruppetilhørighet og nærhet får disiplinerende aspekter ved seg. På den andre siden har han

ikke tenkt inn Foucaults heterotopiperspektiv, og det er ved hjelp av dette at jeg vil bidra i diskusjonen. Hvordan kan vi så skape citizenship for utstøtte og trengende, den fjerde verden? Hvis man gir rom for heterotopien i den nye filantropien, vil kanskje arbeidet miste sitt disiplinerende preg, og det kan skapes rom for utvikling av citizenship? Kan man da ta utgangspunktet i rommet og hvordan vi konstruerer dette? Med utgangspunkt i disse spørsmålene, kan problemstillingen for denne oppgaven være; *Hvordan kan marginaliserte grupper tilhørighet utvikles uten at det skapes disiplinering?*

2.0 Cuartos mundos³

2.1. Hva er Cuartos Mundos?

Enhver storby samler det beste og det verste fra urbane samfunn; variasjon, heterogenitet, forandring, mangfold, nyanser, men også ulikhet, marginalitet og elendighet.

Den fjerde verden, slik den defineres i prosjektet Cuartos Mundos, er en betegnelse på marginaliserte grupper i velutviklede land, det vil si den første verden. De lever med store tap og mangler verdige forhold og rettigheter som alle andre borgere har. Det dreier seg ikke om et fellesskap med gruppebevissthet og frivillig medlemskap. Det er heller personer som klassifiseres som gruppe på grunn av den usikre livssituasjonen de har felles. Blant disse menneskene finner vi rusmisbrukere, hjemløse, asylsøkere, flyktninger, gateprostituerte, psykisk syke og andre. Det vil si personer hvis grunnleggende rettigheter gjøres sårbare og truet på grunn av deres tilstand, avhengighet eller deres arbeid. De møter daglig eller i perioder en rekke vanskeligheter og savn som er fremmede for borgerne i den første verden.

Det finnes noen fellesnevnerer mellom menneskene i den fjerde verden;

For eksempel brudd i grunnleggende strukturelle relasjoner, det vil si sosiale, familiære og arbeidsrelasjoner. Eller de deltar i aktiviteter som ansees som illegale.

De kan ha andre typer problemer som er forbundet med den fjerde verden.

Kontrastrelasjonen mellom disse menneskene og resten av innbyggerne i samfunnet er også en viktig faktor for mange av disse menneskene.

I følge José Luis Pardo er en borger et fritt individ som er fri til å inngå kontrakter, fri til å eie ressurser, og fri til å eie ting. Han er i stand til å si sin mening og forhandle om goder, argumentere og holde ord (Cuartos Mundos, 2005).

Menneskene i den fjerde verden er en motsatt og forvridd refleksjon av denne virkeligheten.

De er fratrukket alle, eller nesten alle, rettighetene og fordelene en borger skal ha. Akkurat som

³ Cuartos Mundos betyr fjerde verdener, altså i flertall. Det vil si at det finnes flere grupper som kan omtales som en slags fjerde verden. Jeg vil snakke om den fjerde verden i bestemt form, og omtaler da ulike typer marginaliserte.

utformingen av individet som borger fremmes i byplanleggingen, fremmes også utformingen av hans diametrale motsats; den sosialt ekskluderte.

Avstanden den første verden legger mellom seg og den fjerde verden, gjør menneskene som lever i denne usynlige.

Menneskene i den fjerde verden har ofte sine egne strategier for å gjøre seg synlige eller usynlige i forhold til omgivelsene, men generelt er det den første verden som nekter å se det den har foran seg. For at det skal eksistere en tilstand som usynlighet krever det et blikk, eller et ikke-blikk. Den fjerde verden er usynlig, ikke bare fordi den ikke er eksponert, men også fordi den ikke vil ses.

Fenomenet usynlighet, det vil si det konstante møtet mellom to verdener som ignorerer hverandre som finner sted på en felles arena som bare er gjennomgangssted, manifesterer seg som unyttig fra et sosialt synspunkt. I dag har gaten blitt et imaginært virkefelt der den første verden forvandler den fjerde til en spøkelsesverden.

Menneskene i den fjerde verden har blitt forvandlet til de nye barbarene, til ´de andre`, en trussel på grunn av sin fremmedhet og annerledeshet.

2.2 Cuartos Mundos som prosjekt

Cuartos mundos er et forskningsprosjekt gjort i et vitenskapelig og kunstnerisk samarbeid i Madrid. Prosjektet ble en utstilling og en bok, og hensikten var å synliggjøre de usynlige, gi fortellingene et navn og et ansikt og en historie. Prosjektet het Cuartos Mundos, som betyr fjerde verdener. Den fjerde verden er et begrep som brukes om marginaliserte grupper, som er synlige i det offentlige rom, i den første verden, forstått som høyt utviklete, rike velferdsland. Jeg vil bruke begrepet i entallsform.

Utgangspunktet for prosjektet er at den fjerde verden er usynlig, delvis fordi den ikke ønsker å bli sett, men i stor grad fordi den første verden ikke ønsker å se den.

Arbeidet, hvis sosiologiske og etnografiske visjon ble realisert ved avdelingen *Nueva Sociologia*⁴, ved *Universidad Pontífica*⁵, i Salamanca Madrid, ble komplettert ved hjelp av bidrag fra syv kunstnere, blant annet fotografer, journalister, arkitekter, og

⁴ Ny sosiologi

⁵ Det pavelige universitet

dokumentarfilmskapere. Ønsket om å igangsette prosjektet kom fra *La Casa Encendida*⁶, et senter for sosial og kulturell aktivitet som drives av banken *Caja Madrid*, som ønsket en undersøkelse av de marginalisertes etnografiske karakter som basis for et kulturelt prosjekt.

Forskerne og kunstnerne har valgt å konsentrere seg om to grupper marginaliserte innenfor den fjerde verden i Madrid, hjemløse og gateprostituerte. Selv om disse to gruppene på mange måter er ulike, har de noen vesentlige likheter i denne sammenhengen. Begge gruppene blir ofte usynlige for andre borgeres blikk, og de bærer begge vekten av sosial stigmatisering som de vanskelig kan løsrive seg fra på grunn av manglende adekvate ressurser. De har størst fokus på hjemløse, da målet med prosjektet er å analysere ekstrem marginalitet.

Forskerne har gjort intervjuer med personer fra de gjeldende gruppene og andre aktører, for eksempel frivillige på dagsentre. De har også hatt uformelle samtaler med aktører, og har vært observatører. De står for det vitenskapelige og all skriftlig fremstilling av prosjektet. De gjengir også kortere eller lengre utdrag av intervjuer, samtaler og egne kommentarer fra feltarbeidet.

Den andre deltakende gruppen i prosjektet har bidratt med andre typer innslag, som fotografier, installasjoner, imaginære bykart, og lignende. Hensikten med deres bidrag er å gi den fjerde verden et ansikt og en stemme, og å vise sider av deres liv som ikke er kjent for innbyggerne i den første verden. Det viser at den fjerde verden ikke er så ulik den første hva angår behov, vaner, drømmer og lignende.

En av fotografene har laget en fotoinstallasjon om blikk, der den første verdens blikk, eller rettere sagt manglende blikk, på de hjemløse er tema. Installasjonen begynner med en rekke bilder av ulike menneskers blikk. Etter hvert går bildet av et av blikkene gradvis i stykker, da lukkes de andres øyne. Det formidles at det dreier seg om en hjemløs, en som ikke har røtter noe sted, som flyter rundt i byen. Hennes prosjekt heter *Miradas y Visiones*⁷, der 'visiones' også kan forstås som åpenbaring eller drømmesyn. En av de andre fotografene har vært opptatt av ulike rom i byen. På den ene siden har hun tatt utgangspunkt i hull og hevninger i asfalten og brosteinen. Det stilles spørsmål om dette kan være konkretisering av tvilen om at det er mulig å snakke om et felles prosjekt med hensyn til konstrueringen av en by, og videre

⁶ Det opplyste hus

⁷ Blikk og syn eller visjoner. For bildeeksempel, se side 14.

om neglisjeringen av ujevnhetene i byens gater også sier noe om behandlingen av andre 'ujevnheter', som den fjerde verden. Dette prosjektet har hun kalt *Buscar agujeros*⁸. På den andre siden har hun tatt bilder av ubrukte tomter i ulike europeiske byer, samt holdt oversikt over hvilken funksjon disse områdene har hatt under hele perioden det har vært arbeidet med utstillingen. Målet med dette har vært ikke bare å vise at det finnes ubrukte områder i byene, men vår manglende kapasitet til å anvende disse. Den siste fotografen, hvis prosjekt heter *Presencias residuales*⁹, har tatt sikte på å skildre enkelte av de arenaene som anvendes av mennesker fra den fjerde verden, som offentlige plasser som bebos og derved redefineres av hjemløse og prostituerte. Alle bildene er tatt når disse stedene er tomme, for eksempel steder der prostituerte tilbyr sine tjenester, tunneler som er forandret til komplette soverom og kratt som fungerer som tilfluktssteder. Det vil altså si steder som fungerer som spisesteder, garderobes, herberger og lignende når ingen andre anvender dem. Slik disse stedene fremstår vanligvis gir det ingen innsikt i kulden eller det faktum at disse stedene aldri kan bli et skikkelig hjem.

To av de andre bidragsyterne har laget kart og oversikt over Madrids mange plasser. Ikke slik den første verden er vant til å se dem, med markeringer for viktige monumenter, turistattraksjoner og turistinformasjon, men de er utformet med tanke på den fjerde verden. De ønsker å finne ut hvordan rommet den fjerde verden ferdes i ser ut, hva som karakteriserer den og lignende. Bykartene som de kaller *Mapeado informal de los sin hogar*¹⁰, viser for eksempel benker det er mulig å sove på, trær man kan sove under, hvilke plasser som har mest sol eller le for sol, regn og vind, hvor det er mye politi, fontener å vaske seg i og lignende. De samme kunstnerne har også laget oversikt over den fjerde verdenens reiseruter. De ulike kommunale, private og frivillige tilbudene til den fjerde verden ligger spredt utover hele Madrid og dets forsteder, dermed kan det bli reising over veldig lange distanser dersom for eksempel en hjemløs skal dekke alle sine ulike behov, som dusjing, vasking av klær, spising eller å kunne få snakke med ulike konsulenter. Oversiktene viser tilbudene på kart og markerer ferdselsradius, samt distansen. Kartene er ulike, ettersom hvilke behov en hjemløs har. Dersom det for eksempel er viktigst å spise, er spisestedene hovedmarkør, men dersom man også vil vaske klær er alle vaskeriene markert, og slik får man en ide om avstandene det dreier seg om. De har også notert distansene, de lengste, korteste og gjennomsnittet, samt det

⁸ Å lete etter hull eller åpninger. For bildeeksempel, se side 15 og 16.

⁹ Overflødig tilstedeværelse eller nærvær. For bildeeksempel, se side 17.

¹⁰ Uformell kartografi for hjemløse. For bildeeksempel, se side 18, 19 og 20.

totale areal tiltakene befinner seg i og antall tilbud innenfor og utenfor det samme området. De gir også en omstendelig presentasjon av hvordan samfunnet bidrar til både å vanskeliggjøre og å forenkle livet til menneskene i den fjerde verden gjennom for eksempel hva slags benker som blir satt ut på offentlige plasser eller tyverigitteret som butikkeiere setter opp foran butikkene sine.

En annen av bidragsyterne har ønsket å utforske distansen som den første verden legger mellom seg og enkelte subjekter som slik forvandles til usynlige. Han har gjort opptak av mennesker i de mest populære områdene i Madrid. De forteller om sine oppfatninger av hjemløse. Det som formidles er av svært ulik karakter, noen er nedlatende, andre empatiske, noen formidler små fortellinger, men alle uttrykker den store avstanden mellom de to verdenene, og hvordan den første unnviker denne andre virkeligheten som eksisterer like ved men som man ikke vet noe om. Kommentarene fra de spurte er satt sammen med fotografier fra gatelivet. Prosjektet heter *Miradas sesgadas*¹¹.

De siste kunstnerne har kalt sitt prosjekt *Canal invisible*¹². Prosjektet gir muligheten til å utstyre grupper som vanligvis ikke er tilstede i det moderne kommunikasjonssamfunnet, eller som kun er tilstede i negativ forstand, med et kommunikasjonsmiddel. I dette tilfellet har de utstyrt gateprostituerte med mobiltelefoner som kan ta bilder og opptak, samt behandle tekst, og deretter koblet disse til en webside. Prosjektet gir mulighet til å åpne muligheten for kommunikasjon, det tillater muligheten til å uttrykke meninger, samt å skape felles arenaer for dialog.

¹¹ Dette kan oversettes til skrå blikk

¹² Usynlig kanal. For bildeeksempel, se side 21 og 22.

2.3 Bildeeksempler fra Cuartos Mundos

Un descampado en Madrid
En proceso desde 2005

Buscara agujeros

Se ha solicitado al Ayuntamiento que el solar de la calle Doctor Fourquet 22-24 se abra al público durante el periodo de la exposición.

El proyecto pretende proveer a la ciudad de un espacio público nuevo que es un estupendo jardín salvaje donde todo sucede al azar. No pretendemos construir nada en el descampado ni colocar nada dentro, sino que queremos que el lugar quede completamente salvaje y vacío. Sin definir, que quede abierto a cualquier posibilidad.

Plano

Usuarios

Mucho tránsito de personas de todo tipo y origen. También es un punto de encuentro. Convertida en un gran intercambiador de metro y autobuses urbanos.

Mapeado informal de los sin hogar

Leyenda

- Mobiliario urbano (bancos)
- Fuente ornamental
- Arbolado

Utilización

día | noche

Gestión pública

Accesibilidad libre

Mobiliario

Vegetación

Usuarios

Equipamiento

Vigilancia

Banco 4

Nº personas: 6

Material: listones de madera + hierro fundido

Sensación térmica del material: semi-cálida

Elementos

Respaldo: si

Apoya brazos lateral: si

Apoya brazos divisorios: si

Uso previsto: sentarse

Uso que se hace: sentarse

Disposición: aislados

Distancia entre ellos: >3 m

Tipo de relación que genera: estar, comer, leer

Comentarios:

El número elevado de personas que admite no implica que puedan relacionarse entre ellas ya que su diseño no lo permite. Su excesiva partición individualiza su función colectiva y disminuye al máximo su sociabilidad

Mapeado informal de los sin hogar Mobiliario urbano - *urbant møblement*

Banco 5

Nº personas: 3

Material: piedra

Sensación térmica del material: fría

Elementos

Respaldo: no

Apoya brazos lateral: no

Apoya brazos divisorios: no

Uso previsto: sentarse

Uso que se hace: sentarse, tumbarse

Disposición: aislados, en línea, en paralelo

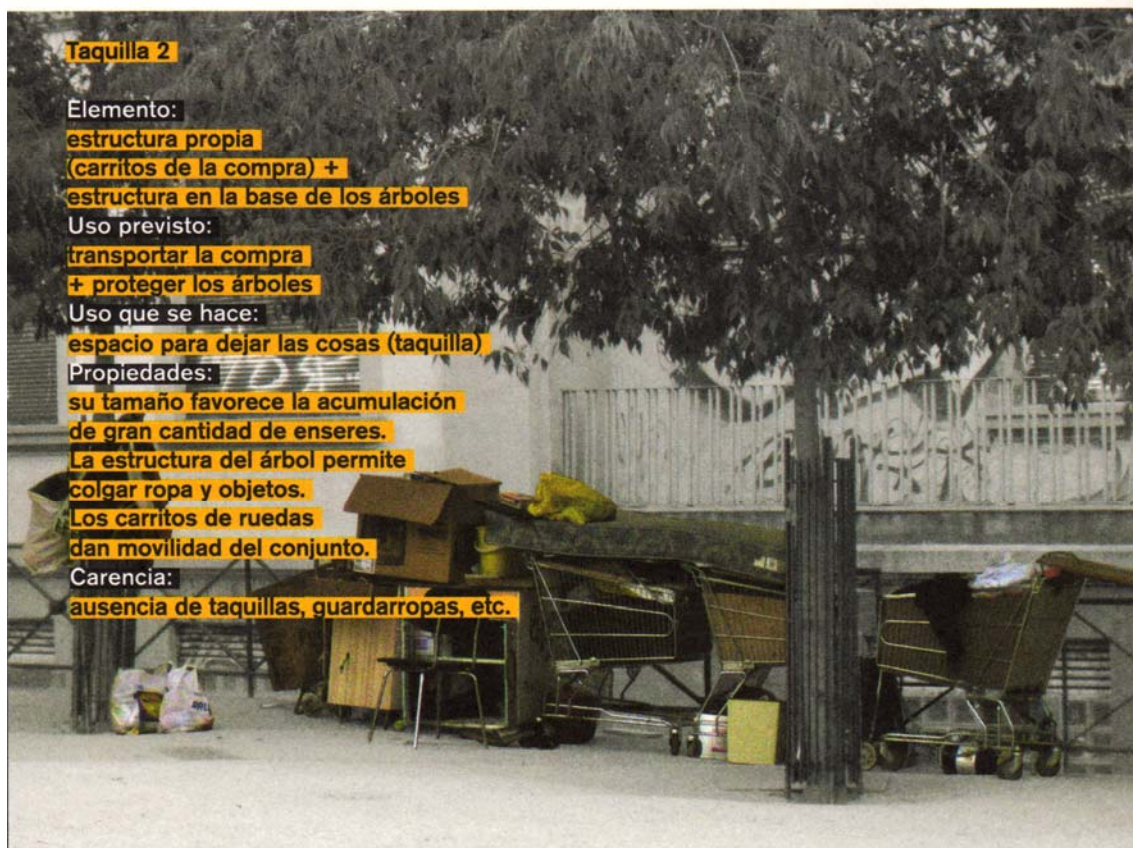
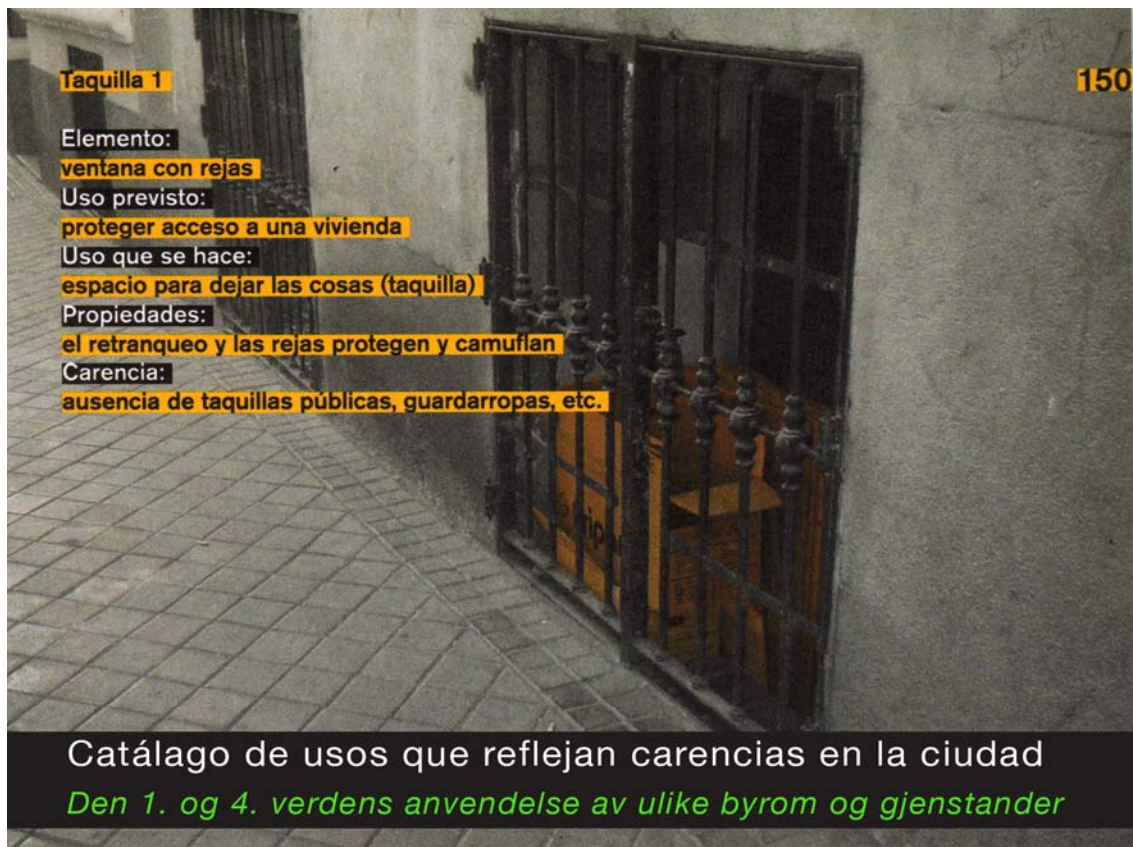
Distancia entre ellos: >2 m

Tipo de relación que genera: estar, comer

Comentarios:

Bancos para descansar un tiempo corto, no favorecen la estancia y el acomodo. El no disponer de respaldo ni de apoya-brazos supone un inconveniente para personas mayores

Que bello eres madrid

Que bonita pedicura

Canal invisible

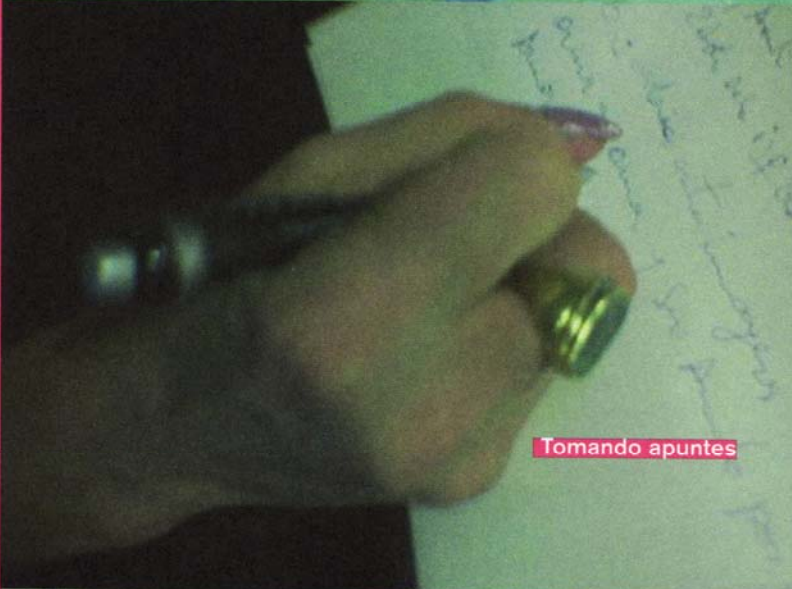

Belleza del este no sudamericana

Canal invisible

Belleza fragil trato especial, mejor se veria en una vitrina.

Tomando apuntes

3.0 Citizenship

Jeg vil i det følgende redegjøre for begrepet citizenship i historisk kontekst. Denne redegjørelsen er så omfattende, fordi jeg mener det er viktig for forståelsen av begrepet og fenomenet. Hvordan har samfunnet gjennom historien sett på, forstått og behandlet dem som er annerledes og utenfor? Hva er årsakene til at noen havner i denne situasjonen?

3.1 Citizenship før Marshall

3.1.1 Førkristen tid

Citizenship som konsept kan spores tilbake til de antikke, hellenistiske byene Athen og Sparta i perioden mellom det 4. og det 6. århundret før Kristus. Citizenship var forbeholdt menn, og en citizen, eller borger, karakterisertes ved sin vilje til å påta seg sine offentlige plikter i sin *polis*, det vil si den byen han var borger i. Ideen om citizenship i det gamle Hellas var sentrert rundt borgernes anerkjennelse av sine felles forpliktelser med hensyn til styring og forsvar av staten (Dwyer, 2004:20-21). Denne formen for citizenship krever lojalitet og engasjement fra borgeren, som forventes å leve i tråd med polisens felles verdier og lover. Borgerne er forpliktet til både å lage og å adlyde de gjeldende lover, og det som ansees som til det felles beste, går foran individuelle behov. Det politiske, som var det motsatte av det private og 'selv-interesserte', betydde det samme som det som var felles. Borgerne forsto seg selv som subjekter i egenskap av å være del av samfunnet. Dersom man var utenfor dette, var man ingen person. "Citizen-selves were not separable from cities" (McAfee, 2000:2-3). En slik holdning til fellesskapet, virker som garanti for et godt styresett. I dette samfunnet var også borgeren kriger, og det var hans plikt å forsvare staten. Den ideelle borger var i stor grad en som eide land som lå innenfor bystatens territorier. Dette hørte godt med i krigerrollen, da borgeren hadde interesse i å forsvare fedrelandet fordi det faktisk var hans eiendom (Dwyer, 2004:21).

Kvinner hørte hjemme i den private sfære som var av mindre betydning. Sammen med slaver og outsiders var de en gruppe som ikke kunne overlates oppgaver i statlige anliggender, men likevel var de viktige for opprettholdelsen av staten (Dwyer, 2000:21).

Denne form for citizenshipenknning endte ikke med antikkens greske bystaters fall. Den athenske tradisjonen hadde sterk påvirkning på Romerrikets citizenshipform, gjennom blant

andre Cicero som minnet om viktigheten av dyder og plikter i offentlige anliggender. Ettersom Romerriket ekspanderte, var det vanskelig å holde på disse ideene, og de ble erstattet av en citizenshipstatus bygget på et system av juridisk definerte rettigheter og plikter. Citizenshipstatusen ble også gitt personer i landområder erobret av romerne, og fra år 212 etter Kristus fikk så godt som alle innbyggerne i Romerriket denne statusen. Til tross for at dette kan sees på som en begynnelse på ideen om universell citizenship assosiert med visse rettigheter, er det viktig å være klar over at romerne brukte citizenship som et redskap for sosial kontroll over menneskene i de erobrede områdene (Dwyer, 2000:21).

3.1.2 Renessansen, moderniteten og opplysningstiden

Ordet citizen, brukt om rettmessig borger, er et relativt moderne ord. Det kom ikke i bruk før på 1300-tallet, da det hadde betydningen 'innbygger i en by'. Ikke før på 1500-tallet ble det assosiert med rettigheter knyttet til medlemskap i en by, og siden det 18. århundre har det også vært knyttet viss plikter til borgerbegrepet. Siden den tid har begrepet vært tuftet på moderne ideer om individualisme, som at borgeren var en selvstendig skapning, løsrevet fra ethvert samfunn, rådende over sin vilje. I denne ideen er det borgerne som skaper en by, ikke motsatt som i gamle Hellas (McAfee, 2000:13).

Citizenshipideen fra gamle Hellas fortsatte å ha innflytelse frem til 1800-tallets Europa, men ettersom en mer moderne liberal tradisjon gjorde inntreden mot slutten av det 18. århundret og begynnelsen av det 19., begynte dens betydning å avta. Likevel har denne hatt stor innflytelse på en rekke tenkere som har en ganske annen forståelse av citizenship enn de liberale (Dwyer, 2000:22).

Gjennom utformingen av byen i det 14. og det 15. århundret som en juridisk enhet uavhengig av sine medlemmer, ble drømmen om en rasjonell by virkelig. I det 16. og 17. århundre ble byen definert som en rasjonell, romlig orden. Da de to byformene møtte og overlappet hverandre i den nye og den gamle verden, ble *eutopolis* skapt. I *eutopolis* ga citizenshipstatusen dominerende grupper mulighet til å innta posisjoner i den sosiale orden gjennom å slå sammen de politiske og de økonomiske systemene som sto for den juridiske. Videre ble lov og geometri smeltet sammen, slik at den rasjonelle byen som en konkret, romlig orden ble skapt. Velstanden i *eutopolis* lå hos ti prosent av befolkningen, mens øvrige innbyggere var relativt fattige (Isin, 2002:153-154.).

I det 15. og 16. århundre samlet dominerende grupper i europeiske byer seg og etablerte fåmannsvelder eller despotregimer. Tilrivelsen av makt fra blant andre håndverks- og kjøpmannslaugene ledet gradvis til nye aristokratier (Isin, 2002:154). Dette muliggjorde utviklingen av mer pragmatiske yrker innenfor de administrative, akademiske, juridiske, rådgivende og militære felt. Gjennom gjenoppdagelsen av individet i det 14. og 15. århundre, ble ideen om borgeren¹³ skapt. Det dreide seg om en borger hvis karakter, dyder, følelser og interesser ikke lenger var i tråd med makteliten (Isin, 2002:155). Humanismen, som var opptatt av klassisk gresk og romersk kultur, ble symbol på og drivkraften for det moderne mennesket. Blant humanistene skilte det seg ut en mindre gruppe, som anså seg selv som politiske vesener, politiske humanister¹⁴. Denne gruppens tilbliven skapte et nytt bilde av borgeren, et bilde som skilte ham fra umoralen i byen rundt ham (Isin, 2002:155). Gjennom 1400-tallet var de pragmatiske yrkene avgjørende i beskrivelsen av citizenshipideen. Det dreide seg om en borger som presenterte seg med veltalenhet, forsiktighet og ærlighet. Veltalenhet var den nye citizens kanskje viktigste egenskap, avgjørende for å kunne være politisk, i det det var viktigere å kunne bruke intellektet enn å ha makt (Isin, 2002:156).

Det pragmatiske yrkene, spesielt de juridiske, ledet styresmaktene, men kunne ikke utfordre dem eller deres få ledere. De begynte å utvikle ideen om plikter for borgerne.

Ved begynnelsen av det 15. århundre hadde de styrende gruppene i byene slått sammen sin makt og utformet citizenshipstrategier. Ved å skape et bilde av borgeren som overlegen, overlot de politiske humanistene som pragmatisk profesjonell en arv om det overlegne individ. Et heroisk individ med dydig veltalenhet, forsiktig, ærlig og nobel, som sto over den gemene, vulgære hop. Dette ble tolket som det nye individet. Selv om dette ble utformet universelt, var det bare ment for en spesiell gruppe og dennes identitet. Til tross for at denne ideen om borgeren var tuftet på fornuft, oppfinnsomhet, vinning og list, snarere enn heroisk krig, så den politiske humanisten seg selv som direkte nedstammet fra den hellenistiske og romerske borgeren (Isin, 2002:158-160).

På samme tid som den ideelle borgeren dukker opp, springer det også opp andre grupper i eutopolis. Det dreier seg om tiggere, landstrykere og fattigfolk. Disse er fremmede for, og

¹³ Jeg bruker det norske ordet borger for det engelske citizen, til tross for at jeg bruker det engelske begrepet citizenship.

¹⁴ Fra det engelske civic humanists, som var motsetning til de mer lærdomsorienterte humanistene.

tilhører ikke, eutopolis. De ble ikke beskrevet i klassifiseringene som definerte citizens og fremmede, men de dukker opp i dokumenter, lover, opprop og rapporter som skulle reformere eller bannlyse utenforstående. Fremveksten av disse to ulike gruppene, den ideelle borgeren og de fremmede er knyttet sammen med, og av betydning for utviklingen av staten (Isin, 2002:160).

Det var også et annet system som utviklet seg på denne tiden, nemlig kongedømmene. De europeiske kongene la store landområder under seg. De var i utgangspunktet skeptiske til byene, samtidig som byenes inntekter, gjennom handel og industri, var viktig for krigføring. Forholdet mellom byer og stater ble derfor anspent, men til tross for dette gikk ikke fåmannsveldene inn i relasjon med monarkiene som motstandere, men som allierte (Isin, 2002:160)

De europeiske kongedømmene utviklet seg til overlegne stater på ulike måter. I citizenshipsammenheng er det relevant at, uavhengig av regionale variasjoner, tidlige stater som for eksempel England, Spania, Frankrike og Flandern konstituerte seg som herskere i byene og dermed økte sine uttak av økonomisk kapital fra disse (Isin, 2002:160-161). Det var av betydning, spesielt i krigssammenheng, å alliere seg med dem som hadde midler, både praktiske og økonomiske. Monarkiene hadde behov for at disse dominerte over arbeidere og bønder, som gjerne var de som betalte den virkelige prisen for kriger (Isin, 2002:161). Etter hvert som kravet til inntekter og arbeidskraft økte, begynte statene å forhandle med ledende grupper gjennom valg, møter, folkeavstemninger og lignende. Avtaler som ble gjort var avhengig av forholdet mellom dominerende og dominerte grupper, og dette skapte dilemmaer for fåmannsveldene i byene (Isin, 2002:161). Som viktige medspillere for staten styrket ledende grupper makten fra denne. De åpnet på denne måten for egen dominans i form av økte krav til skatter og inntekter. Fåmannsveldene ønsket å plassere kapital i videre kapitaløkning snarere enn i statsutbygging og krigsopprustning, men uten staten ville de ikke kunne opprettholde sin posisjon som dominerende grupper (Isin, 2002:162). Håndteringen av dette dilemma førte til at europeiske stater utviklet seg i ulike retninger. For citizenshipideen er det av betydning hvorledes dominerende grupper etablerte citizenshipstrategier og – teknologier overfor de dominerte. Det er sosiale grupper og deres kamp for anerkjennelse, distingvering og dominering som handler snarere enn byer og stater. Derigjennom mobiliseres ulike former for kapital og juridiske og politiske strategier. Skifter i maktstrukturene i middelalderen var med på å redefinere forholdene mellom byer og stater (Isin, 2002:162).

I de tidlige europeiske byene stilte ikke innbyggerne spørsmål ved maktforholdene i fåmannsveldet. De dominerte var inneforstått med at det var menn som styrte gjennom sine privilegier, og at man adlød den gjeldende makten. De dominerende gruppene skulle innsette ansvarlige, veltalte og tilstrekkelig velstående menn til å ta seg av ulike verv i bystyret. Denne relasjonen mellom aristokratiet og staten var svært viktig for å utvide maktområder (Isin, 2002:163).

I mange byer skapte man tydelige skiller mellom sosiale klasser, blant annet gjennom å legge retningslinjer for klesdrakt, som en form for citizenshipteknologi. Gjennom slik distingvering, og også gradering, synliggjorde man gruppers identitet og ulikhet. De adelige lå alltid øverst i systemet. Mange innbyggere ble gjort til fremmede i egen by i slike graderinger da de alltid havnet nederst. Kvinner, innvandrere, fattige, tiggere og landstrykere ble slik minnet om at de ikke ble sett på som fullverdige borgere (Isin, 2002:164-166).

Det dreide seg ikke kun om offisiell klassifisering. Tvert i mot kunne det bare gjennomføres på grunn av at borgerne samlet solidariske strategier som ekteskap og seremonier, og fremmedgjørende strategier som utestengning, segregering, merking og systemisk vold. Spesielt adelen var opptatt av det seremonielle og spektakulære. Dette var citizenshipstrategier som gjorde dem i stand til å definere seg selv som annerledes fra andre sosiale grupper (Isin, 2002:166).

De fremmede, altså blant andre tiggerne og landstrykerne, hadde noe ulik status i byene frem til 1500-tallet, da de ble egne kategorier i systemet som skulle holde sosial og politisk orden. På denne tiden mobiliserte aristokratiet fremmedgjørende strategier overfor tiggere og landstrykere, som ansås som uverdige, blant annet gjennom å la dem gå med spesielle merker. De ble også merket med pisking, tortur, og plassering i gapestokk, før de ble kastet ut av byen, utenfor bymuren. De verdig trengende fikk andre, ærbare merker (Isin, 2002:166-167). De fremmedgjørende strategiene var av annen karakter. Dovenskap var for eksempel en dyd for adelen, men en last for den fattige. For den fattige var det et tegn på manglende vilje til å underkaste seg nødvendigheten av arbeid, men for den rike var det frihet til å slippe å arbeide (Isin, 2002:167).

Med hensyn til innvandrere var forholdene mer komplekse. I mange byer var det vanskelig å få byborgerskap. Mens for kjøpmenn var det enklere, da de tilførte byene økonomisk og sosial kapital. For personer med andre religioner enn kristendom var det umulig å få borgerstatus med mindre man konverterte (Isin, 2002:167).

I eutopolis var det kun makt gitt av kongen som var gyldig og lovlig. Det ble utarbeidet tydelige retningslinjer for hva et styre, for eksempel bystyre og laugsstyre, skulle være og hvilken legitim makt det skulle ha. Dette var på mange måter den juridiske oppfinnelsen av eutopolis som styre, eller korporasjon, og i følge denne forståelsen var styret en abstrakt og underordnet politisk form. Den var abstrakt fordi frihetene og pliktene til innbyggerne som skapte styret var ulike individuelle friheter og plikter, og fordi dens eiendommer og eksistens var skapt av kongelig lov (Isin, 2002:168).

Korporasjonsideen som et juridisk uttrykk for en sosial gruppe ble definert i det 14. og 15. århundre. Fra da av hadde ingen gruppe som ikke var skapt av loven legitimitet eller legalitet til å fremtre som gruppe. Realiseringen av dette tok lenger tid enn de dominerende gruppene hadde forestilt seg. Absolutt makt til å regulere sosiale grupper og påkrevde dem spesiell uniformitet krystalliserte seg ikke før utformingen av den moderne stat på 1800-tallet. Likevel var legitimeringen av en autoritet som kunne pålegge politisk orden til en rekke rettigheter, immuniteter og privilegier som hørte til sosiale grupper som laug, universiteter og foreninger, en forsmak på fremveksten av en tidlig, moderne stat (Isin, 2002:168-169).

Oppfinnelsen av korporasjonsideen i citizenshipøyemed er av betydning fordi det for første gang i politisk-juridisk historie gjør det mulig for dominerende grupper å slå sammen og opprettholde sine identiteter, sikre sin fremtid, skape lover om orden og bymedlemskap gjennom citizenshipteknologi som viste seg å vedvare gjennom århundrer. Borgerne i eutopolis samlet byen som en juridisk enhet. Dette var en svært betydningsfull samling som fikk store ringvirkninger i kommende århundrer (Isin, 2002:169).

Slike ideer som skisseres over vedvarte opp til den franske revolusjon i 1789. Den moderne borger som dukker opp etter denne, deler tilværelsen i offentlig og privat område, der det private er viktigst (Castles og Davidson, 2000:37). Ved utarbeidelse av den franske grunnloven i 1793 ble det klart at alle, som sluttet seg til den franske politikken, etter ønske kunne bli franske borgere. Påstanden om likhet ble holdt fast. Samtidig som prosedyrene for demokratiet måtte kjempes for og det tok et århundre å få dem etablert, var de implisitte i kravet til likhet (Castles og Davidson, 2000:38).

Identifiseringen av citizenship, med opprettelsen og forsvaret av demokratiet, skapte en `blindesone` som det tok over 150 år å rette på. Ideen om fornuftige likemenn som var enige

gjorde at det moderne borgerskap¹⁵ begynte å overse de enkelte medlemmers opphav. Bakgrunn og kultur ble ikke vektlagt, da sinnets, forstandens og åndens kapasitet og viljen til å befri mennesket fra sin fortid var det viktige. Fortiden ble tilsidesatt, og den frigjorte borgeren kunne selv, som autonome, fornuftige vesener, avgjøre hva som var best for ham (Castles og Davidson, 2000:38).

Det var vel og bra for de ledende klasser at mennesket ble gjort til kun vilje og sinn, men det var vanskelig for andre klasser å opprettholde sin plass i staten. Det 19. århundret ble derfor en kamp mellom den liberale, individualistiske tolkningen av citizenship, som ble berømmet av middelklassen, og den liberale, sosialistiske tolkningen som en organisert arbeiderklasse i økende grad holdt fast ved. Det ble stadig klarere på første halvdel av 1800-tallet at visse forhold var knyttet til det økonomiske og sosiale og at utdanning måtte imøtekommes for at borgere skulle delta i det politiske gjennom debatter og stemmegivning. Borgere kom fra ulike verdener og fortider selv om de ble regnet som likeverdige ved valgurnen, men hvor de kom fra sosialt og hvilke historier de hadde med seg kunne ikke lenger ignoreres (Castles og Davidson:39). En revurdering av innholdet av citizenship kom for dagen gjennom arbeidet til blant andre Hegel, Fauerbach og en ung Marx. For at sivile og politiske rettigheter skulle kunne bemyndige¹⁶ borgerne, måtte de støttes opp av en viss grad av økonomisk velferd og utdanning. Staten ble tvunget til å forholde seg til arbeiderbevegelsen som hadde oppstått for å utfordre de voldsomme ulikhetene i forholdene i det industrielle samfunnet som hadde utviklet seg siden den franske revolusjon. Andre begynte å spørre seg om ikke sosiale rettigheter og rett til utdanning skulle legges til sivile og politiske rettigheter for å skape aktive, politiske borgere (Castles og Davidson, 2000:39-40).

3.1.3 Det 20. århundre

Ved inngangen til 1920-tallet ble det klart at en borger ikke kunne delta fullt i staten uten en utvidelse av rettigheter i retning utdanning og sosiale rettigheter (Castles og Davidson, 2000:40). Den motiverende faktoren til slike tillegg til citizenshipteori, var dem som følte seg umyndiggjort av staten og samfunnet, nemlig arbeiderklassen. Den styrende stat ble presset til å ta disse avgjørelsene, både direkte og indirekte, ved at den forsøkte å inkludere arbeiderklassen i politikken ved utvidelser i stemmeretten. Staten var konsekvent i påstanden

¹⁵ Som det engelske citizenry

¹⁶ Som det engelske empower

om likhet og forståelse som hadde markert den moderne citizenshipideen. Den hadde vært vanskelige å motsi, en vellykket motstand mot dominerende grupper hadde vært kjempet siden den franske revolusjon. Argumentet hadde ofte vært at å ha mot til å tenke krever utdanning, og at når denne var gitt ville en person bli gitt stemmerett eller aktivt citizenship. Frem til dette tidspunktet kunne han eller hun ha rettigheter fra passivt citizenship (Castles og Davidson, 2000:40).

Gjennom 1800-tallet trodde man ikke på at folk kunne utdannes til å ha de rette ideene, i stedet førte utdanning med seg faren for nye revolusjoner som kunne føres med til valgurnene. Det ble derfor mer hensiktsmessig å 'kjøpe' velgere gjennom nasjonalt utdannelsessystem, og deretter følge opp med velferds- og helsegoder. I dag ser vi at problemet er et annet, nemlig at borgere ikke kan følge opp denne citizenshipideen av økonomiske, utdannelsesmessige og sosiale grunner. Dette problemet ble ikke anerkjent før opprettelsen av den moderne velferdsstat i 1945 (Castles og Davidson, 2000:40-41).

I 40-årene ble det påpekt at det ikke bare var umulig å ha demokratisk debatt og valg uten grunnleggende sivil og politisk frihet, men også at utdanning og de økonomiske og sosiale standarder som var nødvendige for den aktive borger ble garantert av staten.

Britene var ledende i etableringen av velferdsstaten, med T.H. Marshall i spissen. Han mente at med etableringen av utvidede rettigheter i Storbritannia var kampen for citizenship vunnet. Men så enkelt var det ikke. Svært få land implementerte slike rettigheter for sine borgere (Castles og Davidson, 2000:43-44).

På mange måter kan man si at historien om citizenship er en historie om å flytte folk, og en historie om hvem som er integrert og hvem som er utenfor. Det er for å understreke dette at jeg har gått grundig gjennom denne historien.

3.1.4 Alfred H. Marshall

Alfred H. Marshall var britisk sosialøkonom som drev sin forskning i siste halvdel av 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet. Han var opptatt av klasseskillene i det britiske samfunnet. Han mente at i det 19. århundret hadde staten den økonomiske kapasitet og teknologiske kompetanse til å bedre forholdene til arbeiderklassen (Dwyer, 2004:32). Han mente at individuell livskvalitet samt bedret sosial og økonomisk situasjon for nasjonen, ville

økes dersom staten tok del i en slik oppgave. Hans visjon var ikke at alle skulle bli like¹⁷, men at de offisielle skillene mellom arbeidere og gentlemen skulle viskes ut, ved at hver mann gjennom arbeid er en gentleman (Dwyer, 2004:32). Marshalls citizenshipstatus er knyttet til det han anser som respektabel atferd og sysler for en gentleman. Med ´gentleman citizens` mente han at borgerne måtte siviliseres. Han ville sivilisere arbeiderklassen ved å redusere hardt kroppsarbeid og utvide retten til utdanning (Dwyer, 2004:33). Han skilte mellom de respektable arbeiderne, som utdannede håndverkere, og arbeiderklassens røffe, utdannede elementer. Han mente at mange av de respektable allerede var i ferd med å bli siviliserte, mens det tunge arbeidet til den andre gruppen hadde ødeleggende effekt på dem og deres evne til å delta i mer siviliserte, intellektuelle gleder. Hans mål var å motivere disse gruppene til å påta seg den mer dydige atferden til de respektable gruppene. Han mente at samfunnet hadde ansvar for at barn ikke vokste opp i uvitenhet, og for å hindre dette mente Marshall at utdanning måtte gjøres tilgjengelig for enhver arbeider mens han var ung, og at arbeidstiden skulle reduseres for å frigjøre tid til oppbyggelige kveldsaktiviteter. Enhver mann måtte sørge for å sikre sin økonomiske situasjon for å kunne gi sine barn utdanning. Marshall mente at å ikke møte denne forpliktelsen var forræderi mot staten (Dwyer, 2004:33).

Citizenship i Marshalls teori handler i større grad om å fremme verdier som selvutvikling og respektabel atferd enn om å forsøke å utligne materielle sosioøkonomiske ulikheter gjennom å fremme grunnleggende sosiale rettigheter (Dwyer, 2004:33). De som ikke oppfører seg sivilisert, anses ikke som borgere. Marshalls tekst postulerer at det finnes en form for grunnleggende menneskelig likhet knyttet til fullverdig medlemskap i et samfunn, og at denne likheten ikke er uforenlig med de ulikheter som kjennetegner de ulike økonomiske lagene i samfunnet (T.H.Marshall, 2003:48). Men Marshall identifiserte ikke livet som gentleman med citizenshipstatus. I forhold til arbeiderklassen som skulle lære å forstå citizenship som ledd i sin utvikling som gentleman, nevnte han ikke dets rettigheter, kun dets forpliktelser. Den eneste rettigheten han nevnte, og den var ukrenkelig, var barns rett til utdanning (T.H.Marshall, 2003:49). Til tross for at Marshall i sitt arbeid uttrykte et savn etter kvinner i det offentlige rom, er de ikke inkludert til fulle i hans visjon om gentleman citizenship (Dwyer, 2004:33).

Alfred H. Marshalls visjon er av betydning fordi den påpeker for staten viktigheten av å styrke og garantere for en grunnleggende sosial rettighet, nemlig retten til en utdanning.

¹⁷ Som i det engelske equal

Videre er den viktig fordi den i stor grad hadde innvirkning på T. H. Marshalls betydningsfulle teori om citizenship, og fordi den retter søkelys mot tidlig teorisering av citizenship og sosiale rettigheter (Dwyer, 2004:33).

3.2 Thomas Humphrey Marshall

Med utgangspunkt i økonomen Alfred H. Marshalls visjoner for såkalt 'gentlemen citizenship' holdt Thomas H. Marshall en rekke forelesninger på slutten av 1940-tallet. Disse forelesningene ble i 1950 utgitt som et essay under navnet *Medborgerskab og social klasse*¹⁸ (Loftager, 2003:7).

Med dette verket presenterte T. H. Marshall en citizenshipteori som har vært av stor betydning for senere citizenshiptenkning. En lang rekke forfattere og brorparten av litteraturen om citizenship tar utgangspunkt i hans citizenshipforståelse (Jæger, 2003).

I innledningen til sine foredrag presenterer han idealisten Alfred H. Marshall og tar utgangspunkt i dennes foredrag, *The Future of the Working Classes*, der denne undersøkte en rekke problemer knyttet til sosial likhet. T. H. Marshall plukker opp A. H. Marshalls spørsmål om ikke den økonomiske og teknologiske utviklingen kan føre til at enhver, i det minste i erverv, kan oppnå vilkårene for å bli en gentleman (T.H.Marshall, 2003:39-51.).

T. H. Marshall går videre og hevder at alles krav på å oppnå disse vilkår, er et krav om å bli akseptert som fullverdige medlemmer av samfunnet, det vil si som medborgere – citizens. Han hevder at den grunnleggende likhet som ligger i medlemskapet A. H. Marshall hentyder til, er blitt utvidet med nytt innhold og et stort antall rettigheter, og blir identifisert med medborgerskap, citizenship. Han spør om det fremdeles er sant at den grunnleggende likhet, når den er blitt beriket med nytt innhold og gjort til del av citizenships formelle rettigheter er forenlig med ulikheter i sosial klasse. Hans påstand er at samfunnet rommer en antakelse om at de to fremdeles er forenlige i en slik grad at citizenship i seg selv i enkelte tilfeller har blitt utgangspunkt for legitim sosial ulikhet (T.H.Marshall,2003:49-50). Han spør videre om det fremdeles er mulig at den fundamentale likhet kan skapes og ivaretas uten at det går utover det frie, konkurransebaserte marked. Han mener at det ikke er mulig, fordi samfunnets moderne system er et sosialistisk system. Han stiller også spørsmålet om konsekvensene av den markante endringen fra plikter til rettigheter kan bli, og om det er et trekk ved moderne

¹⁸ Originalt *Citizenship and Social class*

citizenship det ikke er mulig å komme utenom, eller å endre (T.H.Marshall, 2003:50-51). Det endelige spørsmålet han stiller er A. H. Marshalls spørsmål i opprinnelig form, nemlig om det finnes grenser som ikke kan overskrides av forbedringer for arbeiderklassen, det vil si grenser satt av produktivitet og ressurser. T.H. Marshalls variasjon av spørsmålet er om det finnes grenser som moderne utvikling i retning sosial likhet ikke kan eller vil overskride. Han tenker på grenser i prinsippene som driver utviklingen og ikke på eventuelle økonomiske omkostninger (T.H.Marshall, 2003:50-51). I følge T.H. Marshall var etterkrigstidens moderne utvikling i retning sosial likhet den siste fase i en gradvis endring av citizenshipbegreper som hadde pågått de foregående 250 år (T.H.Marshall, 2003:50-51).

Det sentrale i hans teori er tredelingen av de universelle rettighetselementene (Dwyer, 2004:39). Marshall deler altså citizenshiprettigheter inn i tre kategorier som han så hadde etablert seg i England i tre århundrer; sivile rettigheter som oppsto på 1700-tallet, politiske rettigheter som oppsto på 1800-tallet og sosiale rettigheter som etablerte seg i det 20. århundret (Kymlicka og Norman, 1995:285).

De sivile rettighetene innebærer det som gjør individuell frihet mulig, nemlig yringsfrihet, religionsfrihet, retten til eiendom, til å inngå kontrakter og retten til rettferdig rettergang (Dwyer, 2004:40). Den siste er i følge Marshall av annen karakter enn de andre, fordi det er retten til å hevde eller forsvare alle ens rettigheter på lik linje med andre, og ved rimelig og rettferdig prosess. Det peker på at domstolene er de institusjoner som i størst grad er direkte forbundet med sivile rettigheter (T.H.Marshall, 2003:53). På det økonomiske plan er den grunnleggende sivile rettighet retten til å arbeide, altså utøve et yrke etter eget valg og hvor man ønsker det, bare begrenset av rimelige krav til opplæring (T.H.Marshall, 2003:60). Hans antakelse var at begrensninger med hensyn til lokale monopoler og begrensninger av visse yrker til visse sosiale lag, var en krenkelse av den enkeltes frihet og en trussel mot nasjonens velstand, avløste tidligere lover. Ved begynnelsen av det 19. århundret var for eksempel prinsippet om individuell, økonomisk frihet akseptert som selvsagt (T.H.Marshall, 2003:61-62). Marshall knytter modningen av de sivile rettighetene til det 18. århundret, og hevder at denne er knyttet til at nye rettigheter gradvis ble tilført en allerede eksisterende status som nærmest alle voksne hadde. Borgerne ble medlemmer av en stat der én lov gjaldt for alle, og i handelsstedene fikk betegnelsene frihet og medborgerskap samme betydning. Ettersom friheten ble universell vokste medborgerskapet fra å være en lokal institusjon til å bli en nasjonal status (T.H.Marshall, 2003:63).

I det politiske aspektet ligger retten til å delta i utøvelsen av politisk makt, som valgt politiker eller som velger (Dwyer, 2004:40). Institusjonene knyttet til dette rettighetsselementet er parlamentet og lokalpolitiske forsamlinger (Marshall, 2003:54). De politiske rettighetene knytter Marshall til det 19. århundret, og deres modningstid begynte i begynnelsen av århundret, da de sivile rettighetene som var knyttet til frihetsstatus allerede hadde fått en slik tyngde at det var mulig å snakke om allmenn citizenship. Det var ikke snakk om å utvikle nye rettigheter, men å gi allerede eksisterende rettigheter til nye deler av befolkningen. Politisk stemmerett ble gradvis utvidet, men omfattet fremdeles ikke alle borgere. Vi kan si at dette ikke tilhørte medborgerskapets rettigheter. Likevel hevder Marshall at medborgerskap i denne perioden var av politisk betydning. Det ga ikke rettigheter, men det ”anerkendte et potentiale” (T.H.Marshall, 2003:64-66). Borgeren hadde sin frihet til å nyte sivile rettigheter, som for eksempel å eie jord, og til å nyte de politiske rettigheter forbundet med den økonomiske gevinsten av disse. Valgreformene gjorde ham i stigende grad i stand til å gjennomføre dette. Likesom det 19. århundret oppfattet politiske rettigheter som et resultat av de sivile, forbandt det 20. århundret politiske rettigheter direkte med, og uavhengig av, medborgerskapet i seg selv (T.H.Marshall, 2003:66).

I de sosiale rettighetene ligger en rekke ulike elementer, fra et minimum av økonomisk velferd og sikkerhet, til retten til å dele sosial arv og å leve et sivilisert liv i tråd med aktuelle normer i samfunnet. Institusjonene knyttet til slike rettigheter er utdannelsessystemet og sosialomsorgen (T.H.Marshall, 2003:54). De sosiale rettighetene knyttes til det 20. århundret. Marshall er tydelig på at henføringen av rettighetsselementene til hvert sitt århundre må ses på fleksibelt, og at periodene også overlapper hverandre, spesielt de to siste (T.H.Marshall, 2003:67). Den opprinnelige kilden til sosiale rettigheter lå i medlemskapet i lokale samfunn og tilknytning til laug. Denne kilden ble gradvis utvidet og etter hvert avløst av fattigloven og lønnsreguleringssystemer utformet og administrert lokalt. Det 19. århundret var en periode der det i stor grad ble lagt grunnlag for de sosiale rettighetene, men prinsippet om sosiale rettigheter som en integrert del av medborgerskapet ble avvist. T.H. Marshall trekker frem A.H. Marshalls syn på statlig inngripen med hensyn til barns utdanning som en unik ytelse. Barns utdanning har ifølge T.H. Marshall direkte innvirkning på medborgerskap, da de er verdende medborgere og deres utvikling stimuleres. ”Rätten til uddannelse er en ægte social rettighed knyttet til medborgerskabet, for målet med undervisning i barndommen er at forme den fremtidige voksne” (T.H.Marshall, 2003:72). Det må også sees på som den voksne medborgers rett til å ha mottatt undervisning. Dette er i tråd med de sivile rettighetene som ble

utformet til begavede og fornuftige mennesker som kunne lese og skrive. Dermed var utdanning en forutsetning for sivil frihet. I løpet av 1800-tallet så man etter hvert behovet for velutdannede velgere, og at industrien krevde utdannede arbeidere og teknikere. Da samfunnets sosiale helse avhenger av at dets medlemmer er siviliserte, blir plikten til å forbedre seg og bli mer sivilisert ikke bare en personlig plikt, men også en sosial (T.H.Marshall, 2003:73-74). Ved at samfunnet gjennom håndhevelsen av slike plikter innser at dets kultur er en organisk enhet og sivilisasjonen en sosial arv, følger den offentlige grunnskoles vekst gjennom det 19. århundret i retning av å reetablere medborgerskapets sosiale rettigheter i det 20. Rett til utdanning er ikke bare en personlig rettighet, men det er en offentlig plikt å muliggjøre denne rettigheten (T.H.Marshall, 2003:74).

I følge Marshall omfattet utviklingen av citizenship en dobbel prosess. Forening, som var av geografisk karakter, og atskillelse som var av funksjonell art. I det 12. århundre ble de kongelige domstoler etablert. Disse hadde makt til å etablere og forsvare datidens sivile rettigheter på grunnlag av landets sedvanerett. Domstolene var nasjonale, men spesialiserte institusjoner. Videre ble parlamentet etablert, som samlet nasjonens politiske makt i seg, og ga avkall på de fleste rettslige funksjoner. Til slutt ble sosiale rettigheter, som hadde røtter i tilhørigheten til landsbyen, kjøpstaten og lauget, gradvis oppløst av økonomiske endringer. Det eneste som var igjen var fattigloven, som var en spesialisert institusjon som krevde nasjonalt grunnlag til tross for sin lokale administrasjon (T.H.Marshall, 2003:55-56). Marshall tegner opp to viktige konsekvenser av dette. For det første gjorde det at de tre institusjoner som de tre citizenshipelementene var avhengige av ble skilt fra hverandre, det mulig for dem å gå i ulike retninger, i eget tempo og styrt av egne prinsipper. Dette gjorde at det etter kort tid var store sprik mellom dem, og i følge Marshall var det først ved midten av det 20. århundret at de igjen nærmet seg hverandre. For det andre kunne institusjoner som var spesialiserte og nasjonale være like nært knyttet til dem de tjente, som lokale og allmenne institusjoner var. Resultatet av forening/atskillellesprosessen var at det igjen skapt et apparat som ga tilgang til institusjonene citizenshiprettighetene var avhengige av (T.H.Marshall, 2003:56-57). Vedrørende de politiske rettighetene handlet det om stemmerett og hvem som var medlemmer av parlamentet. For de sivile rettighetene var spørsmålet knyttet til de ulike domstolenes domsrett og virkefelt og sakførerstandens privilegier og forpliktelse til å betale saksomkostninger. Med hensyn til de sosiale rettighetene var det loven om fattiges bosetning og forflytning, samt ulike former for behovsundersøkelser som sto sentralt. Samlet

avgjorde dette apparatet ikke bare hvilke rettigheter som prinsipielt var gyldige, men også i hvilken grad gyldige rettigheter kunne utøves i praksis (T.H.Marshall, 2003:57-58).

Implisitt i Marshalls teori er at borgerstatusen innebærer medlemskap i en nasjon. Borgeren i dette medlemskapet kan forvente visse rettigheter fra staten i denne nasjonen, og skal samtidig utføre visse plikter som borger. Han hevder at det ikke finnes noen klare retningslinjer for hva disse rettighetene og pliktene til enhver tid innebærer, dette er stadig i forandringer over tid (Dwyer, 2004:38-39).

3.2.1 Kritikk av T. H. Marshalls teori

Til tross for at T. H. Marshalls teori har vært av så stor betydning for senere citizenshiplitteratur og –teorier, har den også vært gjenstand for mye kritikk. Kritikken har vært omfattende og av ulik karakter, ”hvilket kanskje er det allerbedste uttrykk for, at der er tale om klassiker” (Loftager, 2003:25).

For det første handler mye av kritikken om teoriens begrensninger. I første omgang begrensninger med hensyn til den tiden som er gått siden utformingen av *Citizenship and Social Class*. Man mener at med nåtidens globalisering mister hans teori sin gyldighet. Den andre begrensningen er knyttet til at Marshall er urealistisk med hensyn til at teorien forutsetter full beskjeftigelse i samfunnet. Teorien tar ikke høyde for stor arbeidsledighet og konsekvensene det medfører. Kritikken rettes også fra feministisk hold, fordi Marshall ikke drar inn kjønnsaspektet i sin citizenshipanalyse (Loftager, 2003:25-27).

En annen kritikk som rettes mot Marshall, som er av mer prinsipiell karakter, problematiserer universalismen som er bærende i hans teori. Man mener at universalismen er til gagn for dem som allerede er privilegert, og ikke sikrer anerkjennelse av ulike minoritetsgrupper. Denne kritikken har også kommet fra feministisk side, men har i stor grad vært knyttet til spørsmålene om et flerkulturelt samfunn (Loftager, 2003:27-28).

En viktig kritikk har vært spørsmålet om teoriens vitenskapelige gehalt. Man mener essayet er mer en beskrivelse av rettighetenes utvikling snarere enn en forklaring. Det påpekes at beskrivelsene hans ikke stemmer overens med utviklingen i alle land. Som ledd i denne kritikken anklages Marshall også for å være for funksjonalistisk, snarere enn å være oppmerksom på hvordan utviklingen har foregått gjennom sosiale kamper og konflikter (Loftager, 2003:28).

3.3 Nye perspektiver

Fordi man ser at Marshalls teori kanskje kommer til kort i moderne diskusjon om citizenship, har dagens teoretikere kommet med flere nye innspill i denne debatten. Jeg vil i det følgende se på noen av disse.

Ekskluderingen av grupper definert som annerledes var legitimt før det 20. århundre. I vår tid er konsekvensene av det universalistiske ideal om et samfunn som deler felles vilje mer subtile, men eksisterer fremdeles (Young, 1995:178).

I en moderne diskusjon om citizenship er det derfor nye perspektiver som er sentrale. Den klassiske tanken om borgeres rettigheter og plikter er fremdeles viktig. Det er ikke snakk om å fjerne rettigheter eller å gi nye til spesielle grupper, men man tenker at det er noe annet som må komme til for at alle skal få fullverdig citizenshipstatus.

Gjennom tidene har det vært kjempet for mange gruppers status, og mange trodde at gjennom å vinne full citizenshipstatus, det vil si like politiske og sivile rettigheter, ville alle oppnå frihet og likeverd. Til tross for at citizenship har blitt utvidet gjennom det 20. århundret til å omslutte alle grupper i moderne samfunn, er det fremdeles grupper som føler seg behandlet som annenrangs borgere. Mange interessegrupper har stilt spørsmålet om hvorfor utvidelse av sosiale rettigheter ikke har ført til sosial rettferdighet og likeverd (Young, 1995:176.). Den antatte sammenhengen mellom citizenship for alle på den ene siden og de to andre formene for citizenship – ha felles liv med og bli behandlet på samme måte som andre borgere – på den andre, er, i følge Young, i seg selv et problem. Iris Marion Young argumenterer for at universelt citizenship i betydningen inkludering og deltakelse for alle, står i spenning med to andre betydninger av universalitet som ligger i moderne politiske ideer, det vil si universalitet som generalitet og universalitet som lik behandling. For det første har ideen om at citizenship uttrykker eller skaper en generell vilje som overskrider gruppeulikheter i praksis ekskludert grupper som ikke har dette synspunktet (Young, 1995:176-177). Ideen om citizenship som uttrykker en generell vilje har ført til styrking av citizenhogenitet. For det andre vil det, der ulikhet i kultur, verdier, oppførsel og evner finnes mellom grupper, og noen av disse er privilegerte, streng fastholdelse ved et likhetsprinsipp tendere mot å bevare undertrykkelse og dårlige vilkår for noen (Young, 1995:177). Citizenship er et uttrykk for universaliteten i menneskelivet. Det er et område for rasjonalitet og frihet i motsetning til det heteronome området for spesielle behov, interesser og ønsker. Ingenting i forståelsen av citizenship som

universelt i motsetning til spesifikt impliserer utvidelse av citizenship til alle grupper. Idealet om et felles gode, generell vilje og et delt offentlig liv leder mot press for et homogent borgerskap (Young; 1995:178-179). Forsøket på finne et ideal for universelt citizenship der det offentlige omfavner generalitet i stedet for egenart og likhet fremfor ulikhet vil helle mot å ekskludere enkelte grupper eller gi dem dårlige vilkår, selv om de har lik formell citizenshipstatus (Young, 1995:182).

Ideen om det offentlige som universelt og den ledsagende identifiseringen av særegenhet i forhold til privatliv, gjør homogenitet til en nødvendighet for offentlig deltakelse. Ved å utøve sitt citizenship bør alle anta det samme nøytrale, generelle standpunkt som overskrider alle spesielle interesser, perspektiver og erfaringer. Men dette perspektivet er, i følge Young, en myte. Folk vurderer nødvendigvis offentlige anliggender ut fra egen erfaring og forståelse av sosiale forhold. Ulike grupper har ulike behov og forhold. I et samfunn der enkelte grupper er privilegerte mens andre er undertrykt og som insisterer på at folk, i egenskap av å være borgere, skal forlate sine særegenheter og innta et generelt standpunkt, gjør bare at forskjellene øker. For perspektivene og interessene til de privilegerte tenderer mot å dominere denne forente offentligheten, og marginaliserer og overdøver andre grupper (Young, 1995:182-183).

Til tross for at alle grupper har rett til å delta i beslutningsprosesser, er det ikke slik i praksis. Deltakende, demokratiske strukturer har en tendens til å bringe dårligere stilte grupper til taushet, fordi de definerer citizenship i universalistiske og forente termer. Young mener at økonomisk og sosial likhet avhenger like mye av økt politisk likhet som politisk likhet avhenger av økt sosial og økonomisk likhet. Når sosial makt gjør noen borgere likere enn andre, og med at likhet i citizenship gjør enkelte til mektigere borgere kalles 'Demokratiets paradoks' og må, i følge Young, løses (Young, 1995:184-185).

Young er opptatt av identitet og gruppeidentitet. En persons historieforståelse, forståelse av sosiale relasjoner og personlige muligheter, verdier og uttrykksmåter konstitueres, i hvert fall delvis, ved vedkommendes gruppeidentitet. Mange gruppedefinisjoner kommer utenfra, som fra andre grupper som merker og stigmatiserer folk. En persons identitet defineres av hvordan andre definerer han/henne, og de gjør det ut fra sin egen gruppetilhørighet. Gruppeidentitet blir fremtredende i interaksjon med andre grupper (Young, 1995:186). Det er nettopp denne vektleggingen av grupper og gruppetilhørighet Kaspar Villadsen er skeptisk til når han peker på gjentakelsen av disiplineringen i nyere diskusjoner om arbeidet med marginaliserte.

Zygmund Bauman hevder at for å holde sammen et fellesskap i en verden i konstant endring må man ha utdanning i citizenship (Korsgaard, 2005:5). Fellesskap har blitt avhengig av vår evne til å lære å leve sammen. Et samfunns sammenhengskraft er ikke bare bestemt av dets institusjoner, men også av i hvilken grad dets borgere oppfatter seg som medborger og ikke medborger. Korsgaard hevder at spørsmålet om citizenship kompliseres av at medlemskap i et samfunn både har en juridisk og identitetsmessig side. Den juridiske siden kommer til uttrykk i de formelle rettighetene og pliktene man har som samfunnsmedlem. Den identitetsmessige har å gjøre med den følelsesmessige tilhørigheten man har som medlem av et samfunn. Denne dobbeltheten kommer til syne når citizenship oversettes. Det kan hentyde til både statsborgerskap og medborgerskap. Statsborgerskap refererer primært til individets juridiske og politiske status, mens medborgerskap i større grad refererer til individets oppfattelse av egen identitet og tilhørighet. Et samfunn kan ikke eksistere uten en eller annen kopling mellom innbyggernes status og deres opplevelse av identitet (Korsgaard, 2005:5-7). Oppbygging av nasjonalkulturell identitet har vært en viktig forutsetning for at demokratiet kunne vokse seg sterkt. Identitetsspørsmålet har de siste årene blitt en sentral politisk problemstilling. Det skyldes sikkert at den forbindelse som gjennom en lengre periode har vært mellom nasjon, demokrati og identitetsdannelse er under brytning. Citizenship referer både til rettigheter og plikter i forhold til politisk fellesskap og til den enkeltes opplevelse av egen identitet. Ut fra et kulturelt og psykologisk perspektiv er det derfor mulig å snakke om forskjellige former for medborgerskap (Korsgaard, 2005:9).

Globaliseringen og den transnasjonale mobiliteten påvirker forestillingen om nasjonal og kulturell homogenitet, og utviklingen mot en kunnskapsøkonomi innebærer en stor risiko for sosial utstøtning (Horsdal, 2005:117). I en kunnskapsøkonomi er det liten bruk for mennesker som ikke har tilegnet seg adekvat kunnskap. Derfor er et kunnskapssamfunn uløselig knyttet til visjonen om et opplysningssamfunn, der alle har mulighet for livslang læring. Aktiv deltakelse i livslang læring betraktes som en forutsetning for arbeid, aktivt citizenship, sosial inkludering og personlig utvikling. Videre ser det ut til at motvilje eller manglende evne til å klare de krav og utfordringer som følger med hurtige samfunnsforandringer kan føre til økt intoleranse overfor forskjellighet; en tendens som ytterligere vil forsterke utstøtelsesprosessene (Horsdal, 2005:117). Under slike forhold blir utdannelse til demokratisk citizenship igjen en avgjørende nødvendighet for å sikre sosial sammenhengskraft og en demokratisk utvikling. Citizenshipstatus er et spørsmål om å bli omfattet av samfunnets demokratiske rettigheter, mens den identitetsmessige siden dreier seg om tilhørighetsforhold.

I et samfunn i forandring får identitetsspørsmålet større betydning, både i forhold til personlig og felles identitet. Identitet er noe som hele tiden skal skapes og opprettholdes (Horsdal, 2005:118).

Det er viktig å være oppmerksom på at utvikling og læring finner sted i sosiale samspill, og at karakteren av, og kvaliteten i disse, er avgjørende. Det skal skapes en kontakt før vi kan overskride vårt eget perspektiv. Det dialogiske rom må og skal skapes og finne sted før oppmerksomheten kan rettes mot et nytt perspektiv i forhold til våre sosiale møter med verden. Og kvaliteten på relasjonen i disse møtestedene for felles oppmerksomhet har avgjørende betydning. Den personlige identiteten skapes i en vedvarende refleksiv og narrativ prosess i forhold til opplevelser av samspill og tilhørighet (Horsdal, 2005:120-122).

Anthony Giddens snakker om identitet som selvets refleksive prosjekt, som består i å opprettholde sammenhengende, men konstant reviderte biografiske fortellinger (Horsdal, 2005:122). Mens identitet tidligere lot seg forstå ut fra den kulturelle og sosiale kontekst mennesket først ble sosialisert inn i, finner det refleksive prosjekt i dag sted i en kontekst av mangfoldige valgmuligheter som filtreres gjennom abstrakte systemer. Der teorier om menneskets kulturelle frigjøring kan forstås bare som å handle om å finne seg selv. Slik tones betydningen av de fellesskaper vi hele tiden lever i ned, og deres avgjørende betydning for etableringen av tilhørighet og både kollektiv og personlige identitetsdannelse (Horsdal, 2005:122). Dagens historiske og samfunnsmessige forandringer innebærer imidlertid en langt større dynamikk i de kulturelle identitetsskapende fortellingene. Citizenship i identitetsmessig betydning er derfor ikke bare et spørsmål om flere samtidige tilhørighetsforhold til større eller mindre fellesskaper, der vi holdes sammen av felles kulturelle fortellinger, men en dynamisk prosess hvor vi kan skape og bli skapt som medborger gjennom nye fortellinger og sosial praksis (Horsdal, 2005:123). Det å kunne forhandle om meninger er den beste utvei midt mellom handlingslammelsen og den forhastede handlingen. Uten denne evnen blir mennesker enten henvist til å gjenta det andre har vist dem, underkaste seg de meninger som blir tilbudt, eller etterlatt i meningsløshet – en situasjon som ofte kan føre til destruksjon. Å inneha kompetanse til forhandling om meninger er en forutsetning for en demokratisk dialog. Å kunne anerkjenne ulike perspektiver med respekt for ulikheten, slik at det kan skapes en ny forståelse, innebærer en åpen innstilling. Åpenhet læres gjennom erfaring når andre imøtekommes i samspill og dialog. Men kulturelle fortellinger som rommer et større vi med respekt for likhet, forskjellighet og for menneskerettigheter, spiller også en vesentlig rolle for utviklingen av mer romslige tilværelsestolkninger (Horsdal, 2005:128). Dette er

frigjøringsprosjektet som vi finner igjen gjennom hele moderniteten. Villadsen sier at også dette er feil, og stiller spørsmål ved om også dette perspektivet er disiplinering.

Kompleksitet, forandring og ulikhet er vanskeligere å håndtere i en utsatt og sårbar livssituasjon. For de mest utsatte kan 'de andre' bli noe irriterende, noe vi viser likegyldighet eller frykter i stedet for å betrakte dem som et mulig vi i fremtidige sosiale samspill og engasjementer. Det er ikke lengre tilstrekkelig å føle tilhørighet og kunne delta i én kontekst. Tilhørighet er noe som skal tilegnes kontinuerlig (Horsdal, 2005:128)

Opprettholdelse av en personlig identitet i dynamisk forstand gjennom forandringer og over tid forutsetter at den enkelte refleksivt kan skape mening i de tilbakelagte løp, gjenfortolke tidligere samspill og forestille seg nye. Dette "narrative aspekt af identitetsarbejdet afhænger af muligheden for at finde kulturelle rum for fælles konstruerede nytolkninger og rekonfigurationer, når der indtræffer forandringer i vilkårene, som utfordrer tidligere opfattelser og tilværelsestolkninger" (Horsdal, 2005:129). En nøkkelfaktor i forhold til demokratisk medborgerskap er om den livsverden den enkelte engasjerer seg i er vid eller snever (Horsdal, 2005:129).

Den aktuelle politiske diskurs om sosial inklusjon har en tendens til å innskrenke fokus til et spørsmål om arbeid. I en slik diskurs bli sosial inkludering synonymt men inkludering på arbeidsmarkedet. Livshistoriefortellinger med mindre heldige fortellere viser at det er umulig å se en fremtid hvor man ikke kan finne mening i de sosiale samspillene. En forstyrret opplevelse av identitet gjør det vanskelig å legge planer for fremtiden. Gjentatte opplevelser av å være avvikende og bli tvangsmessig satt inn blant andre utstøtte fører sjeldent til den ønskede myndiggjørelse. I samfunn som er karakterisert av betydninger av de individuelle valg forekommer det nedverdiggende å ikke bli behandlet som et individ og ikke å ha en stemme. Mennesker som gjentatte ganger har vært utsatt for store omveltninger i sin tilværelse uten å ha mulighet til å delta i sosiale nettverk der det dialogisk kunne skapes ny mening og narrativ sammenheng, kan oppleve at tilværelsen faller fra hverandre og går i stykker (Horsdal, 2005:130-133).

Problematikken rundt inkludering og ekskludering setter fokus på fundamentale demokratiske verdier. Det er ikke lenger noen steder hvor man sender mennesker som blir utstøtt og utestengt. Tvert imot er det i dag behov for å skape et grunnlag for at flere kan føle seg

hjemme der de måtte oppholde seg i kortere eller lengre tid. Men ekskludering finner likevel sted og de basale menneskerettighetene krenkes (Horsdal, 2005:133-134).

Fellesskaper der inkludering er basert på passiv tilpasning, assimilasjon av den dominerende kulturen har tilsidesatt demokratiets verdier. Videre er passiv tilpasning til en dominerende kultur et uttrykk for en sosial interaksjonsform som står i motsetning til behovet for livslang læring i en kunnskapsøkonomi. Et kunnskapssamfunn er avhengig av konstruksjon av innovativ viten, og bare i kulturer som baseres på diversitet, refleksivitet og åpent samarbeid kan ny kunnskap oppstå. Det skjer ikke i en lukket homogen kontekst, det vil si i et samfunn med lukket, homogen selvforståelse. Der økes svelget mellom oss og dem (Horsdal, 2005:134-135).

Mennesker som har vanskelig for å forholde seg til forandringer, kommer lett til å miste fotfestet og ender med å resignere eller bekjempe ´den skyldige verden` og ´den skyldige andre`. En tradisjonell kulturs prototyper og generaliseringer kan tilsynelatende redusere kompleksitet, men hvis generaliseringer ikke bli utfordret, utvikler de seg raskt til fordommer, som produserer reduserende forestillinger både om egenkulturens overlegne standard og om andres negative karakter og dårlige innflytelse. Det er nødvendig at vi anerkjenner at det er mangfoldige fortolkningsrammer, at vi lærer å bli oppmerksomme på kontekstenes kontekster og å tenke over hvordan vi tenker nå vi retter vår oppmerksomhet mot ulike fokuseringspunkter (Horsdal, 2005:135).

Muligheten for aktiv deltakelse i en felles utforming av fremtiden forsterkes av rikholdig, mangfoldig og meningsfull biografisk læring. En læring som retter seg mot demokratisk sameksistens, mot sosial sammenhengskraft og mot aktiv deltakelse i fremtidige livsprosjekter, må trekke inn hele mennesket og befordre utvikling av kompetanser for meningsfull sosial interaksjon. Kompetanser som er nødvendige hvis vi vil spille en aktiv rolle som deltakere i den kontinuerlige gjenskapelse og forhandling av kultur og samfunn i en tid der interkulturell forståelse ikke er til å komme utenom. Læring i demokratisk medborgerskap er et livslangt prosjekt som må tenkes dynamisk fordi demokratiet er et prosjekt under vedvarende konstruksjon. De fellesskaper demokratiet skal bygge på skaper vi felles i sosiale samspill (Horsdal, 2005:135-136).

I vår del av verden er nøden annerledes enn tidligere. Det handler ikke lenger om vi skal leve av, men hva vi skal leve for (Hansen, 2005:206). Den kulturelle frigjøringen fra tradisjonene, oppgjøret med autoritetene og den gjennomgripende demokratiseringen av utdannelseslivet er

på mange måter et uttrykk for at det moderne opplysningsprosjektet har lyktes. Erosjonen innenfor filosofien og de store universelle og kollektivt forpliktende meninger om Gud, natur og system, som i det 20. århundret holdt menneskene fast i noen ensidige vitenskapelige, filosofiske eller ideologiske totaliteter, har tilsynelatende satt de enkelte individ fri. Det skal selv og ved egne erfaringer få sitt eget syn på tilværelsen og skape sin egen personlige livsstil. Med individualiseringen og pluraliseringen av livsformene er det enkelte menneske mer eller mindre tvunget til selv å skape seg selv. Det har i større grad blitt opp til hver enkelt å selv finne sitt eget ståsted. Det har oppstått nye behov og utfordringer som krever en nytenkning av citizenshipbegrepet (Hansen, 2005:206-210).

En av de vesentlige detaljer for å kunne snakke om demokrati har i den moderne politiske filosofi vært nødvendigheten av forestillingen om det autonome individ som er i stand til selvstendig å overveie, bedømme, velge og handle. Det springende punkt i den postmoderne debatt har imidlertid vært hvordan en slik evne til selvstendig tenkning og handling kan forstås (Hansen, 2005:112).

Som det fremgår av teksten er det i dag et økt fokus blant mange teoretikere på identitet og tilhørighet i samfunnet. Kanskje kan man si at tanken om tilhørighet er selve paradigmet i dagens citizenshipdiskusjon. Dersom en kan bli fullverdig medlem i en gruppe eller et miljø, kan dette føre til at man etter hvert blir fullverdig medlem i samfunnet. Tilhørighet i en gruppe må verdsettes som innlysende og et mål i seg selv, og at det i dette ligger et like stort tilhørighetspotensial som i rettigheter. Dette er en annen måte å inkluderes i det store fellesskapet på. Tilhørighet i en gruppe er i seg selv så viktig at det kan føre til inkludering i samfunnet.

Dette er enkelte perspektiver i diskusjonen vi befinner oss i i dag. Det er dette jeg skal gå videre med i min oppgave. Dette er poenger som jeg vil diskutere med utgangspunkt i Villadsen og Foucault og prosjektet Cuartos Mundos.

3.4. Foreløpig oppsummering

Vi står overfor en situasjon der ikke alle mennesker er fullverdige medlemmer av samfunnet, vi kan si at de ikke har fullverdig citizenshipstatus. Det pågår en rekke diskusjoner rundt dette tema. Helt siden førkristen tid har man forsøkt å definere og klassifisere borgere i en stat eller et samfunn. Tidligere var det akseptert og ansett som rimelig å ekskludere personer fra det man definerte som samfunnet. Etter hvert som man har beveget seg mot vår tid, har enkelte krefter begynt å se det som et problem for de marginaliserte selv at de ikke er inkludert som fullverdige borgere. Samtidig har det, spesielt internasjonalt, pågått en debatt blant sosialteoretikere og andre, som har omhandlet temaet citizenship. Citizenship handler om statusen man har som borger i et samfunn. Juridisk og politisk har alle med statsborgerskap full citizenshipstatus, men sosialt og kulturelt er det mange som ikke har denne statusen. Teoretikere har diskutert denne problematikken lenge, spesielt etter utviklingen av den moderne velferdsstat. Denne skulle i utgangspunktet sikre alle borgeres velferd, men helt siden den ble opprettet har likevel mange vært utenfor.

Prosjektet Cuartos Mundos fremstiller Madrid på en måte som kan gjøre det mulig å tenke seg en frigjøring for den fjerde verden. Prosjektet som utstilling og som utført av sosiologene og kunstnerne alene har i utgangspunktet kanskje ikke noe frigjørende ved seg, men som ide, utført i samarbeid med den fjerde verden selv, kan det gi rom for å skape noe der det kan legges grunnlag for utvikling for de marginaliserte til fullverdige borgere.

Kaspar Villadsen fremmer problematikken rundt disiplinering. Villadsen mener at den nye filantropien har Foucaults disiplinerende aspekter ved seg, og hans kritikk kan også rettes mot prosjektet i Madrid. Jeg vil i det følgende presentere Villadsens arbeid og noen av Foucaults perspektiver på disiplinering.

4.0 Villadsen og disiplinering

4.1 Disiplinering

Villadsen er kritisk til samfunnets sosiale arbeid, og hevder at det får disiplinerende karakter. Den nærheten, og det relasjonelle, som andre hevder at gjør filantropien mindre klientifiserende og som stiller hjelper og hjelpesøkende mer i øynehøyde, hevder Villadsen at kun er en mer avansert form for disiplinering. Det implisitte mål er fremdeles det samme.

Dette begrepet disiplinering, kommer fra Foucault, som er svært tydelig i Villadsens arbeid. I *Overvåkning og straff* fremstår disiplinen som nøkkelement i individualiseringsprosessene, og i forestillingen om menneskets historiske konstruerthet (Heede, 2004:92). I dette arbeidet analyserer Foucault individet som et presist og avansert politisk produkt, og avdekker hvilke konkrete metoder som anvendes i konstruksjonen av det disiplinerte subjekt i en rekke av det moderne samfunnets institusjoner, som skolesystemet, militæret, sykehuset og fengslet.

Foucault beskriver overgangen fra et usystematisk og vilkårlig avstraffingssystem til et presist og økonomisk system med disiplinifengslet i sentrum. Han ser straffemakten som ikke kun en forbudsinstans, men som et system med komplekse sosiale funksjoner. Arbeidet handler først og fremst om det moderne fengsel og moderne straffeanstalter, men fengselssubjektiveringen ses på som et av de mer tydelige eksempler på subjektivingsmekanismer i institusjoner, som hersker i store deler av samfunnet (Heede, 2004:92). Dermed er arbeidet en analyse av den moderne strafferasjonalitet som finnes også langt utenfor fengselet. Det moderne mennesket produseres og settes tvangsmessig inn i underkastelsen gjennom flere disiplinende institusjoner. Disiplinen er motsvar til den moderne statsmakts streben etter på den ene siden å øke effektiviteten hos massene og individet, og på den andre siden å hindre at denne potensielt farlige forsterkningen unndrar seg maktens kontroll. Disiplinen styrker underkastelsen og produksjonen og ikke bare den materielle, men også produksjonen av kunnskap, helse og destruktive krefter (Heede, 2004:92-94).

Disiplineringen handler om å få individer til å yte bedre i samspill med andre, og samtidig sikre maktens grep om dem. Gjennom denne settes kroppen inn i et maktmaskineri, som undersøker, dekonstruerer og setter de sammen på egne premisser (Heede, 2004:95).

Foucault understreker isoleringen og beskrivelsen av disiplineringsteknikkene som autonom praksis, som ikke bare følger lovgivning eller er bærer av sosiale strukturer. Disiplinene er teknikker med eget, overordnet nettverk av maktrelasjoner som ikke er noe spesielt ved et

politisk system (Heede, 2004:95). De disiplinerte mekanismer for subjektivering settes ikke inn samtidig på alle områder i det moderne samfunn, de retter seg både mot hele samfunnet og mot det enkelte mennesket (Heede, 2004:95).

Foucault hevder i sin karakteristik av disiplinene at de direkte konstruerer individer etter behov. Den moderne disiplinærmakt slår ikke sammen de underkastede individer til én gruppe, der alle undertrykkes og utnyttes, men den analyserer og differensierer massene i spesielle grupper med tanke på optimal utnyttelse og effektivitet. Makten 'dresserer' massene ved å gjøre dem om til elementer som er innordnet i et hierarki, slik fabrikkerer disiplinene mennesker. Mennesket gjøres både til mål og middel for utøvelsen, og fabrikkingen av individene består av enkle, men skjulte mekanismer som, i følge Foucault, er avgjørende for dannelsen av det disiplinerte mennesket og det disiplinerte menneskesynet vi preges av i dag (Heede, 2004:96-97).

Det er Foucaults mening at det ikke primært er makten som undertrykker subjektene, men at makten skaper undertykkende subjektiviteter. Det er et komplekst system av kunnskapsdannelse, overvåkning, store utspekulerte prosedyrer og teknikker, samt små triks som til sammen muliggjør dannelsen av disiplinerte individer (Heede, 2004:97).

I dag arbeider makten i det små og skjulte. Den infiltrerer samfunnet, spesielt på detaljnivå. Diskresjon og anonymitet er dens kjennetegn. Den bygger inn og nøytraliserer overgrep i institusjoners struktur og arkitektur, og i deres diskurser. På den måten fungerer makten inne i individene (Heede, 2004:99-100).

I det moderne samfunn gjøres avvikerer til syk, som dermed objektiveres og skal behandles og overvåkes. Det moderne rettssystem straffer ikke lenger åpent, men skjuler seg bak å skulle behandle. Det handler ikke lenger om hva individet har gjort, men hva det er, blir og kan være. Det er snakk om en normaliseringsmakt, og flere og flere områder utsettes for denne. Den søker ikke å gjøre individene til vesener uten forskjeller, men den gjør noe mer effektivt. Den definerer vilkårene som individuelle forskjeller manifesteres ut fra. Herved former den subjektene ut fra egne disiplinære og disiplinerte premisser (Heede, 2004:101-104.).

4.2 Kaspar Villadsen

I sin avhandling *Det sociale arbejdes genealogi – Om kampen for at gøre fattige og udstødte til frie mennesker*, tar Kaspar Villadsen for seg utviklingen i samfunnet og dermed det sosiale arbeid i Danmark i periodene 1700- og 1800-tallet, samt 1960-, 1970-, 1980- og 1990-tallet. Han peker på hvordan vi kan se elementer fra tidligere praksiser i dagens sosiale arbeid, som en gjenoppgivelse av metoder og begreper som ble utviklet for flere hundre år siden. Han trekker spesielt frem det filantropiske arbeidet på slutten av 1800-taller som vi tydelig kan se tendenser av i det postmoderne sosial arbeid (Villadsen, 2004:7). Av denne grunn vil jeg presentere hans arbeid grundig, og vise hvordan han bruker Foucault i sin gjennomgang av omsorgshistoriens genealogi.

I sammenheng med mitt prosjekt er det spesielt interessant å se på hver periodes forståelse av den hjelpen den trengende får og hvordan det dannes en formening om hvordan og ikke minst hvorfor han må gjøres noe med. Likeledes er distinksjonen mellom verdige og uverdige trengende, som eksisterer i en eller annen variant gjennom hele historien som fortelles, interessant.

På 1700-tallet handlet fattigdomspolitikken ikke om å sikre individuell velferd, men å sikre at de fattige kunne jobbe og formere seg. Fattigdom var en negativ faktor i den nasjonale storhet og styrke. De skulle forhindres i å bli byrder, og gjøres til et gode for menneskeheten. Det ble anvendt tvang overfor de fattige, slik at de kunne bringes til å oppfylle det som var bestemt av Gud. Dette var ikke på noen måte skjult. Disse menneskene måtte disiplineres inn i samfunnet. Statens storhet ble målt i antall borgere. Dermed var folkeformeringen viktig i alle lag, men mot slutten av århundret ble det differensiert mellom hvilke borgere som skulle formere deg, med henvisning til Guds skaperplan (Villadsen, 2004:26-29).

Det ble rettet kritiske blikk mot den offentlige fattighjelpen fordi denne angivelig bidro til uheldig formering blant de fattige. De forstyrret de naturlige lovmessigheter, nemlig at relasjonen mellom befolkning og næringsmidler var naturgitt og selvregulerende. Det ble i økende grad skjelnet mellom nyttige og unyttige, og mellom nærende og tærende.

Det ble satt fokus på de fattiges grunnleggende annerledeshet fra øvrige borgere. De var fremmede vesener. Fattigdiskursen handlet om de dårlige egenskapene hos de fattige, og fattigpolitikkenes mål var å bekjempe annerledeshet. Man var forarget over de fattiges latskap, nok en gang i forbindelse med statens storhet og styrke, men også fordi de krenket Skaperens

bestemmelse over mennesket. Gud har innsatt arbeid som et middel mot fordervelse (Villadsen, 2004:45-48).

Det ble opprettet flere typer tvangsarbeid. Argumentasjonen var at staten ikke kunne klare seg uten de arbeidskraftene som lå gjemt i de fattige og også i de gamle, syke, barn, kriminelle og så videre. Arbeidet hindret tilbøyeligheter til amoralsk livsførsel. Man innførte også økonomiske tvangsmidler med lave lønninger og høye priser på næringsmidler.

De fattige var fordervede, og meget vanskelige å gjeninnføre blant de sedelige. Kilden til fordervelse lå i menneskene selv, og man måtte ikke gi etter for den.

De fattiges handlinger, snarere enn holdninger, følelser og psyke, var styringsobjekt, eller disiplineringsobjekt. Det var ikke et spørsmål om hva staten kunne gjøre for borgerne, men omvent (Villadsen, 2004:54-57).

Enkelte hevdet at man måtte beholde noe fattigdom, da den hadde en ordensskapende funksjon, den stabiliserte standshierarkiet (Villadsen, 2004:58-60).

På begynnelsen av 1800-tallet endret hjelpegjeringen karakter. Almisser skulle ikke tildeles kun ved vurdering av de trengendes arbeidsevne og tegn på sedelighet. Man skulle gjøre gjentatte hjemmebesøk, med moralsk dannelse av den fattige som mål. Det skulle være kontinuerlig rådgivning, inspeksjon og overvåkning. Det førte til en mer individualisert og omfattende granskning av den fattige. Også her er ønsket om å disiplinere avvikerne åpent og tydelig. Dette fokus på individet kom som en reaksjon på 1700-tallets barmhjertighetsdrevne almisse. Man mente denne var skadelig, da den kunne øke antallet avhengige fattige, ha skadelig virkning på dem, samt at den var for kortsiktig. Man kunne ikke kutte almisseten og overlate de fattige til ingenting. En av løsningene var å skjelne mellom absolutt og relativt trengende. Man måtte oppnå en viten om den fattige for å vite hva det dreide seg om. Man skulle begrense den 'utvortes' hjelpen, altså den materielle, og ha økt fokus på den 'innvortes'. Man skulle trenge til bunns i den fattige og finne kimen til fordervelsesprosessen. Fattigdiskursen løsriver seg fra det befolkningspolitiske regime (Villadsen, 2004:62-71).

I løpet av 1800-tallet reises det spørsmål ved bruken av tvangsmidler, da dette skaper en avhengig og tvungen arbeider i stedet for en selvstendig og driftig. Det skal skapes et nytt subjekt, en uavhengig arbeider som skal treffe frie, ansvarlige valg. Med Foucault leser vi at individet skal disiplinere seg selv. Man begynner å skjelne mellom de forbedrelige, altså de som er i stand til å utøve sin ansvarlighet, de som representerte håp og de uforbederlige, de uten håp for oppreisning. De første skal hjelpes med rådgivning og de siste skal plasseres i

institusjoner. Spørsmålet om ansvarlighet var et spørsmål om vilje til å sikre forsørgelse i fremtiden. Arbeidsanstalten skulle sende et budskap til arbeiderne utenfor – deres livsgrunnlag var avhengig av egen arbeidsinnsats, innrettet man seg ikke, havnet man her (Villadsen, 2004:79-80).

Mange var kritiske til tvangen, på grunn av tapet av selvstendighet. Det ble da hevdet at ethvert menneske har en grunnleggende frihetstrang og selvstendighet.

De som var i arbeidsanstalter måtte tilbakebetale for sitt opphold, man måtte gi noe tilbake. Man hadde problemer med hvordan arbeidsanstalten både kunne virke som skremselsmiddel, og styringsmiddel med Foucault, for de ute og samtidig yte god omsorg for de nødlidende og syke. Man kom til at det løste seg selv, da samme vilkår opplevdes forskjellig av dem med virkelige behov, og dem som ikke egentlig trengte hjelp (Villadsen, 2004:80-87).

Man skulle i stedet for å frarøve selvstendighet, påvirke rammene for personens valg, gjennom å gjøre visse valg mer attraktive enn andre. Målet var ikke å sikre den fattige bestemte rettigheter og personlig frihet, men å sette den mannlige forsørger i en situasjon der han blir økonomisk ansvarlig for seg og sin familie (Villadsen, 2004:88-91).

Det foregikk en økt spesialisering av offentlige institusjoner. Blindeforsorgen, døveforsorgen, åndsvakeanstalter, samt økt atskillelse av kvinner og menn, voksne og barn, gamle og syke og så videre ble startet. Man ønsket en økt distinksjon innenfor gruppen av fattige, da man så at fattigdommen kunne ha ulike årsaker. Ikke minst måtte de kategoriseres og skilles etter deres moralske beskaffenhet. Det var viktig med atskillelse fordi fordervelsen kunne være smittsom. Forbedrelighet sattes likt med vilje. Fanten ikke viljen, ble de alminnelige borgerrettigheter opphevet (Villadsen, 2004:97-101).

Mot slutten av 1800-tallet opplevdes ikke lenger de fattige som fremmede vesener.

Fremmedheten var overvinnelig og den nye strategien var å løfte dem opp blant respektable arbeidere. De skulle løftes opp i middelstanden og gjøres identiske med resten av den alminnelige befolkning. Dette ble gjennomført ved å lære dem god husførsel. Hjemmet ble dermed et sentralt mål for arbeidet med de fattige. De skal til føye seg til det som er akseptert norm i samfunnet for øvrig. Det ble hevdet at hjemmets vegger blokkerte for spredning av 'dårligdom'. De fattige ble på dette tidspunktet fremstilt som en trussel for det øvrige samfunnet, det angikk hele folkets velferd. Hjemmet skulle ruste borgeren mot de fordervende elementene i samfunnet, altså stort sett alt som ikke foregikk i hjemmet. Den nye arbeider var løsrevet fra disiplineringen og arbeidsomheten til den patriarkalske storfamilien og bestemte

selv over sin tid og sine krefter. Denne livsførselen førte angivelig til normløshet og en degenerering av arbeidskraften og risiko for opptøyer. Kjernefamilien ble utpekt som ny ramme for ansvarliggjøring av de fattige (Villadsen, 2004:102-107).

Storbyene og spesielt fabrikkene ble fremstilt som fylt med overhengende risiko. Arbeid skiftet betydning fordi arbeidslivets negative virkninger ble synlige. Det dreide seg da primært om fabrikkarbeidet i storbyene. Dermed rettet fattiginnsatsen seg mot den fattiges livsførsel utenfor fabrikkene. Den voksende filantropien fulgte en strategi om å bygge opp motstandskraften hos den fattige arbeider i stedet for å stille krav om grunnleggende forandringer i den industrielle arbeidsprosess (Villadsen, 2004:104-110).

Etter hvert ble det ansett som risikofylt å pålegge staten større engasjement i fattigspørsmålet, og det er derfor filantropien fikk stor betydning. De frigjorde staten fra oppgavene å moralisere og integrere de fattige. Den fornuftsbaserte rådgivning ble middelet for intervensjonen i de fattige familiene. Å oppnå et bedre liv fordret primært den enkeltes tålmodige arbeid med seg selv, selvdisciplinering med Foucault, ikke revolusjon på samfunnsplan. Filantropene var opptatt av å yte hjelpen der den er mest virksom. Deres tvangsaspekt lå i å yte bistand på betingelse av at familien mottar rådgivning. Filantropene utviklet kunnskap om hva som var viktig å vite noe om for å kunne yte god fattigpleie (Villadsen, 2004:112-118).

Mot slutten av 1800-tallet foregikk det også en stor debatt om hvordan det sosiale spørsmålet burde løses – hvilket engasjement burde staten ha? Tre grupper dominerte diskusjonen, med hver sin strategi for bekjempelsen av problemet; Den kristen-konservative, som ønsket seg tilbake til kirkelig fattighjelp fordi de så fattigdommen som et resultat av synd og dette måtte behandles med åndelig rettleiding. Barmhjertighetsprinsippet var avgjørende. Den sosialistiske rettighetsdiskurs hadde sitt utgangspunkt i den gryende arbeiderbevegelsen fra 1870-årene. De var opptatt av å bekjempe fattigdom ved hjelp av politisk bevisstgjøring. Den pragmatiske filantropiske retningen skulle være et redskap som bandt samfunnet sammen. De skulle se mennesket bak fattigdommen og skape bånd mellom klasser. De skapte ikke avhengighet, utakknemmelighet og frekkhet fordi hjelpen ikke var en rett. Den siste fikk størst betydning for periodens forvaltning av fattige og utviklingen av ettertidens sosialarbeid (Villadsen, 2004:119).

Ved overgangen til 1900-tallet begynte staten å overta metodene som var utviklet av filantropene. Det ble etablert selvhjelpsforeninger og forsikringsordninger som etter hvert fikk tildelt statlige tilskudd (Villadsen, 2004:119).

En annen strategi på slutten av 1800-tallet var å etablere selvhjelpsgrupper blant de fattige arbeiderne. Tanken var å forebygge gjennom å fremme selvvirksomheten. Nøkkelordet var selvvverd (Villadsen, 2004:135).

Fra 1890-årene ble det vedtatt å yte statstilskudd til forskjellige støttekasser for å senke antallet trengende som måtte ty til offentlig fattigvesen. Det ble for eksempel etablert alderdomsstøtte, sykekasse og ulykkesforsikring. Dette skiftet var mulig på grunn av tre forhold; en formulering av et rettighetsbegrep, økt kategorisering av de fattige og bruk av forsikringsteknikker. Fremkomsten av arbeiderforeninger, forsikringsordninger og statlig sosiallovgivning utgjorde en ny styringsstrategi i forhold til ´de truende massene` av fattige – styring gjennom sosiale bånd. En ´anti-individualisme`.

Økt varig arbeidsløshet på denne tiden gjorde at forklaringen på at fattigdom ligger hos den enkeltes fordervelse ikke holdt mål(Villadsen, 2004:137-141).

På 1960- og 70- tallet foregikk det en utbygging av velferdsstaten. Man bygget et nasjonalt velferdssystem, basert på forsikringsordninger som var statlig styrte.

Individuelle problemer handlet om det sosiale, og derfor var det rimelig å hjelpe med kollektive ordninger. Man skulle forhindre at folk fikk sosiale problemer da dette førte til dårligere produksjon og hindring av økonomisk vekst i samfunnet. Sosialpolitikken var del av et økonomisk vekstprosjekt. Man skulle ´normalisere` for å rette opp avvik som hindret full deltakelse i samfunnet. Det fattige var blitt et produkt av omgivelsenes struktur og vilkår. Det dreide seg ikke lenger om en fordervet vilje, men nedsatt evne til å motstå sosiale belastninger. Som Foucault skriver om gjøres individet til en sykdom, et objekt, som skal heles. Man var opptatt av at man skulle få riktig hjelp. Alle kunne hjelpes tilbake til samfunnet med rett bistand. Alle rommet potensiale for tilpasning og integrasjon. Veiledning var en viktig metode, som skulle ytes til hele befolkningen, også preventivt. Gjennom allmenn rådgivning skulle man sette borgeren i stand til å kjenne sine begrensninger og dermed oppsøke hjelp før problemene utviklet seg. Man hadde problemer med manglende overblikk over klienter og deres samlede problemkompleks, og man var redd for at sosialarbeideren var for regelstyrt. Man trengte mer og bedre utdannet personale. Sosialarbeideren satt på kompetansen og kunne komme med løsninger, ikke klienten. Klientens subjektive opplevelse inngikk ikke i planleggingen (Villadsen, 2004:142-148).

Logikken i den velferdsstatlige planleggingsdiskurs var at ved å sikre befolkningens velferd, kunne man også sikre befolkningens produktivitet. Man mente at sosiale ytelser hadde en

positiv virkning på mottakeren. Man var ikke lenger opptatt av vilje, men evne.

Skyldspørsmålet endres. Alle kunne havne i en slik situasjon. Det ble snakket om en sosialt skapt risiko, derfor var det rimelig at de uheldige ble gitt statlig kompensasjon. De fattige måtte gjøres synlige for at de skulle få riktig hjelp. De ´tause problemene` var det største problemet. Man måtte finne, kartlegge og beskrive. Det ble antatt at det fantes spesielt utsatte grupper, den nye teknikken var derfor å kalkulere risiko. Den utsatte skulle ikke lenger ta ansvar, men staten måtte bære risikoen som borgerne ble utsatt for. Ekspertise var viktig. Ekspertene skulle definere velferd og menneskelige behov, ikke borgeren selv (Villadsen, 2004:151-158).

Spørsmålet ble om sosialpolitikkenes oppgave skulle være å styre samfunnsutviklingen eller skulle individene tilpasses denne. Den økonomisk-teknologiske utviklingen var voldsom, og mange hadde problemer med å tilpasse seg denne. Dette ga seg utslag i sosiale problemer som igjen førte til tap i samfunnsøkonomien.

Alle borgere skulle forsøkes integrert i en universalistisk velferdsstat, derfor var det ikke plass til diskurser om forskjellighet med hensyn til ulike livsformer og subkulturer i planleggingsstrategien.

Det skulle integreres gjennom normalisering. Dette innebar maktformer som oppsøking og rådgivning, nye og mer skjulte disiplineringsstrategier, i motsetning til å avskrekke og straffe. De sosialt marginaliserte var ikke lenger en trussel for fellesskapet da de var blitt mulige å integrere (Villadsen, 2004:158-165).

Parallelt med denne diskursen foregikk diskursen om det syke samfunn. En samfunnskritisk diskurs primært ført av sosialarbeidere, kirkelig sosiale organisasjoner og venstreorienterte. Sosialklienter måtte betraktes som symptomer på det syke samfunnet. Den økonomisk-teknologiske utviklingen var også her en kilde til problem, men det måtte løses annerledes. Man måtte rette innsats mot de problemskapende strukturer. Sosialarbeideren skulle alliere seg med klienten og bevisstgjøre ham om at hans problem var av en kollektiv, samfunnsmessig art (Villadsen, 2004:166).

I samfunnet ble den samfunnsmessige sykdommen gjort til et individuelt problem. Man hadde behov for å uskadeliggjøre påfallende og kritiske personer ved å definere dem som avvikere. Stadig flere betraktes som psykisk syke. Det bedret samvittigheten at de var syke snarere enn et resultat av konflikter i samfunnet. Systemkritikerne mente at sosialarbeiderne måtte påta seg en mer politisk rolle. Det industrielle produksjonssamfunnet krevde av individene at de undertrykte sine grunnleggende menneskelige sider, de måtte bli produsenter og konsumenter

ved å undertrykke kreative og musiske sider. De som ikke greide dette ville angivelig bli sosialklienter. Fremfor å behandle skulle man frigjøre fra industrisamfunnets krav, slik at det 'umiddelbart menneskelige' kunne utfolde seg. Undertrykkelsen foregikk også i de offentlige institusjonene som skole, barnehager og lignende. Sentrale begreper i diskursen og det syke samfunn var sosial kontroll, fortregning og bevisstgjøring (Villadsen, 2004:166-178), altså tydelige disiplineringsstrategier.

Begge diskurser var fundert på ekspertviten, de refererte begge til 'klientens beste', og begge innebar at klienten underkastet seg profesjonelle, administrative eller politiske autoriteter, og de forfektet menneskelige behov. Behov ble et generalisert subjekts behov snarere enn en mangfoldighet av behov som var spesifikke for ulike individer og grupper (Villadsen, 2004:177-178).

Begynnelsen av 80-årene representerte et brudd med tidligere tiårs sosialpolitikk og prinsipper for sosialt arbeid. Kritikken av det offentlige behandlingsapparatet økte og sosialarbeidet ble anklaget for å overta ansvar og umyndiggjøre klienten. Det utviklet seg to ulike diskurser som bud på løsning. Den ene ble representert primært av de borgerlige og dreide seg om å gi ansvaret tilbake til klienten og økt anvendelse av økonomiske insitament. Den andre ble representert av sosialarbeidere og hevdet at individuell deltakelse i lokale fellesskaper var en betingelse for skaping av identitet og integrasjon. Den siste hadde størst betydning for 80-årenes sosialarbeid og sosialpolitiske programmer. Man var opptatt av nettverksskaping. Klienten skulle subjektiveres med referanse til lokale fellesskaper og kulturer i stedet for i det overgripende statsfellesskap. Man måtte vekk fra statsapparatet og aktivisere krefter utenfor det offentlige system. Det lokale fellesskapet var nødvendig ramme for utviklingen den marginaliserte må gjennom for å bli integrert. Men det kunne ikke være hvilke som helst slags fellesskap, kun de som åpnet for mulighet for integreringstiltak. Strategien var integrasjon og desintegrasjon, fra ett fellesskap til et annet. Man skulle skape rammer der sosiale relasjoner kunne spire og utvikles. Det viktigste var at klienten betraktet seg selv som del av et sosialt nettverk. Det sivile samfunn ble plassert i overordnet posisjon, ikke stat eller marked. Spesielt frivillige organisasjoner ble viktig (Villadsen, 2004:180-189).

90-årene preges av den samme kritikken av det offentlige, de frivillige organisasjonene lovprises. Klientens selvforhold settes nå i sentrum, man skal frigjøre den enkeltes uutnyttede potensial. Samtidig er autonomi kontra styring et altoverskyggende tema i sosialt arbeid. Økt

fokus på klientens individualitet fremfor strukturelle betingelser. Avvikene er i mindre grad et produkt av samfunnsinnretninger. Man må bygge og stimulere mestringskompetanse. Personen bak problemene må finnes av sosialarbeideren og vises til klienten. Man skal realisere klientens grunnleggende menneskelighet. 90-årenes nye begreper er kompetanse, selvhjelp, selvverd, selvrealisering og myndiggjøring. Den moderne, aktive sosialpolitikken skal skape dette. Spørsmålet blir hvordan man skal utøve makt som optimerer klientens makt over seg selv. Det handler om hjelp til selvrealisering. Å realisere seg selv blir et ufravikelig krav, det skylder man både seg selv og samfunnet. Det kan være nødvendig å anvende tvang for å oppnå dette, med formål å myndiggjøre. Man skjelner mellom følgende maktformer; styring gjennom avklaring, objektivisering av klientens problemer og økonomisk og fysisk tvang (Villadsen, 2004:202-227).

De utstøtte skal treffe egne valg, men et autonomt, velgende subjekt har et relativt klart innhold, dersom man ikke foretar ´riktige` valg blir underlagt forskjellige typer trusler og tvangsmidler. Sosialarbeideren skal skape evne til selvrefleksjon, da mangel på denne setter grenser for klientens frihet (Villadsen, 2004:227-231).

I det postmoderne sosiale arbeidet skal den utstøtte betraktes i det umiddelbare møtet, fortiden er ikke relevant. De utstøtte er en samlet avgrensning av en gruppe mennesker som befinner seg lengst fra normene for det normale, ønskelige liv. Kategorien går på tvers av tidligere grupperinger ut fra en antakelse om at de deler flere problemer og eksistensbetingelser.

Atferdsformer og subkulturer som tidligere var destruktive blir nå objekter for sosialt arbeid. Samfunnet skal gi mer plass til forskjeller. Man opererer med et såkalt eksperimenterende sosialt arbeid. På den ene side, fremstilles den utstøtte som innehaver av en fremmedhet som skal få bestå, men på den andre siden gjøres det overveielser om hvordan denne kan elimineres eller modifiseres. Det åpnes for muligheten at det finnes enkelte som ikke kan integreres i tradisjonell forstand, det fremmede skal få bestå (Villadsen, 2004:232-238).

Nye begreper kommer i sosialt arbeid; relativisme, frie valg og empowerment. Ambisjonen er ikke lenger generell resosialisering men klienten skal settes i stand til omgås i avgrensede institusjoner og felter. Sosialarbeideren skal opptre som menneske ikke sosialarbeider, han skal møte klienten i ´øynehøyde`, han skal ´bygge bro` og se den utstøttes kultur ´innenfra`. Sosialarbeidet får et ad hoc-preg, man starter forfra hver gang løsrevet fra forutgående innsatser (Villadsen, 2004:238-242).

Livskvalitet eller velferd handler ikke lenger om å få dekket sine behov, men sine ønsker. Strategien er fremdeles å vekke bestemte iboende karaktertrekk. Også den utstøtte må stille

opp en sannhet som seg selv som han må underkaste seg, kanskje er denne sannheten mer flyktig og lokal og mindre ambisiøs enn i det øvrige sosialarbeidet.

Tidens forskningsarbeid er opptatt av hvordan makt utøves i det sosiale arbeidet, en makt som hevdes å ofte være usynlig. Det etableres et skille mellom skjult, dårlig makt og synlig, bedre makt. Så lenge klienten settes i stand til å gjennomskue maktforholdene vil de ha større muligheter for å forfølge sine ønsker, rettigheter og synspunkter (Villadsen, 2004:242-249).

Gjennom hele genealogiens periode har målsetningen vært å sette de hjelpesøkende i arbeid, selv om begrunnelsene har vært forskjellige. Begrepene uverdigg og verdigg trengende er også gjeldende gjennom hele perioden. Dette påpeker Villadsen, og det er også svært relevant i sammenheng med mitt prosjekt. Hans betraktninger rundt medborgerskapets transformasjon gjennom å plassere de utstøtte utenfor samfunnsfellesskapet, er også veldig interessant. Han betegner et skifte til et performativt medborgerskap. Hans påstand er at reaktivering av ideene fra det filantropiske arbeidet bidrar til en endring i det sosiale arbeidet på bekostning av velferdsstatlige styringsstrategier (Villadsen, 2004:254-264).

Villadsen kritiserer altså det sosiale arbeid og den nye filantropien for å være disiplinerende. Det trengende individ skal settes fri, men ikke til en hvilken som helst frihet. Det er hos den trengende at problemet ligger, og det er denne som skal gjøres noe med. Klienten fremstilles som et autonomt og ukrenkelig individ, samtidig som aspekter ved dette isoleres som objekt for bearbeiding, som skal utsettes for bestemte kunnskapsformer og styringsstrategier (Villadsen, 2004:13). Sosialt arbeid for Villadsen er en form for styringsstrategi. Dette kunne ligge mer synlig i tider da dette var mer eksplisitt uttalt. I det man flyttet fokus fra at de trengende var et problem for samfunnet, til at det var et problem for den trengende at han var utenfor normen, ble kanskje ikke denne styringen så tydelig, da det eksplisitte fokus var et annet. Men for Villadsen er nærheten og vektleggingen av det relasjonelle for ham en ny, mer intrikat måte å disiplinere og styre individene på. Det er fremdeles samfunnets behov å holde kontroll over det avvikende og syke. Han hevder at hele feltet for sosialt arbeid gjør en tilbakevending til disiplinering, at det blir en disiplineringssreprise. For ham er posisjonen som medborger et resultat av at den enkelte underkaster seg bestemte sannheter, idealer og regler i et samfunn. Det sosiale arbeidets oppgave er fremdeles å hjelpe de menneskene som ikke greier dette. Det avgjørende er å arbeide slik at de selv blir i stand til å underkaste seg (Villadsen, 2004:19). De skal utøve moralsk riktige handlinger, som produkter av autonome og selvbevisste valg, dette gjøres ved å tilskrive individene sosialitet. Det skal jobbes for å

fremelske de kvaliteter som kreves for å delta som ansvarlig og kompetent borger. Når han svikter, svikter han ikke kun fellesskapet, men seg selv. Borgeren skal være en selvansvarlig, handlende aktør. I det moderne samfunn ligger hovedfokus på frihet, at borgeren skal være fri, men de som er utenfor må utsettes for ulik behandling eller tvang for å kunne lære å bruke denne friheten. Den trengende skal settes fri for å gjøres i stand til å utøve sin citizenship (Villadsen, 2004:9-19).

5.0 Heterotopia

Til tross for Villadsens kritikk av det sosiale arbeid og filantropien, mener jeg det kan være mulig å finne andre perspektiver i arbeidet med mennesker som kan bidra til å unngå at slikt arbeid blir disiplinerende. Foucaults heterotopi kan muligvis være et slikt bidrag.

5.1 Michel Foucaults heterotopi

Foucault skrev i 1967 en tekst om rom som han kalte *Of other spaces, Heterotopias*. Han tar utgangspunkt i at man i det 20. århundret var opptatt av rom, liksom man var opptatt av historie i det 19. (Foucault, 1967:1). Han hevder at i vår epoke formes rommet av relasjonene mellom de ulike steder¹⁹. Rom i ny kulturell geografi har blitt et viktig tema for sosialteoretikere, og det er utviklet en rekke hovedpunkter rundt rom (Hetherington, 1997:vii). Rom og sted sees ikke som relasjonsforhold utenfor samfunnet, men som implisert i produksjonene av disse sosiale relasjoner, og er i seg selv sosialt produsert. Videre er rom og sted sett som situert i maktrelasjoner og i makt/kunnskapsrelasjoner. Makt kan utøves gjennom romlige relasjoner og omkodes i representasjoner av rom. Romlige relasjoner og rom sammen med disse romlige relasjonene er mange og omstridte. Et sted betyr ikke det samme for en sosial gruppe som for en annen (Hetherington, 1997:20). For eksempel i prosjektet fra Madrid fremstilles steder som den første verden anvender som steder for avkobling og sosial aktivitet fra den fjerde verdens perspektiv. For menneskene der er de samme stedene hjem, markeds plass og steder man kan vaske seg, eller steder man ikke kan gå på visse tider av døgnet av frykt for politi. I enkelte tilfeller oppfattes en dominerende ideologi eller hegemonisk diskurs om steder med mulighet for motstand som åpen i det som fyller mellomrommene eller marginale steder, og mulighetene de åpner for mothegemoniske representasjoner av rom. Ideer om motstand og spesielt former for overskridelse til maktromlighet har blitt en viktig interesse på dette feltet. Dette stammer fra mange andre teoretikere²⁰, og omhandler subjektets romlige konstituering, og hvordan romlig motstand oppstår rundt subjektivitetsformer som rase, klasse, kjønn og seksualitet, som marginaliseres i rom (Hetherington, 1997:20-21). Foucault beskriver måter å forstå rom på, og ulike typer rom. Han mener at mennesket ikke lever i et tomrom som vi selv kan fylle, men at vi lever i et sett med relasjoner som linjerer opp steder som er likeverdige og ikke bygget på hverandre

¹⁹ Den engelske teksten bruker termene *space* og *site*, jeg vil bruke rom som *space*, og sted som *site* gjennom teksten.

²⁰ Se for eksempel Lefebvre (1971, 1991)

(Foucault, 1997:2). Foucault er interessert i de stedene som har den egenskapen at de er i relasjon med alle andre steder på en slik måte at de antyder, nøytraliserer eller skaper et sett relasjoner som de tilfeldigvis peker ut, speiler eller reflekterer. Disse rommene, som er forbundet til alle andre rom, er motsetninger til alle andre steder, og kan i følge Foucault være enten utopier eller heterotopier. Utopier er steder som ikke egentlig eksisterer, men som presenterer samfunnet på en annen måte, gjerne helt motsatt, men som ikke er ekte (Foucault, 1967:2-3).

Heterotopier derimot er virkelige steder som eksisterer i alle typer samfunn. Termen heterotopi kommer egentlig fra medisinsk terminologi, og *places of Otherness*²¹ (Hetherington, 1997:42). Foucault er den fremste til å bruke dette uttrykket, og gir mange referanser til den sosiale kroppens metafor i sitt arbeid. Disse stedene, heterotopia, er en type motsetningssteder, en slags spilt utopi der virkelige steder i samfunnet påvises, motsies og speilvendes på samme tid. Slike steder er i følge Foucault utenfor alle steder samtidig som en kan antyde deres beliggenhet i virkeligheten. Foucault kaller disse stedene heterotopier på grunn av deres absolutte ulikhet til de stedene de omtaler og reflekterer (Foucault, 1967:3). Cuartos Mundos kan på en måte sees på som en utopi, da det som prosjekt for en utstilling ikke er annet enn en drøm om et samfunn der to verdener kan leve parallelt uten at noen av dem skal ha noen forrang. Men prosjektet satt ut i praksis kan også sees som heterotopi fordi den kan eksistere ved siden av den første verden, som speil eller kritisk sideblikk til denne.

Kevin Hetherington har i boken *The badlands of modernity – heterotopia and social ordering* brukt Foucaults teori om heterotopi for å gi en tolkning av modernitetens utvikling. Han definerer heterotopia som rom som er *of alternate ordering*²². Heterotopia organiserer en del av den sosiale verden på en annerledes måte enn de rommene som omslutter dem (Hetherington, 1997:8-9). Den vekslende ordenen definerer dem som *Other*²³, og tillater dem å sees som alternative måter å gjøre ting på. I følge Foucault eksisterer det *Other places*, heterotopia, kontraststeder hvis eksistens setter opp en sammenstilling av utilstrekkeligheter, innenfor samfunnets kropp. Foucault snakker, i følge Hetherington, om heterotopi i relasjon til spesifikke sosiale rom hvis sosiale betydning er utenfor og foruroligende innenfor steders geografiske relasjoner (Hetherington, 1997:8), slik kan også Cuartos Mundos forstås.

²¹ Dette er etablert terminologi på engelsk, som jeg ikke finner tydelig norsk oversettelse på. Jeg vil derfor fortsette å bruke denne terminologien.

²² Jeg bruker *Of alternate ordering* på grunn av mangel på god norsk oversettelse.

²³ Jeg vil også her anvende den engelske terminologien.

Heterotopia er *places of Otherness*, hvis *Otherness* etableres gjennom forholdet mellom ulikhet til andre steder, slik at deres tilstedeværelse enten frembringer en uro i romlige og sosiale relasjoner eller en alternativ representasjon av romlige og sosiale relasjoner. Det Hetherington mener med *Otherness* er 'noe uten', definert som ulik normen, enten i en kultur eller mellom kulturer, 'noe overflødig' eller 'noe upassende', eller en kombinasjon av det upassende. Disse er også overlappende. Heterotopia eksisterer ikke i seg selv, men når forholdet mellom steder beskrives ved ulikheter i presentasjonen, definert av deres modeller for sosial ordning (Hetherington, 1997:8).

I Hetheringtons bok ser vi at det for Foucault er to hovedmodeller for ordning, gjennom *resemblance* og gjennom *similtude*²⁴. Det er det siste som assosieres med heterotopia. Ordning representert ved *resemblance* er kjente, sosiale forventninger utviklet over tid som antar at enkelte ting går sammen i en spesiell orden. Disse representasjonene blir tegn der det de betyr refererer til en kjent referent. *Similtude* derimot, handler om en ordning som finner sted gjennom en sammenstilling av tegn som kulturelt anses som ikke å kunne gå sammen, enten fordi deres forhold er nytt eller fordi det er uventet. Det det betyr kan ikke enkelt knyttes til en referent. Denne *similtude* kan brukes til å utfordre konvensjonelle representasjoner, og slik representasjon kan også handle om å motstå eller overskride de kulturelle forventningene som ligger i ideen om sosial orden. De utfordrer våre forventninger og tilbyr et alternativ. Slik kan rom, gitt deres posisjon i et samfunns geografi, sees på som heterotopiske (Hetherington, 1997:9). Heterotopia kan både være frihetsrom eller rom med full kontroll fordi begge er rom for sosial ordning. For Foucault er det heterotopi, hvis eksistenser setter opp en uroende sammenstilling av utilstrekkelige objekter som utfordrer måten vi tenker på, spesielt måten vår tenkning er ordnet. Heterotopia har en sjokkeffekt som kommer fra heterotopienes ulike ordningsmodeller (Hetherington, 1997:42). Det er sammenstillingen av ting som vanligvis ikke finnes sammen og forvirringen som slik representasjon skaper, som tydeliggjør heterotopia og gir disse rommene sin betydning. Heterotopia betyr ikke gjennom *resemblance* som ved en metafor, men gjennom *similtude*, der meningen er løsrevet gjennom en rekke utsettelse som etableres mellom en tyder og en tydet, i stedet for direkte til en referent (Hetherington, 1997:43). Dette er et av hovedprinsippene for heterotopia for Foucault, at steder som både kan være tekstuelle eller geografiske, bringer sammen heterogene samlinger av uvanlige ting uten å tillate dem en

²⁴ Jeg anvender de engelske ordene *resemblance* og *similtude*, da de oversatt til norsk betyr det samme, mens det ligger en viktig nyans i den engelske terminologien.

enhet eller orden som er etablert gjennom *resemblance*. I stedet er deres ordning utledet fra en *process of similtude*²⁵ som produserer usikre rom og kombinasjoner som uroer flyten av diskurser. Et annet prinsipp for heterotopia, som også kommer av deres betydning som *similtude*, er at de bare eksisterer i relasjon, det vil si at de heller etableres av sin ulikhet i relasjon mellom steder, enn at deres *Otherness* utledes fra et sted i seg selv. Det er ikke forholdene på et sted som er kilden til denne heterotopiske relasjonen, for sett innenfra kan de gi fullstendig mening. Det er hvordan et slikt forhold sees fra utsiden, fra et annet ståsted perspektiv, som tillater at et rom sees som heterotopisk (Hetherington, 1997:43).

På en måte er heterotopia steder for grenseerfaringer, spesielt de som assosieres med galskapens, seksualitetens og dødens frihet, der mennesker erfarer grensene for sin eksistens og konfronteres med deres grusomhet (Hetherington, 1997:46).

Heterotopia eksisterer ikke i det Foucault selv kaller tingenes orden, og som han anser som selve terroren og volden i samfunnet. De heterotopiske rommene kan både være marginale og sentrale, relatert til både overskridende utenforhet eller som avgrensede steder for sosial kontroll og ønsket om en perfekt orden. I begge tilfeller er heterotopia steder der alt er feilplassert, marginalt, uvanlig, avslått eller ambivalent. Gjennom sin sammenstilling med omkringliggende rom blir de sett som heterotopia (Hetherington, 1997:46).

Heterotopia er en stor kilde til ambivalens og usikkerhet. Det er terskler som symbolsk markerer ikke bare grensene til et samfunn, men også dets verdier og holdninger. Å krysse en grense eller å assosieres med grenser er å bli en form for moralsk forurensning. Den gale er marginal og en grensefigur som representerer sosial usikkerhet. Hans tilstedeværelse blir en overskridelse av sosial orden (Hetherington, 1997:49). Hetherington leser Foucault på den måten at heterotopia uroer betydningenes flyt, fordi de har den effekten at de får ting til å virke feilplassert. Sammenstillingen av det uvanlige skaper en utfordring til alt som tas for gitt. Det utfordrer orden og følelsen dette gir av sikkerhet. Til tross for at den tradisjonelle makten ligger i det første rommet, og denne makten understrekes av at det finnes mennesker som er på feil sted – i det andre rommet. Makten i heterotopia ligger i tvetydigheten, at den kan være et sted for orden, like mye som det kan være steder for motstand (Hetherington, 1997:50-51). Og det er denne motstanden jeg blant annet er opptatt av i prosjektet *Cuartos Mundos*.

²⁵ Jeg bruker også her det engelske uttrykket, da jeg ikke finner god norsk oversettelse.

Hetherington tilbyr en definisjon av heterotopi som steder for vekslende ordning. Han foreslår at disse er *places of Otherness*, og etableres gjennom sin upassende tilstand som kommer frem gjennom forholdet mellom forskjellige og andre steder hvis tilstedeværelse enten bringer forstyrrelser i romlige relasjoner eller en alternativ representasjon av romlige relasjoner. Definisjonen gir følgende konklusjoner. For det første kan ingen rom beskrives som fiksert som heterotopia. Videre har heterotopia alltid flere og skiftende betydninger som aktører, avhengig av hvor de befinner seg i deres makteffekter. Heterotopia er også alltid definert i forhold til andre steder, eller innenfor en prosess for romliggjøring, og eksisterer aldri i og for seg selv. Dersom heterotopia sees på som relasjonelle, må de ha noe distinkt ved seg, som gjør dem til obligatoriske *points of passage*²⁶, ellers ville ethvert sted sees på som *Other* i forhold til et annet sted. Det siste punktet er at heterotopia ikke er om motstand eller orden, men kan være begge, fordi begge innebærer etableringen av alternative modeller for ordning (Hetherington, 1997:51).

Det vil være galt å assosiere heterotopia med kun det marginale og maktesløse, ved å søke å bruke *places of Otherness* for å uttrykke en stemme som ikke høres. Et slikt sted kan konstitueres og brukes av dem som drar fordel av de eksisterende maktforhold i et samfunn. Da blir de steder for sosial kontroll (Hetherington, 1997:52).

Foucault skriver ikke mye om hvordan det kan arbeides med heterotopi i praksis, eller direkte om marginaliserte i andre rom, men man finner igjen teorien hos enkelte andre forfattere, og av og til med andre navn.

Jeg vil spørre hva det innebærer å se på materialet fra Cuartos Mundos innenfor dette perspektivet. Cuartos Mundos kan sees på både som disiplinerende og som heterotopia. Jeg knytter forbindelsen mellom dette og citizenship.

Denne teorien hos Foucault gjør det mulig å se på bestemte gruppedannelser som frigjørende i motsetning til det Villadsen mener. Jeg vil derfor følge opp med å gi noen flere eksempler på forskere som ser på marginaliserte og enkelte gruppeaktiviteter i lys av Foucaults heterotopi.

²⁶ Terminologi fra riteteori, *rites of passage*, se for eksempel Turner (1969, 1982), Gennep (1960) m.fl.

5.2 Wyller og Larsen/Schultz

Teologen Trygve Wyller har anvendt Foucaults teori om heterotopi i forbindelse med diakonalt arbeid. Han bruker også eksempler fra prosjektet Cuartos Mundos, noe som er interessant i min sammenheng. Den danske sosiologen Jørgen Elm Larsen og journalisten Ida Schultz har gjort en undersøkelse om ulike væresteder i København. De har vært opptatt av både dem som jobber der, og brukernes opplevelse og anvendelse av disse stedene. De bruker heterotopien til å forstå disse rommene. Begge disse bidragene er av betydning for denne oppgaven, da de anvender Foucaults teori i samme type sammenheng som jeg ønsker å gjøre.

5.2.1 Trygve Wyller

Artikkelen *Heterotopisk diakoni* er skrevet som en kritisk kommentar til utviklingen til en mer profetisk diakoni forankret i et kirkelig embete, og den er rettet mot sentrale grupperinger i Det lutherske verdensforbundet (Wyller, 2006:273). I artikkelen anvender Wyller Foucaults heterotopi i forbindelse med diakonalt arbeid med marginaliserte i ulike sammenhenger. Han mener at gjennom kjennskapen til heterotopiene, de fremmede rommene, i et samfunn, får man også kjennskap til mekanismene som ekskluderer, og det denne eksklusjonen fører til (Wyller, 2006:274).

Wyller drøfter primært heterotopien i forbindelse med kirke, religion, ritualer og diakoni, felter som han ikke finner i Foucaults arbeid om heterotopi. I en nyere diakonidiskusjon kan det, i følge Wyller, være relevant å bruke heterotopien, nettopp fordi den belyser ekskludering og inkludering på en annen måte en mer tradisjonelle diakoniteorier. Han tenker seg at det diakonale arbeidet skal foregå nettopp i disse fremmede rommene, eller heterotopiene (Wyller, 2006:275).

Wyller trekker frem Cuartos Mundos som et eksempel på heterotopiens betydning for diakoni. Hans poeng her er at kritikken mot den første verden ligger i omtalen av den fjerde verden som del av den første (Wyller, 2006:277). Han forteller om en tilbakekomst av den gamle filantropiens ide i form av en ny filantropi der heterotopien er med. I den tradisjonelle filantropien foregikk arbeidet i det fremmede rommet, slik at grensene mellom oss og de andre i større grad ble bekreftet (Wyller, 2006:277).

Et av Wyllers andre eksempler er fra en gudstjeneste blant jordløse bønder i Brasil, der menigheten var aktivt deltakende i messen, og man ikke var bundet til tradisjonell, katolsk

liturgi. Det siste eksempelet er hentet fra en av Stockholms Stadsmissions gudstjenester. Gudstjenesten er primært for de fattige og hjemløse i byen. Gudstjenesten følger vanlig liturgi, men den tradisjonelle delen varer svært kort. Likevel er ikke gudstjenesten over. Det deles ut mat, nesten som nattverd, mens det fremdeles synges salmer (Wyller, 2006:279).

Til tross for de åpenbare ulikhetene, trekker Wyller paralleller mellom Bullkyrkan og bøndenes gudstjeneste i Brasil, og også Cuartos Mundos. Han mener at de alle tre er konstruksjoner av fremmede rom. Det er, ifølge Wyller, ikke tilstrekkelig for diakonien å bringe den fjerde verdens situasjon frem i kirken. Det er bare personene som befinner seg i denne verden som kan gjøre gudstjenesten heterotopisk ved å representere seg selv (Wyller, 2006:281). Gjennom å gjøre diakonien grunnleggende heterotopisk vil den bli overskridende fordi den da, gjennom å speile det første rommet, bidrar til å starte endringsprosesser, fordi det i følge Foucault er hos den andre endringene blir til. Den blir altså overskridende når det heterotopiske rommet blir sentrum (Wyller, 2006:281). Derfor er det diakoniens ansvar, ifølge Wyller, å tilrettelegge for gudstjenester der den fjerde verden kan møte på egne premisser. ”Det er i nærheten til de fattige og praksisen med dem at det overskridende finner sted, [...]” (Wyller, 2006:284). Dette viser Wyller gjennom de tre overnevnte eksemplene. Wyllers konklusjon i teksten er følgelig at en heterotopisk fortolkning av diakonien er nødvendig, ”som en fornyelse av den karitative diakonien og den liturgiske” (Wyller, 2006:285)

5.2.2 Larsen og Schultz

Larsen og Schultz skriver om stedets betydning i forhold til teoretiske forståelser av marginalitet og vektlegger også empiriske analyser av marginalisering og av marginaliserte mennesker. Ved siden av de mange økonomiske, sosiale og politiske forhold som karakteriserer og beskriver marginalitet er det også en fysisk konkret verden som disse menneskene bor i og i den forbindelse er rekke sosiale betydninger tilknyttet de ulike stedene (Larsen og Schultz, 2001:127).

De skriver om *steder-å-være* som brukes av såkalt marginale grupper i bydelen Kongens Enghave i København. De presenterer tre væresteder for sosialt utstøtte og psykisk syke, nemlig Amadeus, Pegasus og Cafe Rose. Dette er steder som primært skal yte omsorg og tilbyr ikke tradisjonell behandling. Det viktige er at de skal virke som trygge fristeder for de besøkende, og at de selv skal ha innflytelse på aktiviteter og samvær. Tilbud om måltid er

kjernen i driften av disse stedene (Larsen og Schultz, 2001:130-131). Videre presenterer de i sitt arbeid to steder som heter SV-værestedet og Guleroden. Disse omtales som 'ølklubber', og er brukerdrevne steder som ble opprettet som steder for dem som holdt til på gatehjørnene og i gaten (Larsen og Schultz, 2001:138-140). Alle disse stedene har til felles at de ble opprettet delvis av kommunen og delvis av frivillige organisasjoner, og det handlet om å få målgruppen vekk fra gaten. Både for deres eget velbefinnende, men også med hensyn til andre beboere i området. Det siste stedet som presenteres er Mozarts Plads, et av flere utendørs væresteder. Dette er ikke egentlig organisert som sted av noen, men et naturlig møtepunkt for dem som vil være ute, eller er ute fordi de vil drikke, noe som ikke er lov på de organiserte værestedene som er innendørs (Larsen og Schultz, 2001:141).

Larsen og Schultz belyser to spørsmål. De første er hvilke *steder-å-være* som finnes for marginaliserte mennesker og hvilke sosiale funksjoner disse oppfyller hos brukerne. De fremhever at de forskjellige *steder-å-være* mest av alt, både fysisk og sosialt, fungerer som et hjem for dem som kommer dit. Det andre spørsmålet er hvilke former for tilstedeværelse som finnes i forhold til de forskjellige *steder-å-være*. Eller mer konkret: hvilke former for tilhørighet som oppleves i forhold til de forskjellige stedene (Larsen og Schultz, 2001:128). Den atferdsendring som værestedene kan skape dreier seg dels om å åpne et rom med mulighet for omsorg og pleie, og dels om å igangsette prosesser som understøtter brukerens egen evne og vilje til endring eller forankring (Larsen og Schultz, 2001:131).

På alle stedene Larsen og Schultz besøker er de som jobber der opptatt av å møte folk på deres egne premisser, akseptere dem der de er og som de er, og dermed på mange måter være et alternativ til den kultur som folk ellers kan møte i for eksempel behandlingssystemet og i det sosiale system. Omsorgen som ytes på disse stedene kan, i følge Larsen og Schultz, leses på flere nivåer. Det gjelder både i den grunnleggende holdning til mennesker som ligger bak arbeidet, i arbeidet som faktisk blir utført og i hvordan det utføres. Tilbudet stedene gir er å være det brukeren har bruk for (Larsen og Schultz, 2001:132-133).

Det er like viktig på disse stedene at det er plass til alle som at det skapes rom for hver enkelt. I følge Larsen og Schultz, kommer det også gjester med større sosialt overskudd. Blandingen av gjester som er mer eller mindre ressurssterke er viktig for værestedet som helhet, ikke bare for de svakeste. Å kunne være noe for andre, og å gi noe tilbake er også en viktig grunn til å komme på værestedene. Den sosial kontakten virker svært viktig i

betydningen av å kunne prate med noen og å vite at man blir sett (Larsen og Schultz, 2001:134-135).

Denne typen marginale rom er også et intimt rom. Det er et rom der gjester og personale deler hverdagserfaringer, og hvor mange opplever den eneste daglige sosiale tilknytning. På denne måten får stedene karakter av hjem. Det handler i høy grad om å skape og opprettholde et rom der det er plass til de menneskene som i mange andre sammenhenger er utenfor. Rom som ikke er kjennetegnet ved de samme posisjoner og relasjoner som andre rom. I disse rommene får brukerne en annen symbolsk verdi. Det fysiske roms evne til å fungere som integrerende forutsetter at det kan skapes en sosialitet i rommet (Larsen og Schultz, 2001:137-138).

På værestedene skal hverdagens symbolske orden skapes, og denne orden gir brukerne tilbake deres verdighet. Hverdagens symbolske orden er en måte å skape en form for orden i et eller kaotisk og problematisk liv (Larsen og Schultz, 2001:138).

De væresteder og *steder-å-være* som fremvises, er spesielle rom med spesiell betydning for spesifikke personer. Rom er, i følge Larsen og Schultz, aldri kun fysiske, men konstitueres mye av måten mennesker plasserer seg sosialt. Den sosiale innskrivning i rommet medfører grenser og distinksjoner for det som hører til i rommet og det som ikke hører til der. Grenser og distinksjoner som først oppfattes som naturlige og selvfølgelige er imidlertid, i følge Bourdieu, resultatet av kompliserte spill om retten til rommet og om hvem som hører til og ikke hører til der (Larsen og Schultz, 2001:150).

I det offentlige rom bor det mennesker som trer inn i det for en kortere eller lengre periode. Offentlige rom gjøres da til personlige rom, og de er dermed aldri nøytrale soner, men tvert imot rom som hele tiden skifter betydning, mening og relevans i forhold til de mennesker som befinner seg der. Identitet knytter seg dermed til rom og territorialitet. Steder der de marginalisertes identitet skapes og utfoldes, kan, i følge Larsen og Schultz, anses som både problemområder og som motstandsrommer (Larsen og Schultz, 2001:150). Disse to punktene speiler Foucaults disiplinering og frihet, som er selve problematikken jeg ønsker å se på i denne oppgaven

5.3 Oppsummering

Så langt kan vi si at filantropisk arbeid blant marginaliserte er svært utbredt. Mange mener at det er ved hjelp av en slik type arbeid at man kan skape grunnlag for en tilværelse for marginaliserte der de kan gjenvinne sin status som fullverdige medlemmer av samfunnet. Nærheten mellom hjelper og hjelpesøkende som vektlegges i filantropisk arbeid, og ønsket om å skape en følelse av å være likestilte, skal gi den marginaliserte følelse av tilhørighet, samt gi ham en følelse av å være viktig slik at han kan kreve sin plass som borger.

Sosiologen Kaspar Villadsen kritiserer denne tankegangen, da han mener at filantropien som oppsto på 1800-tallet hadde sterkt disiplinerende motiver, og at den nye formen for filantropi bare er en repetisjon av dette. Villadsens kritikk bygger på Michel Foucaults samfunnskritiske teorier om disiplinering og samfunnets maktutøvelse over sine borgere. Han mener at ethvert samfunn forsøker, gjennom ulike styringsstrategier, å påvirke sine borgeres kunnskap, tankesett og atferd, for å holde massene samlet og innordnet samfunnets maktstrukturer.

Med Foucault har også, blant mange andre, en teori om det andre rommet, heterotopia, som også handler om samfunnet. Denne handler om rom som ligger på siden av samfunnet slik vi kjenner det, men som eksisterer på lik linje med det, og Foucault hevder at dette er rom som står i relasjon til alle andre rom, og som speiler eller reflekterer og kontrasterer disse. Dette er rom der motstand kan skje, fordi de forstyrrer den regjerende hegemoni om samfunnet. Jeg er interessert i om denne teorien kan gi oss redskap til å komme rundt Foucaults egne teorier, her representert av Kaspar Villadsen, om samfunnets søken mot å disiplinere sine borgere, og da spesielt de som er utenfor.

Det jeg ønsker å se på i denne oppgaven er hvordan man kan skape grobunn for citizenship for de marginaliserte. Jeg ser på ulike retninger i dagens citizenshipdiskusjon for å se om disse kan bidra i mitt prosjekt. Men Villadsens kritikk av dagens filantropiske arbeid, gjør at jeg må tilnærme meg diskusjonen på en annen måte. Jeg ønsker å se om heterotopien kan bidra til dette.

Det spanske prosjektet Cuartos Mundos tegner et bilde av Madrid som kan sees på som et eksempel på heterotopia. Den fjerde verdens heterotopi retter et kritisk blikk mot samfunnet slik den første verden lever i det. Jeg ønsker å se om det i et slikt prosjekt, og ved hjelp av heterotopien går an å skape rom som kan bidra til utvikling av citizenship, uten å treffes av Villadsens kritikk.

Jeg vil i det følgende forsøke å drøfte problemstillingen min; *Hvordan kan marginaliserte gruppers tilhørighet utvikles uten at det skapes disiplinering?*

Gjennom den første delen av denne oppgaven har jeg presentert casen jeg ønsker å benytte som bakgrunn for drøftingen. Jeg har også presentert teoriene som skal legges til grunn for analysen. Denne presentasjonen har brakt meg frem til problemet. Jeg har noen teorier som på den ene siden presenterer mulighet for utvikling av citizenship for marginaliserte grupper. På den andre siden har jeg teorier som stiller spørsmålsteget ved dette. Dette er utgangspunktet for å diskutere om prosjektet Cuartos Mundos kan bidra til å fremme citizenship.

Jeg vil holde meg til den strukturen jeg har fulgt så langt. Det vil si at jeg vil begynne med Cuartos Mundos, og diskutere det i lys av nyere bidrag til citizenshipdiskusjon. Videre vil jeg drøfte prosjektet i lys av Villadsen og Foucault, før jeg avslutningsvis vil trekke inn det heterotopiske perspektivet til Foucault, for å se om den kan bidra med noe nytt.

6.0 Drøfting

Jeg vil i denne delen se om det er mulig å skape en form for arbeid blant marginaliserte uten at det skal få disiplinerende aspekter.

Jeg vil begynne med å diskutere Cuartos Mundos i lys av teorier om citizenship, for å se om prosjektet kan gi noen bidrag i denne diskusjonen. For å gjøre dette, oppsummerer jeg kort hva prosjektet handler om, før jeg diskuterer dets verdi i citizenshipsammenheng.

6.1 Cuartos Mundos

Prosjektet Cuartos Mundos er, slik jeg beskrev det i kapittel 2.0 Cuartos Mundos, et prosjekt som er gjort i Madrid, i samarbeid mellom en gruppe sosiologer og en gruppe kunstnere. Det ble vist som en utstilling og det er også laget en bok. Prosjektet går ut på å vise Madrid fra perspektivet til marginaliserte grupper, som omtales som den fjerde verden. Det viser vanlige steder som brukes av ikke-marginaliserte, men de vises slik de brukes av den fjerde verden. Deres bruksområder er ikke nødvendigvis synlige for den første verden, som de ikke-marginaliserte kalles. I prosjektet gjøres det intervjuer med representanter fra den fjerde verden der de forteller historier om sitt eget liv. De forteller om ting som har vært, og de forteller om hvordan de lever nå. De gir oss også innblikk i hvordan de opplever hjelpeapparatet, og verden rundt seg, og hvordan de opplever seg selv og andre mennesker som lever i den fjerde verden. Noen av de intervjuede sier de liker å leve på den måten de gjør. Likevel gir langt de fleste uttrykk får et håp og en drøm om en dag å kunne få et bedre liv, et skikkelig liv slik som 'de andre', som jeg forstår som den første verden. Forskerne gjør også intervjuer med mennesker som er tilknyttet ulike hjelpetiltak, som dagsentre, matstasjoner, sosialkontor og lignende. De forteller om sin opplevelse av de marginaliserte, deres situasjon, og sin egen opplevelse av å delta i dette arbeidet, med dets fordeler og begrensninger. De forteller blant annet at den fjerde verden i dagens Madrid er svært annerledes enn tidligere, gruppen er yngre og mye dårligere, både hva fysisk og mental helse angår, og med hensyn til rusproblematikk. De forteller også om enkeltpersoner de kjenner, fortellinger om vanskelige liv, men også gode fortellinger om positive relasjoner og omsorg. Det er også gjort intervjuer med representanter fra den første verden. Noen av de intervjuede er nysgjerrige og interesserte i den fjerde verdens bakgrunn og historie, og stiller spørsmål ved hvordan og hvorfor folk lever slik. Deres innspill bærer preg av åpenhet, undring og

bekymring. De stiller også spørsmål ved hvordan de selv møter de marginaliserte, om det er noe de gjør galt eller kunne gjort på en annen måte. Enkelte føler at den største frykten og fiendtligheten ligger hos den fjerde verden, at de selv er åpne. Andre stiller spørsmål ved den fjerde verdens opplevelse av den første, og om de ville følt det på samme måten dersom de skulle havne i en lignende situasjon. Mange gir inntrykk av å ikke vite noen ting om den fjerde verden, som om de aldri har sett dem. De tror for eksempel at ingen av disse menneskene kan være spanjoler. Noen viser en nedlatende og uinteressert holdning, men de fleste hvis utsagn siteres i boken, gir inntrykk av å være ganske åpne.

De andre bidragene i prosjektet er av mer visuell karakter, der hensikten er å gi den fjerde verden et ansikt og en stemme. Noen av bidragene, som fotoinstallasjonen *Miradas y Visiones*²⁷, er mer abstrakte, der tolkningen i større grad overlates til observatøren. Andre, som bykartene *Mapeado informal de los sin hogar*²⁸ og fotografiene av steder den fjerde verden anvender som for eksempel hjem eller soverom, virker som mer konkrete bilder på og beskrivelser av den fjerde verdens dagligliv. I et av de andre bidragene, *Canal invisible*²⁹, er den fjerde verden selv mer delaktige. Representanter fra den fjerde verden, i dette bidraget kun gateprostituerte, er her utstyrt med kameramobiler. De har tatt bilder av scener fra sine liv, ting de opplever og ser. Mange av deres bilder, flere med deres egne kommentarer, er tatt med i utstillingen og boken. De har også kunnet sende disse bildene til et nettsted, www.zexe.net/invisible, der de kan delta i diskusjoner, utveksle erfaringer og meninger. Det arrangeres møter der de selv er med å evaluere hvordan denne informasjonskanalen fungerer, hva som kan gjøres annerledes, om det skal startes nye steder og lignende. Nettsiden er åpen for alle, og man kan lese reaksjoner og kommentarer som andre har skrevet inn til siden. Dette bidraget til prosjektet Cuartos Mundos er fremdeles operativt. Gruppen bak prosjektet hevder at den fjerde verden ofte er usynlige for andre, både fordi de selv ønsker det, men også fordi den første verden ikke ønsker å se eller forholde seg til denne gruppen. Det legges en avstand mellom disse gruppene. Den fjerde verden gjøres til en trussel for den første verden på grunn av sin fremmedhet og annerledeshet. Målet med prosjektet er at den fjerde verden skal gjøres synlig for omverdenen, og at avstanden skal minkes. I følge sosiologene som står bak prosjektet er den fjerde verden frarøvet alle, eller nesten alle de rettigheter og fordeler en borger skal ha.

²⁷ Syn og blikk/visjoner, bilde på side 14.

²⁸ Uformell kartografi for hjemløse, bilder på side 18, 19 og 20.

²⁹ Usynlig kanal, bilder på side 21 og 22.

Til tross for at prosjektet primært konsentrerer seg om gateprostituerte og hjemløse, velger jeg i min oppgave å bruke termen den fjerde verden om flere grupper i samfunnet som er marginaliserte; rusmiddelmissbrukere, prostituerte, hjemløse, psykisk syke, innvandrere, asylsøkere og grupper som av andre årsaker ikke føler at de har en plass som fullverdig borger i samfunnet.

6.1.1 Cuartos Mundos i citizenshipdiskusjonen

Hva er de ulike elementene fra kunstnerne i prosjektet Cuartos Mundos, og har disse bidragene noen betydning i citizenshipdiskusjonen? *Miradas y visiones* handler om blikk, lukkede blikk, disse ser ikke den hjemløse. *Presencias residuales*³⁰ er et bildebidrag som viser steder i Madrid slik det anvendes av den fjerde verden, men på tidspunkt da disse stedene er tomme. Fotografen har tatt bilder av steder der prostituerte tilbyr sine tjenester, tunneler som er innredet som soverom, busker som brukes som tilfluktssteder og lignende. Slike installasjoner kan øke betrakterens bevissthet rundt sine egne møter med, og behandling av, den fjerde verden. Det kan også øke bevisstheten rundt mange av disse menneskenes desperate og umenneskelige situasjon. Som sagt ligger det mye ubevissthet og fremmedfrykt i møtet mellom disse verdener, holdninger det er vanskelig å bryte dersom ikke noe annet formidles eller læres. Dersom man bevisstgjøres på egne, kanskje daglige, møter med den fjerde verden, og deres situasjon, kan man kanskje gjøre små endringer som kan bety store forskjeller. Gjennom å åpne øynene og møte den andres blikk, kan denne føle seg synlig. Usynliggjøringen er med på å begrense følelsen av tilhørighet og betydning.

*Buscar agujeros*³¹ er et todelt bidrag, der det ene er fotografier av hull og hevninger i asfalten, og det andre er bilder av ubrukte tomter i forskjellige europeiske storbyer. Den første delen stiller spørsmål ved muligheten til å ha et felles prosjekt med hensyn til å konstruere en by, men også om neglisjeringen av ujevnheter i byene henspeler behandlingen av andre 'ujevnheter', altså den fjerde verden. Bildene av de ubrukte tomtene har som mål å vise områder i en by med uoppfylt potensiale, og at vi mangler kapasitet til å utnytte disse. Som med de første fotoinstallasjonene tror jeg dette bidraget kan bidra til bevisstgjøring i forhold til den første verdens behandling av de marginaliserte. Men i dette bidraget rettes kritikken mer mot samfunnet som helhet. Myndighetene blir også utsatt for kritikk med en holdning om

³⁰ Overflødig tilstedeværelse eller nærvær, bilde på side 17.

³¹ Å lete etter hull eller åpninger, bilder på side 15 og 16.

at det er deres ansvar å ta tak i ujevnheter i samfunnet. De har også ansvar for å utnytte de arealene som finnes i en by, og slik jeg forstår dette bidraget dreier det seg om et ønske om å anvende disse områdene til noe som kommer den fjerde verden til gode. Det kan virke som et hån mot den fjerde verden at mens de mangler husly og væresteder, eksisterer det områder som står ubrukte. Bevisstgjøring kan virke holdningsendrende. I tillegg kan, hypotetisk sett, en konsekvens av et slikt bidrag, gjøre det mulig å tenke seg at man kan starte felles prosjekter mellom verdenene der de ubrukte områdene kan gjøres til noe som begge kan ha glede av, eller at man går sammen og reparerer gatene. Dette kan både viske ut grensene mellom menneskene som deltar, men også føre til økt mestringfølelse, tilhørighetsfølelse og følelse av å ha betydning for den fjerde verden.

*Mapeado informal de los sin hogar*³² er to kartografiske bidrag til utstillingen. I det ene bidraget har de laget kart over Madrids mange plasser på samme vis som man ser i en reiseguide. Men i stedet for å markere turistattraksjoner, spisesteder og fontener, viser kartene hvilke plasser som har benker det går an å sove på, om det er mye politi der, og det finnes fontener man kan vaske seg i og lignende. Det andre bidraget viser den fjerde verdens reiseruter mellom de ulike kommunale, frivillige og private tilbudene som eksisterer for dem. For eksempel viser kartene hvor langt en person gjennomsnittlig må reise hvis vedkommende både ønsker å få utdelt litt mat og vil få vasket klær. De har laget mange ulike kart, avhengig av menneskenes behov. Målet med bidragene er å få en ide om hvordan den verden den fjerde verden ferdes i ser ut, og presentere hvordan samfunnet bidrar til å både vanskeliggjøre, men også forenkle, livet til de menneskene som lever der. Også et slikt bidrag kan være med på å øke samfunnets bevissthet rundt sin behandling av den fjerde verden, og dermed bidra til holdningsendringer som kan redusere de angivelige store forskjellene på disse gruppene, og være med på å viske ut de grensene som er oppstått mellom dem.

*Miradas sesgadas*³³ er intervjuer gjort med mennesker fra den første verden, der sitater er gjengitt sammen med fotografier fra gatelivet. Som nevnt gis det generelt uttrykk for at folk kjenner seg åpne i forhold til den fjerde verden, men de stiller spørsmål ved deres holdninger og situasjon. Også et slikt bidrag vil kunne skape bevisstgjøring i den første verden.

³² Uformell kartografi for hjemløse, bilder på side 18, 19 og 20.

³³ Skrå blikk

Det er det siste bidraget, *Canal invisible*³⁴, som kanskje er mest interessant i sammenheng med citizenship. Her har en gruppe prostituerte blitt utstyrt med hver sin mobiltelefon med kamera, noe som gir denne gruppen, som kanskje ikke vanligvis har det, en plass i det moderne kommunikasjonssamfunn. Det er opprettet en webside der deltakerne kan sende inn bildene og videosnuttene de tar, samt kommentarer. Denne siden har et gjesteboksystem som gjør at også andre mennesker, som kan gå inn på siden og se, kan skrive inn sine egne kommentarer. Prosjektet gir deltakerne mulighet til å presentere seg selv, sine liv og sin situasjon på egne premisser, samt ha en kommunikasjonslinje med andre aktører. De får mulighet til å selv legge føringer for det bildet de skaper av seg selv overfor andre. De har anledning til å skape seg selv slik at andres inntrykk utvikles ut fra noe som kan være nærmere sannheten enn forforståelse og inntrykk skapt av de prostituerte som prostituerte, ikke som mennesker med et liv også ved siden av sitt yrke som prostituert. Det kan jo selvsagt tenkes at kvinnene i prosjektet pynter på sin historie eller forteller usanne historier om livene sine, men det er i så fall er en avgjørelse som de har tatt selv. Det er ikke andre enn dem selv som skaper disse bildene. Et prosjekt som dette kan gi kvinnene mulighet til å ta del i noe som kan oppleves som meningsfylt, noe som til og med kan åpne for muligheten til å bedre situasjonen til prostituerte kvinner. Dette er meningsfylt fordi man er aktør i en gruppe med andre kvinner som er i lignende situasjoner og som man har et felles prosjekt med. Videre kan det være meningsfylt fordi man er gitt et oppdrag, og dette oppdraget kan sies å være gitt fordi man kjenner en verden som noen andre ikke kjenner. De sitter altså på en kompetanse som noen andre har brukt for. At dette i tillegg kan virke opplysende på andre mennesker gjør det også betydningsfullt, spesielt hvis ønsket om å gjøre informasjonen tilgjengelig for andre er på bakgrunn av å gjøre en gruppes situasjon bedre. Fordi man er med på noe som har betydning for andre, kan dette bidra til å se seg selv som viktig. Nettsiden gir mennesker fra den første verden mulighet til å kommunisere med jentene, stille dem spørsmål og ytre sin mening, noe mange kanskje ikke føler naturlig å gjøre på gaten. Å kommunisere, selv om det foregår på internett, er en form for sosial praksis, der individene kan skape seg selv som medborgere (Horsdal, 2005:123).

Videre kan gruppen prostituerte gjennom et slikt prosjekt få ny forståelse av seg selv, som kan bidra til nye gruppedefinisjoner, som igjen kan føre til at jentene kan skape ny forståelse av seg selv som individ. Gjennom et slikt prosjekt gis jentene en stemme i et forum som alle

³⁴ Usynlig kanal, bilder på side 21 og 22.

andre kan delta i, og dermed kan denne stemmen høres. Hermed kan den første verden få et riktigere og mer ekte grunnlag å definere kvinnene på. De kan defineres som mennesker på lik linje med andre, som skal behandles som alle andre. Det å delta i prosjektet som fotograf, rapportør og skribent, kan også bidra til økt mestringsfølelse. Rollene som kvinnen får kan bidra til økt tro på egne evner og økt selvfølelse og selvtilit. Dette kan igjen føre til økt mot til å kreve en plass i samfunnet. Prosjektet gir kvinnene tilgang til det moderne kommunikasjons- og informasjonssystem. Dette er noe som 'alle andre' har tilgang til. Gjennom å få del av dette systemet kan også følelsen av å ta del i samfunnet og gjøre som 'alle andre' styrkes, det kan gi følelse av å ikke skille seg så mye ut. De har gjennom dette fått tilgang på noe som kanskje ikke alle de andre i disse miljøene har, og kan dermed føle seg litt spesielle i positiv forstand.

Som jeg har nevnt kan fremmedfrykt være noe av grunnen til at det skapes avstand mellom den første og fjerde verden. Det kan også vanskeliggjøre muligheten for å opprette kontakt mellom dem. Gjennom et prosjekt som *Canal invisible* kan slik kontakt oppstå.

Kommunikasjon på internett er uforpliktende og man kan være anonym. Man kan gå inn på nettstedet og lese om en gruppe mennesker og kanskje også kommunisere med disse. I en slik sammenheng kan man få mer kjennskap til disse kvinnene og utvide sine holdninger i positiv retning. Dette kan bidra til at grensene viskes ut. Kommunikasjon på nettet kan føre til at det bygges relasjoner. Selv om disse bare skulle være basert på nettmøter, kan det være gode relasjoner, og en form for sosial praksis, som får positiv innflytelse for begge parter.

Jeg tror det er viktig å også være klar over de negative sidene dette bidraget kan føre med seg. For det første kan det gi følelse av at kvinnene skal dokumentere en forbudt og skitten verden som andre uforpliktende kan se på, prosjektet kan appellere til oss som kikkere. Videre kan en slik webside tiltrekke seg personer som er med på å opprettholde distansen til og fordommene mot den fjerde verden. På siden i dag er det mange kommentarer fra folk som hentyder til deres jobb som prostituerte. Disse innskriverne skriver for eksempel at de ønsker at kvinnene skal legge ut bilder av seg selv nakne. Jeg tenker at slike kommentarer sender kraftige signaler om en respektløs holdning, og om at disse menneskene ikke ser på de prostituerte som noe annet og mer mangfoldig enn det. Dette bidrar i større grad til å ekskludere kvinnene fra samfunnet enn at det bidrar til et fundament for citizenship.

Som gruppen bak prosjektet påpeker, og som jeg har gjengitt på side 69, nyter ikke den fjerde verden de rettigheter og fordeler som i utgangspunktet er tildelt alle dem som er borgere i samfunnet. De fleste mennesker som lever i et samfunn har tilgang på visse rettigheter, for Norges del gjelder dette også i stor grad for mennesker som ikke har statsborgerskap. I følge T.H. Marshall er et hvert krav på å oppnå slike rettigheter og vilkår, et krav om å bli akseptert som fullverdige medlemmer av samfunnet, det vil si som medborgere med fullverdig citizenshipstatus (Marshall, 2003:78). Marshall delte rettighetselementene i tre. For det første har man som borger i et samfunn visse sivile rettigheter. Disse knyttes primært til religions- og yringsfrihet og fri rettergang, og innebærer det som gjør individuell frihet mulig (bl.a. Marshall, 2003:53 og Dwyer, 2004:40). For det andre er borgerne utstyrt med politiske rettigheter. I dette ligger retten til å delta i utøvelsen av politisk makt, enten i et valgt verv, eller som stemmeberettiget (bl.a. Marshall, 2003:53-54 og Dwyer, 2004:40). Det siste rettighetsaspektet er knyttet til sosiale rettigheter, som er forbundet med en rekke ulike elementer. De spenner over alt fra et minimum av økonomisk velferd og sikkerhet, til retten til å ta del i den sosiale arven og til å leve et sivilisert liv i tråd med aktuelle normer i samfunnet (Marshall, 2003:54, Dwyer, 2004:40). Det kan være flere ulike årsaker til at det finnes mennesker som ikke har del i alle disse rettighetene. Primært er det de sosiale rettighetene jeg er opptatt av i denne oppgaven, og det er disse, samt noen nye perspektiver jeg vil konsentrere meg om. Spørsmålet blir om prosjektet Cuartos Mundos, eller kanskje noen av dets elementer, kan bidra til å gi et sterkere fundament for utviklingen av citizenship for den fjerde verden.

I diskusjonen som jeg har vist til på side 37 til 43, kommer det frem at det er nettopp dette som er problemet, og at det er derfor Marshalls teori ikke er tilstrekkelig. Nyere teoretikere, som Iris Marion Young, Ove Korsgaard, Marianne Horsdal og Finn Thorbjørn Hansen kommer med innspill om at til tross for Marshalls teori finnes det mennesker som ikke er fullverdige borgere. Kan Cuartos Mundos diskutert i lys av deres teorier føre til en type citizenship som Marshall ikke var oppmerksom på? De påpeker at det kan være individer i en stat som heller ikke får oppfylt sine politiske og sivile rettigheter, eller at disse rettighetene er begrenset. Dette kan for eksempel være asylsøkere, også i Norge, som ikke har stemmerett i et land de kanskje oppholder seg i mange år, deres politiske rettigheter er dermed ikke ivaretatt. Rusmiddelmissbrukere i den fjerde verden kan være blant dem som føler at deres sivile rettigheter ikke er oppfylt. Dersom de sivile rettighetene skal gjøre individuell frihet mulig, krever det blant annet at befolkningen, også dem som ikke er del av myndighetene, gir hverandre disse rettighetene. Når den fjerde verden blir usynlig, gis for eksempel ikke

menneskene som bor der reell ytringsfrihet, eller denne begrenses. Som usynlig vil man kanskje også være uhørlig. Jeg tror også at mange føler at de har begrenset ytringsfrihet med hensyn til statlige myndigheter. Det vil si at de har reell rett til å mene det de vil, men jeg tror ikke de opplever at de blir hørt eller at deres stemme tas på alvor. Dette kan også gi nye begrensninger i det det fører til en slags selvoppfyllelse. Når man erfarer gjentatte ganger at ens ytringer ikke er viktige, vil man etter hvert kanskje slutte å uttale seg. Det kan likeledes være mennesker i denne gruppen som heller ikke føler at de oppnår rettferdig rettergang. Antakelig har de det på papiret, men i og med at mange kanskje har vært involvert i ulovlige handlinger tidligere, føler de seg stemplet som kriminelle eller skyldige på forhånd.

I utgangspunktet har alle borgere altså krav på visse rettigheter. Likevel viser det seg i praksis at enkelte borgere i mange tilfeller ikke har disse rettighetene. Dette kan komme av flere ting. På den ene side er det mange rettigheter som følges av tilleggskriterier. Det kan for eksempel være at man bare kan få tilgang på noen goder hvis man er arbeidssøkende eller har jobb. Dette er et kriterium ikke alle kan oppfylle, for eksempel på grunn av problemer knyttet til psykiske lidelser. På den andre siden kan det være rettigheter som mennesker ikke er klar over at de har, fordi disse rettighetene holdes tilbake. Da blir de marginaliserte ikke selv i stand til å sette seg inn i disse. I tillegg kan det være tilfelle at de ikke har evnen eller styrken til å kunne tale sin sak og kreve sine rettigheter. Det er også slik at selv om man kan få tilgang til alle politiske og juridiske rettigheter, så gjør det ikke at man bli fullverdig borger. Det finnes andre rettigheter som man ekskluderes fra, rettigheter som ikke er med i Marshalls rettighetsteori, men som dagens teoretikere er opptatt av i nyere citizenshipdiskusjon. Dette kan dreie seg om sosiale og kulturelle rettigheter. Mange mennesker er ikke i stand til å ta del i disse rettighetene. Noen, for eksempel asylsøkere og innvandrere, har ikke tilstrekkelig kunnskap om den kulturen de lever i.

I samfunnet hersker det normer og koder for sosiale og kulturelle begivenheter som ikke uten videre kan læres og forstås for dem som ikke kjenner dem. Men det finnes også mennesker som til tross for å ha vokst opp i en kultur ikke er i stand til å inkluderes i denne. For noen kan det dreie seg om at de har vokst opp i omgivelser som ikke har gitt dem tilstrekkelig sosial og kulturell kompetanse. Andre har ikke kunnet dra nytte av utdanning i skolen på grunn av problemer som ikke har vært fulgt opp. Atter andre har lært normen og kodene, men er i situasjoner som gjør at de ikke kan dra nytte av denne kunnskapen. Dette kan for eksempel være rusmisbrukere, som etter mange års misbruk ikke lenger kan eller tør begi seg inn i

sosiale sammenhenger de ikke lenger kjenner. Eller det kan være psykisk syke som på grunn av for eksempel angstproblematikk ikke er i stand til å oppsøke sosiale arrangementer, eller for den saks skyld en arbeidssituasjon. Som Horsdal påpeker er citizenship³⁵ en dynamisk prosess der vi skapes og skaper oss selv som medborgere gjennom sosial praksis (Horsdal, 2005:123). Videre skriver hun at aktiv deltakelse i livslang læring betraktes som en forutsetning for aktivt citizenship (Horsdal, 2005:117). Dersom man av ulike årsaker ikke deltar eller kan delta i denne sosiale praksisen og den livslange læringen, faller man ut av denne læringsprosessen. Slik vil man etter hvert havne i en situasjon der man mangler kompetanse som borger i citizenshipkontekst.

Young viser at identitet og gruppeidentitet er viktig. En persons historieforståelse, forståelse av sosiale relasjoner og personlige muligheter, verdier og uttrykksmåter konstitueres ved personens gruppeidentitet. Ofte kommer gruppedefinisjonene utenfra, fra grupper som merker og stigmatiserer (Young, 1995:186). Dersom prosjektet Cuartos Mundos kan synliggjøre den fjerde verden, og presentere den som mennesker med ressurser, interesser og følelser som den første verden kan gjenkjenne seg i, som mennesker som egentlig ikke er så annerledes enn andre, kan den fjerde verden kanskje defineres på nytt. Defineres den fjerde verden positivt, gjør det noe med hvordan disse menneskene selv opplever seg som del av den første verden. Dersom gruppen defineres som mennesker på lik linje med øvrige borgere, kan det bidra til at de får en stemme som blir hørt, og at de defineres som mennesker som skal behandles som alle andre, for eksempel også i forhold til rettergang. Dette kan kanskje være med på å danne grunnlag for citizenship. På den andre siden er det slik, i følge Young, at gruppeidentitet blir fremtredende i interaksjon med andre grupper (Young, 1995:187). I Madrid lever den første og fjerde verden side om side, og det kan være slik at i den daglige interaksjonen mellom disse gruppene, foregår en definering mellom gruppene. I følge intervjuer gjort i prosjektet opplever mange i den fjerde verden at de blir definert som dårlige og mindre verdt av mennesker fra den første verden som de treffer daglig. De føler seg stigmatisert. Når man møter slik holdning fra omgivelsene, kan det svekke selvfølelsen. Da kan man selv begynne å sette sin verdi i tvil, noe som gjør det vanskelig å kreve sin rett og plass i samfunnet. I følge Finn Thorbjørn Hansen fører det moderne samfunns individualisering og pluralisering av livsformene til at det enkelte menneske blir tvunget til å skape seg selv (Hansen, 2005:207).

³⁵ Horsdal bruker begrepet medborgerskap, men som jeg påpekte innledningsvis vil jeg bruke termen citizenship. Jeg forstår Horsdal som at hun her bruker begrepet i tråd med Korsgaard, altså i betydningen som refererer til individets oppfattelse av egen identitet og tilhørighet.

Det er vanskelig å skape seg selv som et betydningsfullt individ når omgivelsene forteller at man er noe annet. Når man lever i et samfunn og en kultur som er ukjent, og man mangler kompetanse om denne, kan det trolig være vanskelig å skape seg selv som en del av dette. Det kan virke umulig å skulle skape seg selv som del av et samfunn man ikke føler tilhørighet til eller kjenner. Det er viktig å påpeke at gruppedefineringen også skjer motsatt vei. Den fjerde verden kan for eksempel definere den første som en konform, regelstyrt, selvgod gruppe som de ikke ønsker å være en del av.

Dersom vi følger Ove Korsgaards definisjon av begrepet citizenship der han skjelner mellom statsborgerskap og medborgerskap, gir Cuartos Mundos noen interessante perspektiver. I følge ham refererer begrepet medborgerskap til individets oppfattelse av egen identitet og tilhørighet (Korsgaard, 2005:7). Jeg tolker det som at man må føle at ens eksistens er av betydning, og at man er ønsket som borger eller deltaker i et miljø for at man skal ha en positiv identitetsfølelse og føle tilhørighet, eller medborgerskap. Men for å kjenne tilhørighet, må man også kjenne det man ønsker å tilhøre. Forutsetningen for å ønske å tilhøre noe, fordrer i det minste en ide om at det er et fellesskap man ønsker å tilhøre, og en slik ide fordrer igjen en viss kunnskap. Dersom den fjerde verden ikke føler en positiv identitetsfølelse eller tilhørighet, kan man kanskje si at de ikke har citizenshipstatus. Prosjektet Cuartos Mundos kan kanskje endre på dette. Prosjektet i seg selv trenger kanskje ikke være av betydning for den fjerde verden, de behøver ikke nødvendigvis være del av det engang. Forskerne og kunstnerne kan ha gjennomført prosjektet uten at de som fremstilles har følt seg delaktige. Men dersom prosjektet er gjort i samarbeid med den fjerde verden, kan det ha bidratt til at de har kunnet utvikle en ny identitetsfølelse. Gjennom at noen er interessert i dem og deres liv, og at noen har ønsket å skape noe nytt til deres fordel og hjelp, kan det gi en følelse av å ha en annen og viktigere betydning enn det de hadde mens de var usynlige. Dersom det i tillegg gir et bilde av den fjerde verden som mennesker som faktisk er ganske like den første verden hva drømmer, ønsker, og holdninger angår, kan det bidra til at den første verden definerer gruppen som noe annet enn de gjorde tidligere. Dette kan kanskje bidra til at de selv kan identifisere seg som noe viktig, noe av betydning for andre. Dette kan også føre til at de ser seg selv som del av noe større, av samfunnet. Gjennom å ta del i samfunnet kan den kulturelle og sosiale kompetansen økes i samspill med mer ressurssterke krefter. Det kan også bidra til at kunnskapen om andre rettigheter kan økes, samt den individuelle styrken til å stille krav om disse rettighetene. Likeledes kan det gi økt sosial og kulturell kompetanse. Slik kan det kanskje også gjøre at de defineres som medborgere, som

kan bidra til deres citizenshipstatus. Den identitetsmessige siden av citizenship dreier seg, i følge Horsdal, om tilhørighetsforhold (Horsdal, 2005:118).

Den fjerde verdens usynlighet, det at den første verden ikke vil se den, handler ofte om fremmedfrykt. Det vil si at man frykter det ukjente, det som er fremmed og ulikt det man kjenner. En slik innstilling vanskeliggjør også muligheten for å skape kontakt mellom grupper som er ukjente for hverandre. Å kunne skape ny forståelse av ulike perspektiver og det ukjente, krever en åpen innstilling (Horsdal, 2005:128). Gjennom synliggjøring av den fjerde verden, er det kanskje mulig å skape større åpenhet. Dersom noe blir synlig, kanskje også i nytt lys, kan man erfare at det ukjente ikke er så fremmed som man først trodde. Gjennom prosjektet Cuartos Mundos kan den fjerde verden synliggjøres for det første på en slik måte at fremmedheten reduseres. Det kan være mulig å tenke seg at den første verdens holdninger til de marginaliserte gjennom et slikt prosjekt endres i positiv retning. Dette kan for det andre føre til en relasjonsbygging mellom disse verdenene som tidligere kanskje ikke har funnet sted. Slike relasjoner kan bidra til utviklingen av økt sosial kompetanse som på ny kan innlemme individene i den sosiale praksis og livslange læring, som mange har falt ut av, og som er forutsetningen for aktivt citizenship (Horsdal, 2005:117). Dette kan igjen føre til økt følelse av å høre til og å være verdifull for den fjerde verden, som kan være et ledd i citizenshipprosessen. Den første og fjerde verden kan dermed kanskje bli et større 'vi', slik Horsdal beskriver det, med respekt for likhet og forskjellighet (Horsdal, 2005:128). Jeg har allerede nevnt at motstanden og fremmedfrykten kan skje motsatt ved at den fjerde verden bevisst tar avstand fra den første. I en utsatt og sårbar livssituasjon er det vanskelig å håndtere forandring og kompleksitet (Horsdal, 2005:128), noe som i høy grad preger moderne samfunn. For de mest utsatte kan de fremmede bli noe man viser likegyldighet overfor eller frykter, i stedet for å betrakte dem som mulige aktører i et fellesskap (Horsdal, 2005:128).

Marianne Horsdal hevder at det i det moderne samfunn ikke lenger er tilstrekkelig å føle tilhørighet til én kontekst, og kun delta i denne. Tilhørighet er noe som skal tilegnes kontinuerlig (Horsdal, 2005:128). Å kunne opprettholde sin personlige identitet på en dynamisk måte over tid, under stadige forandringer, forutsetter at personen kan reflektere over og skape mening i sitt levde liv, tolke tidligere samspill og forestille seg nye (Horsdal, 2005:128-129). Mange mennesker i den fjerde verden har en historie og et liv som kanskje ikke har gitt dem denne kompetansen, eller deres erfaringer fra sosiale samspill er negative. I en slik situasjon kan kanskje nye erfaringer gi rom for nye samspill der ny identitet kan

skapes og opprettholdes. Dersom Cuartos Mundos er gjort i samarbeid med den fjerde verden, der de gis mulighet til også å se seg selv på en ny måte, og der de har kunnet samhandle med mennesker fra den første verden som likemenn, kan de åpne for nye erfaringer. Hvis prosjektet i tillegg fører til at den første verdens holdninger endres vil det også kunne føre til nye sosiale samspill som kan nyskape den fjerde verdens identitet. Er prosjektet gjort uten deltakelse fra den fjerde verden kan det for så vidt endre den første verdens opplevelse av den, men gjør ikke nødvendigvis noe med den fjerde verdens egen opplevelse. Jeg tenker at for å skape tilhørighet for den fjerde verden, må det også jobbes blant disse menneskene og man må søke å tilrettelegge for at deres egne holdninger til seg selv skal kunne utvikles. Dette kan eventuell være mulig å gjøre i samarbeid mellom den fjerde verden og gruppen bak prosjektet, eventuelt også med andre representanter fra den første verden. Dersom arbeidet baseres på diversitet, refleksivitet og åpent samarbeid, kan ny kunnskap oppstå, det vil si kunnskap om hverandre (Horsdal, 2005:134). Dersom generaliseringer, slik som den første verdens generaliseringer av den fjerde som fremmed og dårlig, ikke blir utfordret, gjennom for eksempel prosjekter som Cuartos Mundos, utvikles de raskt til fordommer som produserer reduserende forestillinger om andres negative karakter og dårlige innflytelse (Horsdal, 2005:135).

Så langt har jeg sett på Cuartos Mundos i lys av ulike citizenshipteorier, og det kan, slik det ser ut, være mulig at prosjektet kan bidra til å skape et sterkere fundament for utviklingen av citizenship for den fjerde verden, med utgangspunkt i nye perspektiver i citizenshipdebatten. Likevel vil to aspekter være avgjørende i diskusjonen om Cuartos Mundos. Det ene er hvorvidt prosjektet er gjort i samarbeid med den fjerde verden, eller om det er et prosjekt sosiologene og kunstnerne har gjort for seg selv. Intervjuene som er gjort med den fjerde verden og delen som heter *Canal invisible* er i det minste gjort med bidrag fra gruppen, men de andre elementene vet vi ingenting om. Gruppen bak prosjektet beskriver ikke dette i boken. Selv om den fjerde verden har bidratt i enkelte av delene i prosjektet, er det ikke sikkert at de virkelig har vært delaktige. De positive konsekvensene av et slikt prosjekt, som jeg har skissert over, tenker jeg at forutsettes av at den fjerde verden selv er aktører i arbeidet med de ulike elementene. De bør inviteres til å delta aktivt med innspill og ideer, og trekkes frem som delaktige. Dersom dette ikke er gjort, kan prosjektet som helhet bli som *Canal invisible*, en utstilling der den første verden kan betrakte den fjerde, dens mørke, forbudte og fasinende liv, uten at dette nødvendigvis fører noe godt med seg for noen parter.

Det andre problematiske aspektet er hvor tilgjengelig prosjektet er for publikum. Dersom det skal ha noen av de potensielt citizenshipfremmende konsekvenser som jeg diskuterer over, må det være et poeng at flest mulig får anledning til å se det. Ideelt sett tenker jeg at det burde vært en utendørs utstilling på sentrale steder i Madrid for at det skal bli tilgjengelig for alle, da også den fjerde verden.

Spørsmålet om hvorvidt et prosjekt som Cuartos Mundos kan fremme citizenship for marginaliserte står fremdeles. Kan en tenkning om at slike prosjekter kan komme de marginaliserte til gode unngå å bli kritisert som disiplinerende? Kaspar Villadsen vil si at denne form for tenkning bærer i seg elementer fra den moderne filantropi, og prosjektet kan få disiplinerende aspekter ved seg. Kan dette unngås?

6.2 Disiplinering

Jeg vil i det følgende fortsette diskusjonen om det er mulig at Cuartos Mundos kan bidra i citizenshipdiskusjonen i lys av Kaspar Villadsens kritikk av tilbakekomsten av filantropisk ideologi. For at dette skal være mulig vil jeg begynne med en oppfriskning av Villadsens kritikk, basert på Foucaults teorier om disiplinering. Det vil i stor grad hense på kapittel 4.0.

6.2.1 Villadsen og disiplinering

Kaspar Villadsen presenterer i sin avhandling *Det sociale arbejdes genealogi* viktige punkter i omsorgsarbeidet med fattige, herunder kriminelle, rusmisbrukere, prostituerte, psykisk syke og lignende, fra 1700-tallet og frem til 1990-tallet. Han stiller seg kritisk til 1800-tallets filantropiske ideologi, og retter den samme kritikken mot dennes nye popularitet mot slutten av det 20. århundre. Han hevder at filantropien har disiplinierende trekk ved seg, og at den nyere filantropi like mye har disse trekkene.

Begrepet disiplinering kommer altså, som jeg skrev i kapittel 4.0, fra Michel Foucault, som har skrevet flere bøker knyttet til dette tema. I *Overvåkning og straff*, analyserer han individet som politisk produkt, og viser hvilke metoder som brukes i konstrueringen av det disiplinerte subjekt i ulike institusjoner i det moderne samfunn. Slike institusjoner kan være skolesystemet, militæret, sykehuset og fengslet (Heede, 2004:92). Dette arbeidet handler primært om fengselssystemet, den subjektivering som foregår her ses på som et tydelig eksempel på subjektiveringsmekanismer som brukes i institusjoner som finnes i store deler av samfunnet (Heede, 2004:92). Foucault analyserer den moderne strafferasjonalitet, som han hevder finnes også langt utenfor fengselets murer. Han hevder at det moderne mennesket blir produsert og tvinges inn i underkastelsen gjennom disiplinierende institusjoner (Heede, 2004:92-93). Samfunnet disiplinere individene for å få dem til å yte bedre i samspill med andre, og samtidig sikre maktens grep om dem (Heede, 2004:95). Disiplineringsteknikkene er del av en autonom praksis, som ikke bare følger lovgivning eller er bærer av sosiale strukturer. De har et eget overordnet nett av maktrelasjoner, som ikke er noe spesielt ved ett politisk system, og de rettes mot hele samfunnet og mot det enkelte mennesket (Heede, 2004:95). Foucault hevder at disiplinene konstruerer individer direkte etter behov.

Disiplinærmakten slår ikke sammen underkastede individer til en gruppe der alle undertrykkes og utnyttes, men den analyserer og differensierer massene i særskilte grupper for best mulig utnyttelse og effektivitet (Heede, 2004:97). Disiplinene fabrikkerer mennesker ved at de dresseres til elementer i et hierarki, gjennom skjulte mekanismer som er avgjørende for disiplineringen av mennesket og det disiplinerende menneskesynet samfunnet preges av i dag (Heede, 2004:97).

Det er, i følge Foucault, ikke først og fremst makten som undertrykker subjektene, men den skaper undertrykkende subjektiviteter. Med det menes at det er komplekse system av kunnskapsdannelse, overvåkning, store teknikker og små triks som til sammen gjør dannelsen av disiplinerte individer mulig (Heede, 2004:97). Makten infiltreres i dag på detaljnivå, slik at den er mer skjult enn tidligere. Den fungerer inne i individene selv fordi den er bygget inn i institusjonenes strukturer, og dermed nøytraliseres overgrepene (Heede, 2004:99-100). Avvikeren gjøres til en som er syk, et objekt som skal kontrolleres og behandles. Det juridiske system skjuler straffen bak behandling, og fokus er hva individet er og kan være, i stedet for hva det har gjort (Heede, 2004:101). Det dreier seg om en makt som har som mål å normalisere, og den infiltrerer flere og flere områder i samfunnet, og den former subjektene ut fra sine disiplinerende premisser (Heede, 2004:103).

Det er Foucaults teorier om samfunnets disiplinering av individene som Kaspar Villadsen bygger sin kritikk av den moderne filantropi på. Den tradisjonelle filantropien oppsto i en tid der makten og ønsket om å kontrollere massene var mer eksplisitt. I tillegg var det filantropiske arbeidet viktig som alternativ, fordi staten så det som risikofyllt å skulle ha så stort engasjement i fattigspørsmålet (Villadsen, 2004:110). Kanskje var dette en begynnelse på å skulle gjøre makten og disiplineringen mer skjult. Det filantropiske arbeidet, som jeg skriver om på side 49 og 50, hadde som mål å løfte de fattige opp blant respektable arbeidere, og gjøre dem identiske med resten av befolkningen (Villadsen, 2004:102-103). Arbeidet baserte seg på nærhet til den trengende, arbeidet skulle gjerne gjøres hjemme hos vedkommende. Nærhet, tillit og takknemlighet var viktige faktorer i arbeidet (Villadsen, 2004:110,112,116-118). Målet, å skulle løfte opp de fattige, var like mye, kanskje mer, for å holde en voksende gruppe fattige i sjakk, blant annet for å unngå opprør, som et ønske om å skape noe bedre for dem. Man rettet fokus mot de trengende selv, at de skulle arbeide med seg selv, og hjelpen forutsatte visse betingelser, som at de fattige måtte ut i arbeid (Villadsen, 2004:105). Mye av hjelpen var basert på frivillig innsats, og filantropenes mål var å skape

bånd mellom klassene. Hjelpen var ikke en rett, derfor skapte det ikke avhengighet, utakknemlighet og frekkhet (Villadsen, 2004: 127-129). Denne måten å arbeide med trengende på, har mange trekk ved seg som kan sies å ha tydelige disiplinerende trekk, som Villadsen påpeker i sitt arbeid.

På slutten av det 20. århundre gjorde filantropisk arbeid på ny sitt inntog, om enn i nye former. Det som fremdeles kjennetegner denne typen arbeid, er nærheten til den trengende. Trengende og hjelper skal møtes som likemenn, og relasjonen som bygges er viktig. Fokuset er den trengende, og potensialet som ligger i ham. Det er hjelperens oppgave å dyrke frem dette slik at han kan utvikle seg og få et antatt bedre liv. Det tenkes å være et alternativ til andre instanser og institusjoner, selv om staten i dag kjøper opp en rekke tjenester fra organisasjoner som regnes som sterkt preget av den filantropiske ide, for eksempel Kirkens bymisjon, Blå Kors og Frelsesarmeen. Kaspar Villadsen hevder, slik jeg skriver på side 55, at den nye filantropien også får det disiplinerende preget som tidligere filantropi fikk, for ham er sosialt arbeid en form for styringsstrategi. Tanken bak det filantropiske arbeid er at den trengende skal settes fri, men i dag, som tidligere, er det ikke hvilken som helst frihet de skal frisettes til. Friheten er å bli slik at man ikke avviker for mye fra de generelle normene i samfunnet. Det er fremdeles slik at den trengende er syk, og det er han som skal gjøres noe med, han gjøres til objekt for bearbeiding. Denne bearbeidingen innebærer at han skal gis bestemte kunnskaper og utsettes for ulike styringsstrategier (Villadsen, 2004:13,250). Han hevder at nærheten og vektleggingen av det relasjonelle blir en mer utspekulert form for styring og dermed disiplinering. For å være medborger må man underkaste seg de normene som regjerer i samfunnet, og i det sosiale arbeidet skal man gjøre de trengende i stand til selv å bøye seg for dette (Villadsen, 2004:19). Dette er Villadsens poeng i hans avhandling, og det gir grunnlag for ham til å knytte an til Foucaults samfunnskritiske disiplineringsteorier. Han gir ingen alternative løsninger, eller noen forslag til å unngå disiplineringen i sin avhandling. Det kan kanskje være mulig at sosialt arbeid kan drøftes mer nyansert enn han gjør det ved hjelp av andre perspektiver. Kan prosjektet Cuartos Mundos gi en pekepinn om hvordan sosialt arbeid kan utføres uten å bli truffet av Villadsens kritikk?

6.2.2. Treffes Cuartos Mundos av Villadsens kritikk?

Under visse forutsetninger vil altså prosjektet Cuartos Mundos kunne være med på å bidra til et sterkere fundament for citizenship for marginaliserte. Gjennom en del av de ulike

elementene kunne det skapes tilhørighet, relasjoner, mestringsfølelse og lignende. Likevel er det, hvis det leses i lys av mer samfunnskritiske røster, noe med en slik type prosjekt som kan få disiplinerende effekt.

Først beskrives prosjektet som helhet, deretter vil jeg se på de ulike elementene.

Bakgrunnen for prosjektet Cuartos Mundos er at den fjerde verden er usynlig, og at den gjennom dette prosjektet kan synliggjøres. Deres intensjon har vært å forsøke å lære å kjenne 'de andre' litt bedre, og å bli bevisste sine egne holdninger til disse menneskene. Det ligger også et ønske fra oppdragsgiver, som jeg skriver på side 11, å undersøke den fjerde verdens etnografiske karakter som basis for et mulig kulturelt prosjekt. I boken uttrykkes det at gruppen bak prosjektet ønsker å se det urbane rom fra den fjerde verdens perspektiv. De vil se på deres relasjon til dette rommet og den første verden, samt se på samfunnets manglende kapasitet til å integrere disse menneskene i sitt 'bindingsverk'. Prosjektet ønsker å åpne for refleksjon rundt mulighetene vi har som innbyggere i en by til å forandre det offentlige rom. Dette mener de at gjennomføres med enkelte av de kunstneriske bidragene, som fotografiene av ubrukte områder i Europa³⁶ og *Canal invisible*. Her lager de et rom der man kan skape sosiale nettverk med initiativ fra alle de virkelige innbyggerne. De ønsker å åpne sosiale rom på grensene til de institusjonelle rommene. Håpet er at prosjektet skal bidra til at leseren og /eller de som ser utstillingen skal kunne legge til side noen av de fordommene eller stigmaene som knyttes til den fjerde verden. Som jeg har redegjort for på side 9 til 22 og over, består prosjektet av intervjuer, både med den fjerde og første verden, samt kunstneriske bidrag som fotografier og kartografier.

Hva skjer med benevnelsen *den fjerde verden* i møte med Villadsen? Han diskuterer i sin avhandling hvorfor vi har vanskeligheter med å finne ord for denne gruppen, som ofte kalles de utstøtte, de marginaliserte eller lignende. Disse og lignende ord forbindes bare, i følge Villadsen, med negativitet, som isolasjon, misbruk, arbeidsløshet og så videre. Villadsen problematiserer at disse begrepene etter hvert også betegner personlige egenskaper som plasserer disse individene i en permanent stilling utenfor den sosiale orden (Villadsen, 2004:260). Betegnelsen den fjerde verden kan være et forsøk på en ny, mindre negativt ladet gruppebetegnelse, men nettopp i det å skulle benevne gruppen kan det ligge et behov for å definere. I prosjektets tilfelle er det snakk om å definere noen som annerledes. Det ligger mye

³⁶ Som del av *Buscar agujeros*

makt i det å definere andre, kanskje spesielt når det er en tilsynelatende ressurssterk gruppe som definerer en som ansees som svakere. Gjennom å benevne denne gruppen *den fjerde verden*, belyser man alt som gjør dem annerledes, i stedet for likhetene. Man isolerer aspekter ved disse individene som objekt for bearbeiding (Villadsen, 2004:11). Samtidig gjøres den fjerde verden til objekter som ikke kan være som de er. Og vi ser at disiplinærmakten differensierer og analyserer massene i særskilte grupper for best mulig utnyttelse og effektivitet (Heede, 2004:97). Dette bringer et nytt problem, nemlig hvem som definerer problemet. Gruppen bak Cuartos Mundos hevder at den fjerde verden ikke nyter alle rettigheter de har krav på som borgere i en velferdsstat, og at denne gruppen er usynlig for verden for øvrig. Begge disse påstandene kan være riktige, men samtidig kan det stilles spørsmål ved om dette er noe den fjerde verden selv føler og mener, eller om det er gruppen bak prosjektet som definerer. Hvis det siste stemmer, gjøres den fjerde verden på ny til objekter som forskerne og kunstnerne skal gjøre noe med og for. Dersom den fjerde verden ikke selv er deltakende i prosjektet, forsterkes denne objektiveringen. Når individene ikke selv gjøres til subjekter i eget liv, men til objekter som skal kontrolleres og behandles, blir det, i følge Foucault, overgrep og disiplinering (Heede, 2004:101).

Videre kan prosjektet som helhet sees på, med Villadsens og Foucaults øyne, som et gigantisk disiplineringsprosjekt. Ønsket om å synliggjøre og eventuelt skape noe bedre for noen kan like mye være et ønske om å gjøre noe med disse menneskene fordi de utgjør et problem for samfunnet. Gjennom sin usynlighet kan de ´slippe unna` samfunnet styringsstrategier som har som mål å normalisere og innordne alle under de regjerende normer. Kanskje vil de to kritikerne spørre hvorfor den fjerde verden ikke kan få lov å fortsette å være usynlige og få føre sine liv slik de gjør. De vil kanskje stille spørsmålet om hvem den fjerde verden egentlig er et problem for. Dette knyttes igjen til hvem som definerer problemet som jeg nevner over. Det kan være uttrykk for en intendert disiplinering, men det kan også være et resultat av et forskningsprosjekt der forskerne ikke hadde tenkt gjennom muligheten for at dette kunne få disiplineringsaspekter.

På en måte kan Cuartos Mundos være ledd i et massivt overvåkningssystem, skjult bak et forskningsprosjekt. Gjennom å dokumentere den fjerde verdens ferdselsruter, deres tilholdssteder, deres anvendelse av byen og lignende, muliggjøres videre overvåkning. Gjennom kunnskapen man får om den fjerde verden kan myndighetene også utføre endringer i bybildet for å tvinge frem annen atferd fra de marginaliserte. For eksempel viser prosjektet

oss hvordan byen er innredet med ulike typer benker og sitteplasser. Mange av disse ser ut til å være utviklet med tanke på at det ikke skal være mulig å ligge på dem. Dette tvinger de hjemløse til å finne andre steder å sove. Det kan også motivere dem, eller tvinge, hvis vi leser med Villadsen og Foucault, til å finne et skikkelig sted å bo. Prosjektet gir mye annen lignende kunnskap som kan føre til at det gjøres endringer for å tvinge den fjerde verden til å ta andre valg. Slike endringer kan være eksempler på små triks samfunnet bruker som gjøre dannelsen av disiplinerte individer mulig. Prosjektet avdekker sider ved den fjerde verden som kan tilrettelegge for andre, lignende triks. Det kan også gi informasjon som kan føre til større styringsteknikker og overvåkning. For eksempel kan det føre til økt innsats fra politiet i de områdene som synliggjøres, som ledd i å få 'ryddet' opp og plassert disse menneskene i andre disiplinerende institusjoner.

Prosjektet ligner den tradisjonelle filantropiske ide i nærheten som etablerers. De reiser 'inn' i den fjerde verden, til deres hjem og oppholdssteder. Forskerne forteller at de har brukt mye tid på å oppholde seg rundt og i den fjerde verden for at menneskene der har kunnet venne seg til dem og bli kjent med dem (Cuartos Mundos, 2005). Gjennom å tilbringe tid med og rundt disse menneskene, og å ha uformelle samtaler, har de bygget opp tillit og relasjoner slik at det har muliggjort de formelle intervjuene senere. De har også gjengitt deler av de uformelle samtalene i utstillingen og boken. Man kan altså si at de har forsøkt å bygge relasjoner for å skaffe seg informasjon om den fjerde verdens liv og situasjon. I tråd med den tradisjonelle filantropien, skaper denne kontakten bånd mellom klassene, eller i dette tilfellet verdenene. Gjennom et syn på forskningen som et ledd i en overvåkning, kan samfunnet holde oversikt over den fjerde verden, og slik holde den i sjakk.

Hvordan ser de ulike kunstneriske bidragene i prosjektet ut i lys av Villadsen og Foucault? Jeg vil begynne, som over, med fotoinstallasjonene, *Miradas y visiones* og *Buscar agujeros*. Med utgangspunkt i disiplineringsteori kan det tenkes at slike prosjekter kan bidra til å holde den fjerde verden fast i definisjonen som annerledes. I *Miradas y visiones* er det den hjemløse som ikke blir sett av menneskene rundt ham, han defineres dermed som usynlig for den første verden. Samtidig defineres han, for seg selv og resten av den fjerde verden, som en som ikke vil sees. Han er ikke verdt å se på. Dette kan påvirke måten den fjerde verden betrakter seg selv på. På den ene siden kan dette bidra til at disse individene fortsetter å holdes nede, eller det kan, kanskje mindre sannsynlig, tvinge dem til en livsform som passer samfunnet bedre. Uansett konsekvens, kan begge sies å være av disiplinerende karakter. Det skal også være sagt

at denne installasjonen faktisk kan bidra til at den første verden ser den fjerde verden og egne holdninger til denne på en ny og positiv måte, og da kan det hende at Villadsens kritikk kommer til kort. Slike fotografier kan også virke disiplinerende på den første verden. Den kan virke som en form for skremselspropaganda, det vil si at den kan signalisere at dersom man ikke følger samfunnets strukturer og tar utdanning og arbeider, kan man bli del av den usynlige, uverdige verden. Dette kan ligne måten arbeidsanstalten skulle sende et budskap til arbeiderne på utsiden (Villadsen, 2004:80). Slik kan fotoinstallasjonen bidra til å holde alle andre innenfor normens struktur. Det andre fotobidraget *Buscar agujeros* som viser henholdsvis hull og skader i Madrids gater og ubrukte tomter i europeiske byer kan se annerledes ut i denne sammenhengen. Dersom dette bidraget fører til et felles prosjekt der tomtene kan få nye bruksområder for den fjerde verden og veien kan repareres, kan dette hypotetiske fellesprosjektet bære preg av disiplinering. Et slik prosjekt kan ha mål som er satt på vegne av den fjerde verden. De gis noe konstruktivt å gjøre i samhandling med andre innbyggere. Det kan både sees som å tvinge folk inn i en type sysselsetting der de kan holdes øye med, samtidig som man skaper kontakt mellom verdenene ved å gjøre dette til et felles prosjekt. Denne typen fellesprosjekt får et sterkt filantropisk preg, med den konsekvensen at det rammes av Villadsens kritikk. Grensene som viskes ut handler ikke bare om at ulikhetene blir mindre synlige, men at den fjerde verden deltar i aktiviteter der de blir likere alle andre. Følelsen av betydning som jeg skriver om over, kan like gjerne bli en følelse av å skulle delta i noe for å tilfredsstille andre. Og i stedet for å høre til, kan den fjerde verden se hvor tydelig det er at de ikke hører til og er annerledes.

Mapeado informal de los sin hogar, som er de kartografiske bidragene i prosjektet, kan gi interessante perspektiver i sammenheng med Villadsens kritikk. Den kunnskapen dette prosjektet gir om den fjerde verdens bevegelser i og anvendelse av de ulike stedene i Madrid, kan være av nytteverdi for dem som ønsker å holde denne gruppen i sjakk eller 'bearbeide' dem og eventuelt fremtvinge annen atferd. Det er, i følge Villadsen, fremdeles samfunnets behov å holde kontroll over det avvikende og syke. Dette gir nye midler for å iaktta og kategorisere individene i den fjerde verden. Med andre ord vil det å besitte slik kunnskap gi stor makt, og kan bidra til å sikre at denne makten får grep om den fjerde verden.

Intervjuene som er gjort med den første verden, *Miradas sesgadas*, kan med utgangspunkt i disiplineringsteori være med på å definere den fjerde verden som avvikende. Gjennom slike intervjuer synliggjøres den fjerde verden, mens Villadsen vil stille spørsmål ved hvorfor den ikke kan være usynlig. Gjennom synliggjøringen legges forholdene til rette for disiplinering.

Det siste bidraget, *Canal invisible*, som kanskje var det mest spennende i citizenshipøyemed, gir også spennende perspektiver i forbindelse med disiplinering. Et slikt prosjekt har flere aspekter ved seg som kan sees på som disiplinerende. For det første kan dette bli et massivt overvåkningsprosjekt. Gjennom tilgjengeligheten mobiltelefonen og websiden gir, får forskerne stadig tilgang på informasjon om de prostituertes liv og atferd. I tillegg kan dette også gjøre at kvinnene føler seg presset til å fremstille seg selv og sitt liv på en måte som tilfredsstiller de besøkende på websiden og forskerne. Websiden gir forskerne anledning til å analysere og definere kvinnegruppen også lenge etter at prosjektet Cuartos Mundos er avsluttet. Igjen kan man også se at tilgangen på informasjon kan bidra til tilrettelegging for bearbeiding av en avvikergruppe. At allmennheten også har tilgang på siden kan også bidra til å opprettholde denne gruppens status som avvikere. Som jeg nevnte i kapittel 6.1.1 er det flere besøkende på hjemmesiden som ber kvinnen om nakenbilder, eller ønsker informasjon om deres 'tjenester', dermed kan det se ut til at denne siden bidrar til å opprettholde definisjonen av disse kvinnene som bare prostituerte, i stedet for mennesker med mange ulike sider og kvaliteter.

Det er altså mange sider ved prosjektet Cuartos Mundos som kan sies å ha disiplinerende aspekter. Tidvis kan det i en slik analyse se ut til at ingenting er gjort med gode hensikter, alt er et forsøk på å innordne alle samfunnets kontroll. Analysen kan føre til et paranoid bilde av samfunnets maktstrukturer. Med Villadsen og Foucaults perspektiver kan det tenkes at problemet med et prosjekt som Cuartos Mundos alt i alt handler om at noen skal gjøres noe med. I det øyeblikket man definerer noen som annerledes enn normen, og tenker at det er et problem som må gjøres noe med, kan det lett tolkes som en form for disiplinering. Prosjektet Cuartos Mundos kan tolkes som et frigjøringsprosjekt, slik man tenkte seg at filantropien også var. Problemet var og er at det er en spesiell type frihet man ønsker å gi. Friheten ligger i å få et liv slik som 'alle andre', men dette livet er, i følge Villadsen og Foucault, i et disiplinerende og kontrollerende samfunn der alle må innordne seg strukturene. Foucault og Villadsen kritiserer samfunnet fordi det umuliggjør å kunne avvike fra normen og samtidig være fullverdig borger. All disiplinering er ikke nødvendigvis negativ, det dreier seg ikke om å ønske anarki. Men det må ligge rom i samfunnet for å kunne velge andre livsformer og få aksept for det. Slik jeg forstår Villadsen og Foucault dreier det seg om at man som borger må kunne få beholde sin identitet og livsform, hva det måtte være, og likevel få være

fullverdig borger. Som eksempel fra Cuartos Mundos må kvinnene i *Canal invisible* få være *både* prostituerte og fullverdige borgere.

Til tross for min analyse over, mener jeg likevel at prosjektet Cuartos Mundos kan ha noe ved seg som kan føre til tilhørighet for marginaliserte grupper uten at det blir nye former for disiplinering. Som det fremgår av teksten, kan man tolke Cuartos Mundos vidt forskjellig med utgangspunkt i ulike teorier. Dermed kan det være hårfine linjer som avgjør hvorvidt prosjektet og de ulike bidragene de inneholder bidrar til citizenship eller fører til disiplinering. Spørsmålet blir derfor, i tråd med min problemstilling, hva som kan føre til at marginaliserte kan bli fullverdige borgere uten at det bare blir et disiplineringsprosjekt? Finnes det en løsning dersom man går til Foucaults teori om heterotopia?

6.3 Heterotopia

Jeg vil i det følgende fortsette diskusjonen om det er mulig at Cuartos Mundos kan bidra i citizenshipdiskusjonen, til tross for Villadsens og Foucaults kritikk. Foucault har en annen teori, nemlig teorien om heterotopia, det andre eller fremmede rommet. Etter en kort repetisjon av hva denne teorien innebærer, bygget på kapittel 5.0, belyser jeg prosjektet på nytt.

6.3.1 Foucault og heterotopia

Michel Foucault hevder i teksten *Of other spaces, Heterotopias* at man i vår tid er opptatt av rom³⁷ og relasjonene mellom ulike steder³⁸. I moderne sosialteori har sosiale rom³⁹ og kulturell geografi fått stor betydning (Hetherington, 1997:vii). Rom og sted sees ikke som relasjonsforhold som ligger utenfor samfunnet, men som implisitte i produksjonen av disse rommene. Rom og sted er i seg selv sosialt produsert. Romlige relasjoner og rom sammen med disse er mange og omstridte. Et sted kan bety ulike ting for forskjellige sosiale grupper. Den dominerende ideologi eller hegemoniske diskurs om steder der motstand kan skje kan oppfattes som åpen i det som fyller mellomrommene, de marginale stedene, og mulighetene disse åpner for mothegemoniske representasjoner av rom. Ideer om motstand og former for overskridelse til maktromlighet har blitt viktig i dette feltet (Hetherington, 1997:20). Slike ideer omhandler subjektets konstituering i rom, og hvordan motstand oppstår rundt ulike subjektivitetsformer som marginaliseres i ulike rom (Hetherington, 1997:21). Michel Foucault beskriver rom og ulike måter å forstå rom på. Han er interessert i den type steder som er i relasjon med andre steder på en måte som viser eller skaper relasjoner som speiler eller reflekterer disse relasjonene (Foucault, 1997:2). Slike steder, som Foucault hevder er motsetningssteder, er forbundet med og motsetninger til alle andre steder. Foucault kaller dem heterotopier, og slike steder eksisterer i alle typer samfunn (Foucault, 1997:3). De viser virkelige steder, men disse motsies og speilvendes, og derfor kaller han dem heterotopier, på grunn av deres absolutte ulikhet til de stedene de viser og reflekterer. I følge Hetherington organiserer heterotopia deler av den sosiale verden på en annen måte enn de rommene som er rundt (Hetherington, 1997:viii).

³⁷ Som det engelske *space*, jeg vil bruke det norske ordet rom.

³⁸ Som det engelske *sites*, jeg vil bruke det norske ordet sted.

³⁹ Social space

Heterotopia er kontraststeder som gjennom sin eksistens setter opp sammenstillinger av utilstrekkeligheter i samfunnet. De heterotopiske rommene står i relasjon til sosiale rom hvis betydning er både innenfor og utenfor steders geografiske relasjoner (Hetherington, 1997:8). I slike marginale steder som heterotopiene er, kan den andre få en stemme. De kan også sees med sine fremmede, alternative liv, og håpe at andre kan se dem og akseptere deres ulikhet (Hetherington, 1997:7). Det er sammenstillingen av ting vi vanligvis ikke finner sammen og forvirringen som oppstår som tydeliggjør de heterotopiske rommene og gir dem sin betydning. Slike sammenstillinger utfordrer alt som tas for gitt, den sosiale orden og følelsen denne gir oss av sikkerhet. Heterotopiske rom forstyrrer dermed diskursenes flyt (Hetherington, 1997:43). Heterotopia eksisterer kun i relasjon, de etableres av sin ulikhet i relasjon mellom steder. Det er ikke forholdene inne i et sted, men hvordan disse sees fra et annet perspektiv som gjør at rom kan sees på som heterotopisk (Hetherington, 1997:43). Heterotopia kan sees på som grenseerfaringer, der mennesker erfarer grensene for sin eksistens. De heterotopiske rommene kan både være marginale og sentrale, og de kan relateres til grenseoverskridende steder utenfor eller som avgrensede steder for sosial kontroll. Uansett er de steder der ting er feilplassert, uvanlig, marginalt eller ambivalent (Hetherington, 1997:46). Heterotopia skaper usikkerhet og ambivalens, de er terskler som ikke bare markerer grensene til et samfunn, men også samfunnets verdier og holdninger. Dersom grensene krysses eller man assosieres med slike grenser, kan dette mennesket sees på som en form for moralsk forurensning, som representerer sosial usikkerhet. Han forstyrrer den sosiale orden (Hetherington, 1997:49). Makten i heterotopia er i tvetydigheten, at det like mye kan være sted for orden som det kan være sted for motstand.

Heterotopier kan også være konstruerte rom for å skape noe annet for noen, for eksempel marginaliserte. Disse rommene kan bli heterotopier i det disse menneskene representerer seg selv (Wyller, 2006:281). I kapittel 5.2.1 presenterer jeg Wyllers tekst om diakoni og heterotopi. Han trekker i sin tekst frem et eksempel fra Stockholms Stadsmissions gudstjenester i Bullkyrkan. Denne gudstjenesten er tilrettelagt, både rommet, liturgien og tidspunktet, for fattige og hjemløse i byen. Det er ikke slik at gudstjenesten i seg selv er heterotopisk, men gjennom tilretteleggelsen for at de marginaliserte kan møte på egne premisser, og at de representerer seg selv, skapes et heterotopisk rom. Et annet eksempel er fra kapittel 5.2.2, der jeg presenterer artikkelen til Jørgen Elm Larsen og Ida Schultz om

væresteder for marginaliserte i København. Disse værestedene er organisert slik at det er brukerne selv som er premissleverandører for hva de skal være. Disse rommene er kjennetegnet ved andre posisjoner og relasjoner enn i andre rom, og brukerne får en annen symbolsk verdi. Gjennom at det skapes sosialitet i disse rommene, kan de fungere integrerende (Larsen og Schultz, 2001:137-138). Slike steder kan sees på som en type heterotopiske rom, der grupper og individer kan få være og samhandle på andre måter. Der kan det skapes nye identiteter og felles fortellinger blant dem som samles der (Larsen og Schultz, 2001:151).

Det er slik heterotopi presenteres i disse tekstene jeg tenker at denne teorien kan gjøre det mulig for Cuartos Mundos å omgå Villadsen kritikk. Jeg vil begynne med å presentere Cuartos Mundos som heterotopi slik Hetherington og Foucault beskriver det.

6.3.2 Cuartos Mundos som heterotopia

Prosjektet Cuartos Mundos kan sees på som et heterotopisk prosjekt. Det vil si den verden, den fjerde verden, som presenteres i prosjektet, kan sees på som en heterotopi. De sosiale rommene den fjerde verden lever i har de selv skapt. De rommene vi ser i prosjektet fremstilles av gruppen bak Cuartos Mundos. Den fjerde verden, her forstått som hele gruppen mennesker og stedene de ferdes på og lever i, er i relasjon med den første verden slik Foucault beskriver. Den peker på og speiler den første verden, og retter dermed et kritisk søkelys mot denne. Den fjerde verden er motsetning til og forbundet med den første verden. Den fjerde verden er virkelig, men ikke som et spesielt sted utenfor den første verden, den kan sies å på en måte være en speilvendt versjon av den første verden. Den verden den viser oss, er den samme som den første verden, men likevel annerledes. Den viser oss samfunnets utilstrekkeligheter. Gjennom prosjektet Cuartos Mundos blir den fjerde verdens heterotopi konkret. Det peker på fremmede sammenstillinger som utfordrer oss og samfunnets diskurs om de marginaliserte, og de gjør oss usikre. Den andre, forstått som menneskene i den fjerde verden, får en stemme og vi får se deres fremmedhet og deres liv.

Den fjerde verden selv opplever seg trolig ikke som del av et heterotopisk rom, men det er hvordan den første verden ser dette rommet som gjør at vi kan se på det som heterotopisk. I likhet med Hetheringtons beskrivelse av heterotopia, markerer den fjerde verden samfunnets grenseland og dets verdier og holdninger. Likeledes fordømmes mange i den fjerde verden som dårligere mennesker med tilknytning til dårlige miljøer og aktiviteter, eller moralsk

forurensning som Hetherington skriver, som også skaper sosial usikkerhet for den første verden og forstyrrer den sosiale orden (Hetherington, 1997:49).

Jeg vil igjen se på prosjektet Cuartos Mundos i lys av citizenshipdiskusjonen, men denne gangen vil jeg se om heterotopien kan tilby noe som gjør at det til tross for Villadsens og Foucaults kritikk likevel ikke blir disiplinerende. Cuartos Mundos representerer en heterotopi, og jeg vil se om det kan konstrueres heterotopier som kan komme den fjerde verden til gode slik som i eksemplene fra kapittel 5.2.1 og 5.2.2. Jeg vil, som i kapittel 6.1.1 begynne med de ulike bidragene fra kunstnerne i prosjektet, men jeg vil kun trekke frem det som er relevante i diskusjonen om heterotopia.

Som jeg har nevnt angående bidraget *Buscar agujeros*, er det mulig at et slik prosjekt hypotetisk sett kan føre til felles prosjekter der de uutnyttede områdene i for eksempel Madrid kan gjøres til noe som kan komme den fjerde verden til gode. I så fall kan det skapes noe der heterotopien kan trekkes inn. For eksempel kan det bygges væresteder slik Larsen og Schultz beskriver det. Eller det er mulig å skape noe avgrenset, for eksempel en festival eller lignende. Det er ikke tilstrekkelig i seg selv å lage et slikt sted eller et slikt arrangement for at det skal være heterotopisk. Det må tilrettelegges for den fjerde verden, og det er de som skal være premissleverandører for innholdet i slike tiltak. Det viktigste er at de får representere seg selv. Det må være et mål at det som skapes gir den fjerde verden, slik Larsen og Schultz beskriver det, en annen symbolsk verdi. De skal få være noe annet enn de er i samfunnet for øvrig, gjennom at disse rommene kjennetegnes av andre posisjoner og relasjoner.

For at slike heterotopiske rom skal få verdi i citizenshipsammenheng, må det skapes noe som gir den fjerde verden mulighet til å skape nye sosiale fortellinger, og eventuelt ny sosial og kulturell tilhørighet og identitet for seg selv. Det vil si at det ikke skal være andre som skal skape noe for å frembringe noe spesielt, men å tilrettelegge for et miljø der slik utvikling kan skje fritt. Med Larsen og Schultz kan man si at rommene skal være slik at grupper og individer kan få være og samhandle på nye måter, der de kan skape nye felles fortellinger. I deres artikkel hevder de at identitet knytter seg til rom og territorialitet (Larsen og Schultz, 2001:150). Det kan være disse fortellingene som kan utvikles, som kan gjøre at prosjektet kan unngå Villadsens kritikk. Han er opptatt av makt og maktstrukturer og med hans perspektiver kan det derfor være vanskelig å oppdage narrativiteten som verdigfullt bidrag i citizenshipdiskusjonen. Nettopp fordi det er den fjerde verden selv som får legge premissene

og representere seg selv i fellesskap der disse felles fortellingene kan oppstå, kan slike prosjekter kanskje sies å unngå å bli disiplinerende.

Det andre bidraget det er interessant å trekke inn i sammenheng med heterotopia er *Canal invisible*. Websiden som er opprettet i forbindelse med dette prosjektet kan kanskje bli et heterotopisk rom, i likhet med at også miljøet som kan skapes rundt kvinnene kan sies å bli det. Som jeg skriver i kapittel 6.1.1, er det kvinnene som deltar i prosjektet som legger inn bidrag til siden, det er dermed de som i stor grad er premissleverandører til hvordan denne siden er og hva den skal inneholde. Prosjektet gir dem mulighet til å presentere seg selv slik de ønsker, og dermed også representere seg selv. Gjennom denne muligheten kan de skape nye identiteter og definisjoner av seg selv, som mer enn bare prostituerte kvinner. Det er kanskje mulig å si at kunstnerne bak dette prosjektet gjennom å lage en webside tilrettelegger for kvinnenes representasjon uten å legge føringer for hvordan dette kan bidra til deres utvikling. Prosjektet kan også føre til at det utvikles et fellesskap blant disse kvinnene som gir mulighet til nye sosiale fortellinger. De mulige konsekvensene av et slikt prosjekt, som jeg skriver om på side 72, som opplevelsen av å delta i noe meningsfylt, noe som er viktig for andre og noe som kan være opplysende og informativt også for mennesker utenfor det miljøet de representerer, er eksempler på noe som kan skape slike nye sosiale og felles fortellinger. Som jeg skriver kan prosjektet gi kvinnene plass i en sosial praksis der de kan skape seg selv som medborgere, og de får en stemme som kan høres. Og det gir kvinnene mulighet til å defineres på nytt i positivt fortegn, og de kan selv få stå for denne defineringen. Til tross for at dette bidraget kan rammes kraftig av Villadsens kritikk som en form for overvåkingsopplegg, gir heterotopien oss mulighet til å se at et slikt prosjekt får verdi i citizenshipdiskusjonen. Som jeg har nevnt, kan det være små faktorer som avgjør hvilken vei disse tiltakende vender i denne diskusjonen. Spesielt et tiltak som dette kan slå begge veier. Likevel er utgangspunktet at kvinnene tilbys et rom som de selv har mulighet til å utvikle, og denne prosessen gir også dem mulighet til utvikle seg og sine identiteter uten at noen andre legger premissene, derfor er det mulig at det skaper tilhørighet uten at det blir disiplinering. Utfordringen ligger i om det er mulig å opprettholde en slik side med kvinnene som eneste premissleverandører.

Videre kan det kanskje være mulig å si at slike prosjekter som disse to, med de mulige konsekvensene jeg skisserer over, kan bli rom for motstand, der de regjerende hegemoniene om den fjerde verden i samfunnet blir utfordret. I slike rom, heterotopier, kan den andre, som jeg her forstår som den fjerde verden, få en stemme. Her kan den andre sees slik de er, håpe,

slik Hetherington formulerer det, å bli sett og akseptert i sin ulikhet. Nettopp dette kan gi dem mulighet til å få være det de er, og likevel være fullverdige borgere, slik Villadsen og Foucault ønsker at skal være mulig. Det at den fjerde verdens heterotopi speiler den første verden, gir slike rom makt. Makten ligger i at slik speiling og reflektering forstyrrer den sosiale orden. Heterotopiene markerer grensene til samfunnet og dets verdier og holdninger, og skaper usikkerhet og ambivalens rundt dette (Hetherington, 1997:49). Gjennom at hegemoniet utfordres kan det bidra til nye diskurser i samfunnet, som kan skape nye holdninger, også til den fjerde verden.

Kan prosjektet Cuartos Mundos som helhet i en diskusjon om nyere teorier om citizenship, sammen med Foucaults teori om heterotopi, bidra til tilhørighet for marginaliserte uten at det fører til disiplinering?

Jeg tenker at prosjektet som helhet, forutsatt den fjerde verdens deltakelse, skaper en form for heterotopisk rom. Konkret skaper gruppen bak prosjektet et rom, et tenkt rom der den fjerde verden er hovedaktør, og deres anvendelse av dette rommet er i fokus. Dette rommet er på den ene siden ingenting annet enn et forskningsprosjekt, men på den andre siden skaper dette forskningsprosjektet likevel ulike rom der den fjerde verden kan skape noe videre. Disse rommene er for eksempel de jeg skisserer over fra *Canal invisible* og *Buscar agujeros*, men de kan også være andre tenkte rom som oppstår gjennom deltakelsen i prosjektet. Prosjektet sender et skråblikk til den første verden, speiler den og viser alt det feilplasserte, uvanlige, marginale og ambivalente. Ved at dette vises, blir den første verden, det vil si dem som ser prosjektet, tvunget til å revurdere sine holdninger og meninger til denne verden. Derfor kan man si at det er i denne fjerde verdens heterotopi at endring kan skapes.

Som jeg skriver på side 76, påpeker Marianne Horsdal at citizenship er en dynamisk prosess der vi skaper oss selv og skapes som medborgere gjennom sosial praksis, og at aktiv deltakelse i livslang læring er forutsetning for aktivt citizenship (Horsdal, 2005:123, 117). Gjennom rommet som skapes i prosjektet Cuartos Mundos kan den fjerde verden skape sine egne sosiale praksiser der de kan leve slik de er uten at det legges føringer fra andre. Fordi dette rommet er heterotopisk ved deres egen representasjon, skal de kunne sees slik de er å få aksept for sin livsførsel, og derfor får det heller ikke disiplinierende aspekter.

Hvis vi ser på Iris Marion Youngs teorier om identitet og gruppeidentitet i sammenheng med Cuartos Mundos og heterotopia, gir det også noen interessante perspektiver. Gjennom de heterotopiske rommene som skapes av prosjektet, kan samfunnets holdninger til den fjerde verden utfordres. Videre kan de nye rommene bringe grupperinger fra den fjerde verden sammen, og de kan skape nye rom. Her kan de utvikle seg som sosiale fellesskap uten å underlegges disiplinerende maktstrukturer. I slike fellesskaper kan det utvikles nye sosiale fortellinger. Slike fortellinger kan gi ny historieforståelse og forståelse av sosiale relasjoner. Fellesskapene som da utvikles, kan også gi individene ny forståelse av egne muligheter, samtidig som felles verdier og uttrykksformer konstitueres i nye grupper og gruppeidentiteter. Fordi, i følge Young, gruppedefinisjonene kommer utenfra, må den fjerde verden presentere seg slik at disse definisjonene blir positivt ladet. Gjennom sosiale fellesskaper kan den fjerde verden få mot til å presentere seg og representere seg som en gruppe med ressurser og en gruppe med rett på fullverdig status som borgere. Poenget er at de skal få være som de er og aksepteres slik, og likevel få være borgere med full citizenshipstatus. Ved at det i de heterotopiske rommene kan skapes sosiale fellesskap, kan det enkelte individ skape seg selv. I sosiale grupper med felles fortellinger, der det enkelte individ er en ressurs for fellesskapet, kan han skape seg selv som betydningsfull. Det kan være mindre viktig hvilken betydning han har i det store samfunnet, så lenge man har betydning for noen. Får man lov til å være betydningsfull for noen, vil dette kanskje gi tilbakemelding som kan føre til at man kan lære å se seg selv som viktig, man kan skape seg selv som en viktig person. Ved å være verdifull for noen, kan det være lettere å møte andre.

Slik Ove Korsgaard definerer medborgerskapsbegrepet, referer det til individets oppfattelse av egen identitet og tilhørighet (Korsgaard, 2005:7). Som jeg skrev på side 77, oppfatter jeg dette som at ens eksistens må føles betydningsfull, og at man ønskes som borger eller deltaker i et miljø for å få positiv identitetsfølelse og føle tilhørighet eller citizenship. Fellesskapet som kan skapes i de heterotopiske rommene, kan også bidra til tilhørighet. Jeg tenker da på tilhørighet til en gruppe eller grupper, der felles opplevelser, samtaler, relasjoner og muligheten til å snakke om disse tingene skaper felles narrativer eller fortellinger. Dette kan igjen bidra til utviklingen av nye felles fortellinger med andre. I første omgang er det ikke så viktig om man kjenner tilhørighet til samfunnet eller ikke. Fordi mange i den fjerde verden har levd utenfor dette så lenge, kan dette oppleves som fremmed. Gjennom å ta del i et konstruktivt fellesskap, kan man utvikle og kjenne tilhørighet til dette fellesskapet. Slik utvikles også fortellinger slik at felles historie og sosialitet utvikles. Dette kan øke følelsen av

tilhørighet og trygghet, som igjen kan gjøre det lettere å på et tidspunkt ta del i et større fellesskap. Likeledes kan deltakelse i disse fellesskapene og fortellingene bidra til utvikling av den sosiale og kulturelle kompetansen, både om mindre og større kontekster, som er nødvendig for på sikt å kunne ta del i samfunnet. Jeg tror det er mulig å snakke om citizenship i mindre sammenhenger enn det store samfunnet. Jeg mener ikke dermed at citizenship og tilhørighet er det samme. Å ha fullverdig citizenshipstatus er mer enn å føle tilhørighet. Jeg tror at å kjenne seg som fullverdig medlem av en gruppe, med felles referanser og fortellinger, er en forutsetning for å kreve fullverdig status som borger i et større samfunn. Jeg tenker at dersom man er fullverdig medlem i et miljø eller en gruppe, så kan det føre til at man kan bli fullverdig medlem i samfunnet. Tilhørighet til en gruppe må være evident og et mål i seg selv, på grunn av det som kan utvikles av nye relasjoner, nye identiteter, fellesskap og ikke minst felles sosiale fortellinger. Alt dette har i seg like stort potensiale for tilhørighet i samfunnet som rettigheter har. Det kan sees som en annen måte å bli inkludert i det store fellesskapet på. Det kan tenkes at det er det narrative aspektet som kan utvikles i heterotopia, som gjør at det likevel kanskje er mulig å tenke seg et arbeid med marginaliserte som ikke bli disiplinerende, fordi disse fortellingene kan forstås som motmakt til Foucaults undertrykkingsmakt. Slik kan også citizenship styrkes. Hvis gruppen bak Cuartos Mundos har inkludert den fjerde verden i prosjektet, kan det kanskje gi denne gruppen rom der slike fortellinger kan skapes der ny identitetsfølelse kan utvikles.

6.4 Konklusjon

Med fare for å selv rammes av Villadsens kritikk, presenterer jeg likevel en konklusjon om måter man kan utvikle marginaliserte gruppers tilhørighet uten at det skapes disiplinering. Jeg har, i likhet med gruppen bak prosjektet Cuartos Mundos, definert en gruppe som et problem. Jeg har også hatt en antakelse om at denne gruppen ikke er fullverdige medlemmer av samfunnet. Dette er min antakelse, og det kan godt tenkes at mennesker som jeg definerer som marginaliserte i denne oppgaven, har en annen opplevelse av sin status i samfunnet. Uavhengig av dette vil det alltid være noen som føler seg utenfor, på tvers av livsstil og bakgrunn. Likeledes vil det alltid være noen andre som engasjerer seg for disse menneskene, enten det er filantropiske organisasjoner, diakonale stiftelser, menigheter og lignende.

Arbeid blant marginaliserte har mange og komplekse aspekter. Mitt utgangspunkt var at nye citizenshipteoretikere så at T.H. Marshalls opprinnelige citizenshipteori der rettighetsaspektet var hovedfokus, til tross for sitt mål om inkludering av alle, likevel etterlot folk som annenrangs, ikke fullt inkluderte borgere. De nye teoretikerne har gått bort fra rettighetstankegangen, det vil si at de gjeldende rettigheter må bestå, men flere rettigheter er ikke det som må til for å bedre de marginalisertes situasjon. Deres teorier fokuserer mer på fellesskap, tilhørighet og relasjoner. Fra samfunnskritisk hold kommer også dette fokus dårlig ut, fordi det kan sies å være nye måter å innordne de avvikende i samfunnets strukturer. Mitt spørsmål er om det er mulig å komme unna dette disiplineringsaspektet i arbeidet med marginaliserte grupper.

Med det spanske prosjektet Cuartos Mundos som utgangspunkt for å se på denne problemstillingen i møte med ny citizenshipteori, viser det seg at prosjektet har noe ved seg som kan bidra til styrket citizenshipstatus og tilhørighet for den fjerde verden, eller de marginaliserte. Fordi jeg i min problemstilling ønsker at arbeidet for tilhørighet for marginaliserte ikke skal bli et disiplineringsprosjekt, analyserte jeg på nytt dette prosjektet. Den nye analysen var i lys av Kaspar Villadsens kritikk av den moderne filantropi som bygger på Michel Foucaults teorier om disiplinering. Denne analysen viser at til tross for at det med nye citizenshipteorier ser ut til å være tilhørighetsfremmende, så kan det likevel sees på et gigantisk disiplineringsprosjekt.

Da jeg likevel tror at et prosjekt som Cuartos Mundos har noe ved seg som kan bidra til citizenship og tilhørighet, ønsket jeg å finne andre teorier som kunne bidra i diskusjonen. Jeg valgte en annen teori av Michel Foucault som dreier seg om heterotopi, eller andre rom. Gjennom å drøfte Cuartos Mundos i lys av de nyere citizenshipteoriene og heterotopia, mener jeg at dette kan gi nye perspektiver på prosjektet. Som jeg nevner er grensene mellom disiplinering og ikke disiplinering hårfine, og det er ikke sikkert at det er mulig å unngå de disiplinerende aspektene hver gang. Men jeg tror at dersom heterotopia tenkes mer inn i sosialt arbeid, får man i hvert fall et utgangspunkt som kan bidra til rom der det kan skapes ny tilhørighet, eventuelt nye identiteter, forsterket sosial og kulturell kompetanse, som kan bidra til utviklingen av felles fortellinger. Jeg tror det nettopp er denne narrativiteten, altså fortellingsaspektet, som er det viktige med hensyn til tilhørighet. Jeg tror det er i denne narrativiteten skillet mellom gode heterotopier, altså i dem der utvikling og tilhørighet kan skje, og de dårlige, som kanskje kan være destruktive, subkulturelle fellesskap som for eksempel nynazistiske grupper, ligger. Fellesskaper der *alle* får være med på å legge premissene og alle får representere seg selv, der hver enkelt får utvikle seg fritt i fellesskap med andre, og samtale og samhandle med andre som likemenn, kan den felles historien og de felles opplevelsene skape disse fortellingene som kan danne grunnlag for inkludering og tilhørighet. Dette tror jeg at kan skape et bedre fundament for utviklingen av citizenship, uten at det blir et nytt disiplineringsprosjekt.

Drøftingen leder altså frem til perspektiver rundt problemstillingen; *Hvordan kan marginaliserte gruppers tilhørighet utvikles uten at det skapes disiplinering?*

Det kan tenkes at marginaliserte gruppers tilhørighet kan utvikles uten at det skapes disiplinering ved å bringe heterotopien inn i arbeidet med disse gruppene. Dersom man kan skape rom der disse individene får representere seg selv og legge premissene, kan det være mulig at det skapes nye fellesskap, nye identiteter og felles fortellinger. I slike fellesskap og fortellinger kan den sosiale og kulturelle kompetansen utvikles, noe som kan bidra til sterkere tilhørighet, og utvikling av citizenship. For igjen å trekke inn Marshalls problematiserte teori om rettigheter til alle som grunnlag for fullverdig citizenshipstatus, kan det tenkes at den likevel ikke er helt utdatert. Jeg tror det er mulig å tenke at betydningen av de sosiale fortellingene for utviklingen av tilhørighet og inkludering er en fornyelse av Marshalls teori om sosialt citizenship, men uten ensidig fokus på rettighetene. Marshall kommer stadig tilbake til spørsmålet om sosial likhet, om det finnes grenser som moderne utvikling i retning

sosial likhet ikke kan eller vil overskride (T.H.Marshall, 2003:50). Jeg tror det må være mulig å tenke seg sosial likhet, men i mindre fellesskaper, slik som i de heterotopiske rommene som kan skapes gjennom prosjektet Cuartos Mundos. Det er viktig at både tilhørighet i små fellesskaper og sosial likhet i disse må være evident i seg selv med tanke på utvikling av citizenship. De sosiale fortellingene som kan utvikles i disse heterotopiske rommene, skaper ikke sosial likhet i seg selv, men i slike fortellinger ligger det mulighet for å oppleve seg selv som ikke ulik og fremmed, i egenskap av å dele historie og fortellinger med andre. Utfordringen kan ligge i at samfunnet må ha aksept for at ikke alle disse fellesskapene og historiene er like.

7.0 Avslutning

Det er ikke slik at citizenshipideen oppsto med den moderne velferdsstat og T. H. Marshall, men jeg tror det er nødvendig å forstå den historiske konteksten for å forstå Marshalls teori, spesielt i en problematisering av denne. I samfunnet har det i hele historien vært viktig å definere noen som innenfor og utenfor. Det ser ikke ut til at det noensinne har vært slik at alle individer i et samfunn har vært fullverdige borgere. Det har tilsynelatende til enhver tid vært noen som har vært definert utenfor, det være seg kvinner, psykisk syke, arbeidsløse, mennesker med fremmede religioner og så videre. Lenge var det legitimt å ikke tilkjenne alle status som fullverdige borgere. På et tidspunkt i historien, med opprettelsen av den moderne velferdsstat, antok man at dette var galt, og det ble ilagt denne statusen, med T.H. Marshall som viktig bidragsyter, en rekke rettigheter som alle i utgangspunktet skulle ha. Man regnet da med at årsakene til at mange ikke oppfylte samfunnets normer handlet om samfunnet og ikke disse individene. Derfor opprettet man stadig nye rettigheter som alle i utgangspunktet skulle få ta del i. Til tross for at årsaksforholdene ble flyttet til samfunnet, var og er det stadig dem som faller utenfor det skal gjøres noe med. Og det er nettopp dette som er et av utgangspunktene for disiplineringsspørsmålet.

Hermed kan også prosjektet Cuartos Mundos også leses inn i historien. Prosjektet kunne muligvis ikke vært gjennomført i en annen tid og kontekst enn vår egen. Men historien om de marginaliserte har gjort det mulig og kanskje nødvendig med en slik type prosjekt nå. Gjennom tidene er forskjellige tiltak satt i gang for å gjøre noe med og/eller for gruppen av marginaliserte, men stadig blir noen marginalisert, og det ser ikke ut til å bli færre. Cuartos Mundos er et nytt bidrag i diskusjonen, og gjennom dette kan ideen om heterotopien kanskje få fotfeste. Dette gir kanskje et skifte i diskusjonen. Den nye diskusjonen gjør det mulig å tenke at poenget med arbeidet med marginaliserte ikke nødvendigvis må være at noen skal gjøres noe med eller endres. Man kan kanskje skifte fokus til at det skal være mulig i vårt samfunn å leve på andre måter enn normen og likevel ha samme verdi som andre. Den gjør det mulig å skape aksept for andre livsformer og levemåter. Det kan se ut som om alle andre tiltak for og reaksjoner mot dem som faller utenfor har dreid seg om å disiplinere og innordne disse menneskene samfunnets strukturer. Heterotopien gjør det mulig å tenke seg noe annet. Jeg tror at dette ikke nødvendigvis har vært mulig på andre tidspunkt i historien. Både fordi det har vært legitimt å ekskludere noen, men også fordi vår verden er mer pluralisert enn

tidligere. Det kan bety at det nå er så mange flere som ikke er innenfor, kanskje kan det til å med sies at det er ganske få som passer inn under normene i den store sammenhengen. Derfor må det kanskje bli slik at man må skape nye diskurser som gjør det mulig å inkludere alle. På den andre siden kan historien vise oss at problemet vi har i forhold til at ikke alle inkluderes i samfunnet ikke er et nytt problem, og at det heller ikke finnes enkle løsninger.

Jeg vil påpeke at jeg ikke mener at alt den fjerde verden representerer skal aksepteres. Enkelte individer i denne gruppen deltar i aktiviteter som er ulovlige og/eller skader andre, og det kan ikke uten videre aksepteres eller fremmes. Det er klart at noen også driver med aktiviteter som er til sjenanse for andre, men dette vil være en utfordring for dem det gjelder å overse eller akseptere.

Å skape et konkret rom eller møtested betyr ikke at man har skapt noe heterotopisk, så lenge de marginaliserte ikke får representere seg selv. I videre forskning kan det være interessant å se på følgende spørsmål: Hvordan kan et heterotopisk rom skapes i praksis? Med ønske om å unngå disiplinering, men finne et rom for de marginaliserte, vil dette være utfordringer for et sosialetisk engasjement i fremtiden.

Litteraturliste

Case

Madrid: Cuartos Mundos. Fundación Pablo vi, UPSAM. Antoni Abad, Lara Almarcegui, Matías Costa, Sholeh Hejazi, Fernando Menéndez, Juan López-Aranguren og Rubén Lorenzo. La Casa Encendida, Madrid. ISBN 84-95321-67-X

Øvrig litteratur

Castles, Stephen og Alastair Davidson. 2000. *Citizenship and Migration. Globalization and the politics of belonging*. Routledge, New York.

Dwyer, Peter. 2004. *Understanding social citizenship. Themes and perspectives for policy and practice*. The Policy Press, University of Bristol, Bristol.

Foucault, Michel. 1984. "Of Other Spaces (1967), Heterotopias". Utgitt av det franske tidsskriftet *Architecture/Mouvement/Continuité*, oktober 1984

Foucault, Michel. 2001. *Overvåkning og straff*. Gyldendal forlag, Oslo. Opprinnelig utgitt som: *Surveiller et punir*, av Éditions Gallimard, 1975.

Hansen, Finn Thorbjørn. 2005. "Medborgerskab i et eksistensielt perspektiv." I *Medborgerskab, identitet og demokratisk dannelse*, Ove Korsgaard (red.). Danmarks Pædagogiske Universitets Forlag, København.

Heede, Dag. 2004. *Det tomme menneske. Introduktion til Michel Foucault*. Museum Tuscalums Forlag, Københavns Universitet. 2. reviderte utgave, 2. opplag. 2004.

Hetherington, Kevin. 1997. *The Badlands of modernity. Heterotopia and Social Ordering*. Routledge, London/New York

Horsdal, Marianne. 2005. "Demokratisk medborgerskab og biografisk læring." I *Medborgerskab, identitet og demokratisk dannelse*, Ove Korsgaard (red.). Danmarks Pædagogiske Universitets Forlag, København.

Isin, Engin. 2002. *Being Political. Genealogies of Citizenship*. University of Minnesota Press, Minnesota.

Jæger, Mads Meyer. 2000. "T.H.Marshall og det moderne medborgerskab." I *Tidsskrift for Velferdsforskning*, 2000, Vol. 3, No. 4, pp. 219-233, reprint 3:2001. Socialforskningsinstituttet.

Korsgaard, Ove. 2005. "Medborgerskab, identitet og demokratisk dannelse – en introduktion." I *Medborgerskab, identitet og demokratisk dannelse*, Ove Korsgaard (red.). Danmarks Pædagogiske Universitets Forlag, København.

Kymlicka, Will og Wayne Norman. 1995. "Return of the citizen: A survey of recent work on citizenship theory." I *Theorizing Citizenship*, Ronald Beiner (red.). State University of New York Press, Albany

Larsen, Jørgen Elm og Ida Schultz. 2001. "Marginale steder." I *Marginalisering, integration, velfærd*, Jørgen Goul Andersen og Per H. Jensen (red.). Aalborg Universitetsforlag, Aalborg

Loftager, Jørn. 2003. "Forord" i dansk oversættelse av *Medborgerskab og social klasse*. Hans Reitzels forlag, København

Marshall, Thomas Humphrey. 2003. *Medborgerskab og social klasse*. Hans Reitzels forlag, København. Opprinnelig utgitt som: *Citizenship and social class*. London 1949/92.

McAfee, Noëlle. 2000. *Habermas, Kristeva and citizenship*. Cornell University Press, Ithaca and London.

Villadsen, Kaspar. 2004. *Det sociale arbejdes genealogi – Om kampen for at gøre fattige og udstødte til frie mennesker*. Hans Reitzels forlag, København.

Wyller, Trygve. 2006. "Heterotopisk Diakoni – Diakoni i spenningen mellom kall og profetisme". I *Kirke, protestantisme og samfunn. Festskrift til professor dr. Ingun Montgomery*. Tapir Akademisk Forlag, Trondheim.

Young, Iris Marion. 1995. "Polity and group difference: A critique of the ideal of Universal Citizenship." I *Theorizing Citizenship*, Ronald Beiner (red.). State University of New York Press, Albany